

CANON

samenlevingsopbouw

De Musschen, zoals het buurthuis vanaf 1933 heet, is het eerste buurthuis in een Nederlandse volkswijk: de Haagse Schilderswijk. In 1926 opent dit clubhuis zijn deuren. Eerst komen er vooral jongens, later ook hun ouders en meisjes. Vrijwel vanaf het begin zwaait Jaap de Bruin de scepter. In de begintijd is hij de enige beroepskracht, maar vele vrijwilligers ondersteunen hem. De Bruin bedenkt ook de naam van het buurthuis. De naam verwijst naar een zwerm mussen die onderling vecht om overblijvende broodkruimels.

INHOUD

Canon samenlevingsopbouw p. 5

Introductie

- 1892** **Buurthuizen** p. 9
Ankerpunten voor samenlevingsopbouw
- 1925** **Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe** p. 13
Bakermat van samenlevingsopbouw
- 1948** **Provinciale Opbouworganen** p. 17
De verspreiding van samenlevingsopbouw over Nederland
- 1953** **Gradus Hendriks** p. 21
Architect van de samenlevingsopbouw
- 1960** **Jo Boer** p. 25
Grande dame van het Nederlandse opbouwwerk
- 1963** **Opleiden voor opbouwwerk** p. 28
Aarzelend begin van het vakonderwijs
- 1965** **Kenniscentrum voor een nieuw vakgebied** p. 31
Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw
- 1971** **Categoriaal opbouwwerk en doelgroepen** p. 34
De ontginning van nieuwe werkterreinen
- 1974** **Heftige methodenstrijd** p. 38
Planmatig werken versus de klassenstrijd
- 1975** **De slag om de stadsvernieuwing** p. 42
Opbouwwerkers aan een nieuwe frontlinie
- 1980** **Rotterdam: opbouwwerkhoofdstad NL** p. 45
Bewoners als opdrachtgevers van professionals
- 1982** **Broedplaats van professionele ontwikkeling** p. 48
Landelijk Platform/Centrum Opbouwwerk

- 1982 **MO/Samenlevingsopbouw** p. 51
Een eigen vakpers
- 1983 **Feminisering van samenlevingsopbouw** p. 54
Late inbraak in een mannenbolwerk
- 1985 **Einde van het maakbaarheidsoptimisme** p. 58
De beroepsgroep in het nauw
- 1989 **Leerstoel voor het opbouwwerk** p. 61
Moeizaam huwelijk tussen wetenschap en praktijk
- 1989 **Sociale vernieuwing, Opzoomeren & wijkaanpak** p. 64
Een nieuwe opdracht: werken aan sociale cohesie
- 2004 **Vitaal platteland en het dorpsopbouwwerk** p. 68
Mondige burgers komen op voor meer leefbaarheid
- 2005 **De kracht van bewoners vergroten** p. 71
Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners
- 2007 **Einde exclusiviteit van het opbouwwerk** p. 75
De functie overvleugelt het vak
- 2011 **Burgerkracht en wijkteams** p. 79
Gezocht: professionals met samenlevingsopbouwgenen
- 2013 **Van De eenzame fietser tot Krachtproef** p. 82
Het taaië gevecht voor een werkzame beroepsorganisatie
- 2019 **Sociale basis en opbouwwerk** p. 85
Naar een solide relatie tussen bewoners, professionals en instituties
- 2020 **Digitalisering & samenlevingsopbouw** p. 88
Een prille relatie die nog moet opbloeien
- 2022 **Wederopstanding van de samenlevingsopbouw?** p. 91
Een kritische blik op de toekomst

Overheidstaak

'Samenlevingsopbouw gaat om een proces, dat bewust in gang wordt gezet om een territoriale samenleving – een dorp, een wijk, een streek – direct te activeren, en daarbij de bevolking te brengen tot inspraak, tot medezeggenschap en tot het mede-dragen van het beleid voor het welzijn, in de buurt, in het dorp, in de streek. Het is dan de functie van het opbouwwerk, dit proces in gang te zetten, te begeleiden, vorm en inhoud te geven'.

Marga Klompé

Vanaf 1963 is samenlevingsopbouw de noemer voor de subsidiëring van het opbouwwerk. Politieke wegbereider is Marga Klompé, de eerste vrouwelijke minister in Nederland. Zij leidt vanaf 1956 het vier jaar daarvoor opgerichte Ministerie van Maatschappelijk Werk. Klompé heeft de samenlevingsopbouw hoog zitten. Voor haar is dit een onmisbare overheidstaak, zoals blijkt uit bovenstaande toelichting bij de begrotingsbehandeling in 1968.

CANON SAMENLEVINGSOPBOUW

Introductie

Vanaf de jaren vijftig publiceert het Ministerie van Maatschappelijk Werk met regelmaat rapporten waarin de inzet van opbouwwerk, vooral in zogenaamde ontwikkelingsgebieden, uit de doeken wordt gedaan. De industrialisering schudt de samenleving door elkaar, opbouwwerk moet de bevolking weer bijeenbrengen.

Samenlevingsopbouw – het klinkt zeker in de oren van jongere generaties behoorlijk ouderwets. Typisch vorige eeuw. Een begrip uit de tijd van de opbouw van de verzorgingsstaat, als het geloof in de maakbaarheid van de samenleving nog van dien aard is dat er zoiets mogelijk is als het opbouwen van een samenleving door een speciaal daarvoor in het leven geroepen beroep, het opbouwwerk.

Helemaal ten onrechte is die associatie niet. Halverwege de jaren vijftig laten modern denkende ambtenaren op het Ministerie van Maatschappelijk Werk zich in de Verenigde Staten inspireren door energieke ideeën over *community organization*. Zij zien de pragmatische Amerikaanse aanpak als een mogelijkheid om in het snel veranderende en industrialiserende Nederland de bevolking bij de ontwikkeling van voorzieningen en de organisatie van het maatschappelijk leven te betrekken. Het is een bewuste poging om mensen bij elkaar te brengen, los van verzuilde verbanden; reden waarom men in confessionele kringen lange tijd zeer wantrouwig staat tegenover de neutrale samenlevingsopbouw. De term is juist daarom bewust gekozen; het alternatief, gemeenschapsvorming, riekt te zeer naar staatsopvoeding waar de confessionelen al helemaal een broertje dood aan hebben. Eenmaal uit de startblokken van de jaren vijftig ontwikkelt het opbouwwerk zich stormachtig. Opbouwwerkers manifesteren zich als een kruising van actieonderzoekers, procesbegeleiders en organisatiedeskundigen. Ze organiseren in veel opzichten de sociale infrastructuur van de verzorgingsstaat door met inspraak van de bevolking voorzieningen tot stand te brengen en bevolkingsgroepen aan te zetten tot zelforganisatie.

De jaren zeventig vormen een hoogtepunt, als opbouwwerkers zich meer en meer verbinden met de breed uitwaaierende emancipatiebeweging. Ze begeleiden en organiseren migrantengroepen,

Wat is een canon?

De *Canon samenlevingsopbouw* sluit aan bij de definitie die wordt gehanteerd door de officiële canon van de Nederlandse geschiedenis, zoals die in 2007 is gepubliceerd (zie: www.entoen.nu). Een canon (met de klemtoon op de eerste lettergreep) is een geheel van teksten, beelden en gebeurtenissen die met elkaar een referentiekader vormen. De *Canon samenlevingsopbouw* is onderdeel van de Canon sociaal werk. Dit is een vitaal wikipendium (combinatie van *wikipedia* en *compendium*), een platform dat het mogelijk maakt om lering uit de geschiedenis te trekken. En dat de gebruiker in staat stelt om verworven historische inzichten op het alledaagse handelen van actieve burgers, professionals en beleidsmakers te betrekken. De *Canon samenlevingsopbouw* biedt een overzicht van de ideeën waarmee en de achtergronden van waaruit de betrokkenen bij samenlevingsopbouw de sociale werkelijkheid – in buurten en wijken, maar ook op andere plekken in de samenleving – vormgeven.

gastarbeiders, bijstandstrekkingen, vrouwengroepen, jongeren. Nagenoeg alle zich manifesterende doelgroepen kunnen op de begeleiding van opbouwwerkers rekenen, die zich in veel gevallen niet langer neutraal opstellen maar vaak onverbloemd partij kiezen voor onderdrukte en achtergestelde groepen. Het zijn de jaren van welvaartsgroei en van politiek activisme. Of beter: het zijn de jaren die bol staan van het optimisme. Er is forse kritiek op ongelijkheid en achterstelling in de samenleving, maar er leeft tegelijkertijd volop de overtuiging dat er wat aan te doen is. Mits mensen maar in beweging komen. Die mentaliteit vormt de zuurstof van het opbouwwerk en de samenlevingsopbouw, in die dagen zo ongeveer de *corebusiness* van het welzijnswerk. Die spirit verbleekt in het neoliberale tijdperk vanaf de jaren tachtig en de daaropvolgende decennia. Het discours verandert. De focus op collectieve belangenbehartiging en emancipatie verdwijnt. Het vizier wordt gericht op individuele ontplooiing. Het idee van een maakbare samenleving onder regie van een faciliterende overheid maakt plaats voor toenemende kritiek op de logge overheidsbureaucratie. Het bedrijfsmatig en marktgericht denken raakt ingeburgerd als nieuw bestuurlijk paradigma. Samenlevingsopbouw wordt *old school*. Op het opbouwwerk wordt stevig bezuinigd, opbouwwerkinstellingen gaan op in grote welzijnsorganisaties of worden simpelweg opgeheven en de ouderwetse vrijgevochten opbouwwerker wordt uitvoerder van kortademijsse projecten.

Exit samenlevingsopbouw en opbouwwerk, zou je denken. Maar nee, elke keer als er problemen zijn in een wijk, er een herstructurering moet plaatsvinden of de bevolking moet worden geraadpleegd, haalt men toch weer een opbouwwerker van stal. Vaak krijgen ze een andere naam, maar in feite doen ze wat opbouwwerkers altijd hebben gedaan: mensen bijeen brengen en organiseren zodat ze de hen omringende werkelijkheid naar hun hand kunnen zetten. Kennelijk gaat dat niet vanzelf.

Wederopstanding

Het coronatijdperk maakt dat nog eens onverwacht duidelijk. Teruggeworpen op hun woonomgeving realiseren mensen zich ineens het belang van hun buurt, van onderlinge solidariteit, van de organisatie daarvan. Dat leidt niet alleen tot een spontane golf van buurtverbondenheid, maar ook tot tal van initiatieven om daar een duurzaam vervolg aan te geven. Ineens wordt het belang van samenlevingsopbouw actueel en zichtbaar en op meerdere plaatsen wordt dan ook al hoopvol gesproken over een wederopstanding.

Juist die hernieuwde belangstelling is de reden geweest om een *Canon samenlevingsopbouw* te ontwikkelen. De geschiedenis ervan is maar heel beperkt gedocumenteerd. Er zijn slechts enkele proefschriften geschreven. Heel toegankelijk is de geschiedenis van de werksoort niet. Er is geen bibliotheek, geen archief, geen overzicht van projecten of van gevoerde debatten. Op de meeste

Er zijn niet heel veel studies of promotieonderzoeken waarin de geschiedenis van de samenlevingsopbouw en het opbouwwerk in kaart wordt gebracht. Deze dissertatie uit 2008, van de hand van Marta Dozy, is één van de weinige uitvoerig gedocumenteerde studies.

De Masterclass samenlevingsopbouw aan het werk in september 2019. De deelnemers staan vermeld in het colofon.

opleidingen voor sociaal werk is opbouwwerk inmiddels geen zelfstandige afstudeerrichting meer. Wie geïnteresseerd is in samenlevingsopbouw lijkt bijna gedwongen om het wiel opnieuw uit te vinden.

Masterclass

Om daar een stevig tegenwicht aan te bieden, hebben wij in 2019 het initiatief genomen om een *Canon samenlevingsopbouw* tot stand te brengen. Wij werden daarbij financieel gesteund door de Stichting Consulentschap Samenlevingsopbouw, Movisie en Buurtwijs.nl. Om vorm en inhoud te geven aan de Canon organiseerden wij een zesdelige masterclass waarin 16 deelnemers (betrokken opbouwwerkers, stafmedewerkers en docenten aan social work opleidingen, zie het colofon) gedurende een half jaar gezamenlijk in de geschiedenis doken en materiaal verzamelden. Uiteindelijk leidde dat in januari 2021 tot de publicatie van een 25 vensters tellende *Canon samenlevingsopbouw* op het digitale platform canonsociaalwerk.eu.

Met deze boekuitgave komt deze geschiedschrijving nu ook als *hard copy* beschikbaar, waarbij de digitale teksten nog eens grondig zijn geredigeerd en soms herschreven. De ervaring leert dat er nog steeds een grote behoefte is om zo'n compact geschiedenisoverzicht ter hand te kunnen nemen en dit van voor naar achter (of andersom) door te kunnen bladeren. Maar hoe handzaam deze uitgave ook is, de beperking blijft dat dit boek het topje van de ijsberg van de geschiedenis van de samenlevingsopbouw laat zien. Wie echt door het verleden wil reizen, wie echt verbanden wil onderzoeken, blijft op het internet aangewezen. Op de website-versie van deze canon vind je links, documenten, complete boeken en beeldregistraties. Ook worden de teksten op de site aangepast of aangevuld, als daar om inhoudelijke redenen of vanwege de actualiteit aanleiding toe is. In de digitale schatkamer van www.canonsamenlevingsopbouw.nl staat alles wat voor nadere oriëntatie nodig is, maar waarvoor in dit boek geen ruimte is. Boek en website horen, kortom, bij elkaar.

De digitale Canon samenlevingsopbouw wordt op 31 januari 2020 gepresenteerd tijdens de Participatielezing die wordt uitgesproken door Jos van der Lans.

Henk Krijnen (foto links) volgde in de eerste helft van de jaren zeventig een opleiding aan de sociale academie in Breda. Na het behalen van het diploma cultureel werk, studeerde hij in Amsterdam politieke wetenschappen. Vanaf 2010 was hij hoofdredacteur van de laatste drie jaargangen van het tijdschrift *mo/Samenlevingsopbouw*. Jos van der Lans studeerde cultuurpsychologie in Nijmegen en werkte in de jaren tachtig bij het tijdschrift *Marge* en het *Tijdschrift voor de sociale sector*. In 2007 nam hij het initiatief tot de Canon sociaal werk. Samen organiseerden zij in 2019 de Masterclass Canon samenlevingsopbouw. Begin 2020 resulteerde dat in de lancering van de digitale Canon samenlevingsopbouw, die zij vervolgens omwerkten tot deze papieren boekeditie.

Terug van weggeweest

Deze *Canon samenlevingsopbouw* staat niet op zichzelf. Hij maakt deel uit van een historisch project dat in 2007 van start is gegaan met het online brengen van de Canon sociaal werk (www.canonsociaalwerk.eu). Dit digitale platform wil de geschiedenis van het werk van sociale professionals voor het voetlicht halen omdat deze steeds verder naar de achtergrond verdwijnt. In de verschillende beroepsopleidingen is voor historische verdieping vaak weinig tijd en in het werkveld wordt het verleden door fusies en schaalvergrotingsprocessen soms letterlijk weggegooid. Nogal eens worden complete archieven achteloos bij het grofvuil gezet. Het gevolg is dat in de sociale sector het professionele ambacht los dreigt te raken van tradities en een al te gemakkelijke prooi wordt van technocratische redeneringen. Het Canon Sociaal Werk-project probeert deze tendens te keren. En niet zonder succes. Inmiddels zijn er zo'n 25 specifieke Canons en zo'n zeshonderd vensters raadpleegbaar en wordt de site jaarlijks met meer dan een kwart miljoen bezoeken vereerd. Van de Canons *maatschappelijke opvang* (2012), *zorg voor de jeugd* (2013), *gehandicaptenzorg* (2014), *verslavingszorg* (2016), *palliatieve zorg* (2017), *speciaal & passend onderwijs Almere* (2020) en *volkshuisvesting* (5e druk in 2021) zijn in hoge oplages boekedities verschenen. Deze uitgave van de *Canon samenlevingsopbouw* is de achtste in deze reeks.

Dat alles is een verheugend teken. De sociale geschiedenis lijkt langzaam maar zeker terug te zijn van weggeweest. Het erbij stil blijven staan, is – in deze tijden van verandering – weer de moeite waard aan het worden. Dat is precies wat we met deze *Canon samenlevingsopbouw* willen bereiken.

Henk Krijnen en Jos van der Lans

1892

Buurthuizen

Ankerpunten voor samenlevingsopbouw

Ons Huis in de Rozenstraat in de Jordaan in Amsterdam is in 1892 het eerste volkshuis in Nederland.

GEMEENSCHAPSVORMING – VOLKSHUIZEN – ARBEIDERSBUURTEN – WEDEROPBOW

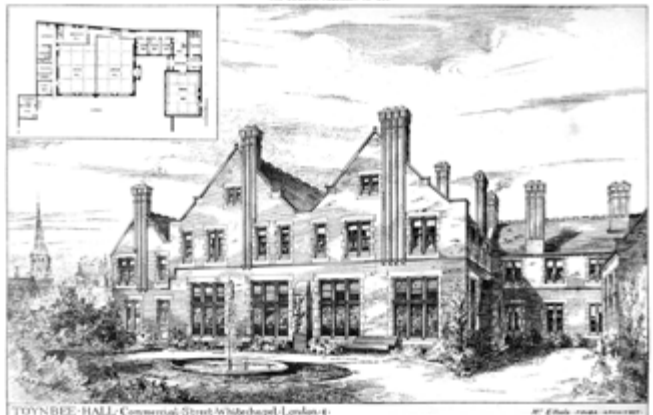
Wie samenlevingsopbouw zegt, zegt buurthuizen. Vanaf het moment dat dorpshuizen op het platteland en buurthuizen in de stad opkomen, zijn deze locaties een vanzelfsprekende plek voor 'gemeenschapsvorming'. Door hun laagdrempelige karakter groeien zij na de Tweede Wereldoorlog uit tot een uitvalsbasis voor het opbouwwerk. De vraag is of buurthuizen ook in de toekomst hun centrale functie in de buurt behouden.

Als in 1892 in Nederland het eerste buurthuis wordt geopend draait het al om 'gemeenschapsvorming'. De oprichters van Ons Huis, het buurthuis in de Amsterdamse Jordaan, koesteren het ideaal van een nieuwe gemeenschap, waarin het platte materialisme wordt overwonnen en hogere morele en esthetische waarden de boventoon voeren.

De eerste buurthuizen

Lichtend voorbeeld in de pioniersfase van het buurthuiswerk zijn de gemeenschapshuizen van de Engelse Settlement movement, met als bekendste Toynbee Hall in het Londense East End (1884).

Toynbee Hall in de Londense wijk East End is vanaf de opening in 1885 voor velen, ook in Nederland, een inspirerend voorbeeld.

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstaan in Nederland drie grote 'volkshuizen': in Amsterdam (1892), in Leiden (1899) en in Rotterdam (1909). De initiatiefnemers komen voort uit de kring van de progressieve, liberale middenklasse. Deze buurthuizen avant la lettre streven naar de culturele verheffing van de arbeidersklasse. De volkshuizen bereiken voornamelijk de beter geschoolde arbeiders.

Vanaf de Eerste Wereldoorlog worden ook in armoedige plattelandsstreken zogeheten dorpshuizen van de grond getild. Het

eerste wordt op initiatief van Gezina Bähler-Boerma in 1915 in het Drentse Paterswolde opgericht. Vervolgens ontstaan in deze provincie in de jaren twintig meerdere dorps-huizen. Even later volgen Friesland, Groningen en de Limburgse mijnstreek. Dit soort buurthuizen richt zich vooral op huishoudelijke en persoonlijke vorming: hygiëne, voedselbereiding, kleuter-

onderwijs, nijverheidsonderwijs voor meisjes.

Een flinke verandering zijn de buurthuizen die vanaf de jaren twintig in de arbeidersbuurten in de grotere steden het licht zien. Het begint in Rotterdam en Den Haag. De oprichters ervan zetten zich af tegen de volkshuizen die in hun ogen te elitair zijn.

Buurthuizen worden in de begintijd niet gezien als een geschikte plek voor opgroeiende meisjes. Het duurt tot het eind van de jaren twintig voordat het eerste clubhuis voor fabrieksmeisjes ontstaat: De Haard in Nijmegen. Drijvende kracht is de theoloog Jenny van den Berg. Pionierswerk in het interbellum wordt ook verricht in de Amsterdamse Spaarndammerbuurt, waar mevrouw Diemel-Holshuysen, 'tante Saar', de gangmaker is.

Grote doorbraak

Voor de Tweede Wereldoorlog draait het nog om het particulier initiatief, maar in de wederopbouwperiode wordt de rol van de overheid belangrijker. Gebruikmakend van een speciale regeling voor het gezins- en wijkwerk ontvangen steeds meer buurthuizen subsidies. Het aantal buurthuizen stijgt in de naoorlogse periode spectaculair: van 84 in 1945 en 377 in 1957 tot 603 in 1969.

Onder auspiciën van het nieuwe ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM, 1966) wordt het werk zelfs voor honderd procent gesubsidieerd. Hoogtepunt is de Rijksbijdrageregeling Sociaal-Cultureel Werk (1978-1987), waarin het club- en buurthuiswerk en het opbouwwerk worden samengevoegd. Het aantal stichtingen groeit in de jaren zeventig naar om en nabij de duizend. In de bloeitijd, die pakweg duurt van 1970 tot 1985, ontstaan in vele steden en dorpen buurthuizen.

Voor de Rotterdamse buurthuizen De Zeemeeuw en De Arend tekent beeldend kunstenaar Escher in 1922 twee vignettes, we zouden het nu logo's noemen, die in brochures en aankondigingen van activiteiten steeds zichtbaar zijn.

Het activiteiten aanbod verbreedt zich met onder meer culturele cursussen, vormingsactiviteiten voor vrouwen en nieuwkomers, sociaaljuridische advisering en peuterspeelzaalwerk. Actie en emancipatie staan hoog aangeschreven.

Buurthuizen zijn een belangrijke plek van waaruit opbouwwerk wordt bedreven. Divers samengestelde teams van welzijns werkers staan aan het roer van vele buurthuizen. Deze bestaan uit allerlei soorten sociale professionals die uiteenlopende soorten wijkgebonden welzijns werk doen. Samenlevingsopbouw is binnen die teams een toonaangevende werksoort. De gelijkenis met wat nu wijkteams heet, is treffend – al was er toentertijd ruimschoots meer aandacht voor de collectieve kant van het werk.

Het eerste dorps huis wordt in 1915 door Gezina Boerma-Bähler in het Drentse Paterswolde opgericht.

Forse inkrimpingen

Met de invoering van de Welzijnswet in 1987 wordt in feite het landelijk beleid afgeschaft. Gemeenten krijgen de verantwoordelijkheid voor de buurthuizen. De decentralisatie gaat gepaard met een substantiële korting van 40 procent op het overheidsbudget voor het sociaal-cultureel werk. Club- en buurthuizen worden in een aanzienlijk aantal gevallen opgeslokt door lokale welzijnsorganisaties.

Een tweede golf van inkrimpingen, in de nasleep van de financiële crisis van 2008, komt harder aan. Vanwege bezuinigingen daalt vanaf 2010 het aantal buurthuizen sterk, ook door het wegvallen van het landelijk wijkenbeleid. Een fors aantal gemeenten besluit, al dan niet noodgedwongen, om klassieke buurthuizen op te heffen. In 2013 zijn al zeker honderd buurthuizen opgeheven, terwijl vele tientallen sluiting boven het hoofd hangt. Het argument is doorgaans: 'Het gaat niet om de stenen maar om de activiteiten.'

Belangrijk nieuw fenomeen zijn de buurthuizen in eigen beheer. Het idee hierachter is dat professionals terugtreden en dat actieve bewoners als vrijwilligers deze buurthuizen runnen. Door hen de touwtjes in handen te geven, ervaren de bewoners het buurthuis als meer van hen, zo wordt verondersteld.

Sinds kort staat het buurthuiswerk weer in de belangstelling. Het besef dringt door dat buurthuizen een onmisbaar onderdeel zijn van een sterke sociale infrastructuur. Voorzichtig durft men – tegen het stoffige imago in – te pleiten voor een revival van buurthuizen als publieke voorziening: ruimhartig gesubsidieerd, in combinatie met welzijns- en zorgvoorzieningen, met opbouwwerkachtige professionals in dienst en met bewoners die mede het beleid bepalen. Het is mogelijk dat buurthuizen een aantrekkelijke plek voor samenlevingsopbouw en opbouwwerk blijven ●

Jaap de Bruin (1896-1978)

Jaap de Bruin is de grondlegger van het Nederlandse buurthuiswerk in volkswijken. In 1926 opent de deftige *Vereeniging voor de Haagsche Jeugd* een clubhuis in de Schilderswijk. Een jaar later wordt de dan 32-jarige hovenier directeur. Tot diep in de jaren dertig is hij de enige professionele kracht.

FOTO: ARCHIEF HAAGSE COURANT

In het deel van de buurt waar het buurthuis staat, wonen ongeschoolde arbeiders zonder vast werk, voornamelijk dagloners en venters. Hun leefwereld beperkt zich tot de primitieve straten waarin zij wonen. De buitenwereld wordt gewantrouwd.

In 1933 geeft De Bruin het buurthuis de naam die het nog steeds heeft: De Musschen (maar dan in de huidige spelling: De Mussen). De naam verwijst naar een zwerm mussen die onderling vecht om overblijvende broodkrumels. Zijn aanstelling blijkt een gouden greep. Hij is afkomstig uit een arbeidersgezin en kijkt niet neer op 'het volk'. Doordat hij de cultuur van de volkswijkbewoners van binnenuit kent, is het voor hem makkelijker om door te dringen tot hun leefwereld.

Jaap de Bruin spreekt de taal van de straat. Hij schuwt niet om met de jongens, die soms ook bendeleiders zijn, op de vuist te gaan. Regelmatig ook moet de inventaris van het buurthuis het ontgelden en wordt er brandgesticht. Maar door zijn volharding en natuurlijk overwicht slaagt hij erin

om steeds meer jongens het buurthuis in te krijgen. In hun voetspoor volgen de ouders, eerst de moeders, daarna – schoorvoetend – de vaders. In 1938 wordt het buurthuis ook opengesteld voor meisjes. Via de kinderen krijgt De Bruin dieper contact met de ouders en wint hij hun vertrouwen. Dit blijkt de sleutel voor de verdere groei en ontwikkeling van het buurthuis.

De aanpak van 'Meester De Bruin', zoals hij door buurtbewoners liefkozend wordt genoemd, is innovatief. Het uitgangspunt is simpel: hij accepteert de mensen uit 'de gribus' zoals zij zijn. Tegen de tijdgeest in wil hij zijn onaanangepaste braneschoppers niet omsmelten tot brave middenklasse-kinderen. Integendeel, hij gelooft in hun goedheid en wil hun eigenwaarde versterken. De Bruin gelooft in het principe van de vrije keuze. Een voor die tijd gevarieerd activiteitenpakket, van figuurzagen, tekenen en timmeren tot gym, dansen en toneelspel, verleidt kinderen ertoe om persoonlijke keuzes te maken.

De les die Jaap de Bruin ons leert, blijft actueel: een buurthuis dient geworteld te zijn in een buurt. Een hechte band met degenen die deze voorziening het hardst nodig hebben, is onmisbaar. Die krijg je niet cadeau, daar moet voor gestreden worden.

1925

Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe Bakermat van samenlevingsopbouw

Dorpshuizen vormen voor de Vereeniging in de begintijd het fundament voor de opbouw van de Drenthe.

BRON: DEKRANTVANTYNAARLO.NL

Commissaris van de Koningin, mr. J.T. Linthorst Homan, is de drijvende kracht achter de Vereeniging die de verheffing van Drenthe tot doel heeft.

SOCIALE ELLENDE – VOLKSONTWIKKELING – DORPSHUISWERK – VERZUURING

Geconfronteerd met de sociale ellende in de veengebieden grijpt de overheid in. Opbouw Drenthe krijgt het mandaat en de middelen om deze sociale interventie planmatig uit te voeren. Volksontwikkeling, sociale en medische diensten en het dorps huiswerk vormen de ruggengraat. Zo wordt dit eerste provinciale opbouworgaan de wegbereider van de samenlevingsopbouw in Nederland.

In 1921 stort in de zuidoosthoek van Drenthe de turfindustrie in, met schrijnende armoede als gevolg. Commissaris van de Koningin J.T. Linthorst Homan weet hierop landelijke aandacht te vestigen door journalisten uit te nodigen en hen rond te leiden door het getroffen rampgebied. Schokkende reportages verschijnen in kranten en tijdschriften. In het hele land worden geld en goederen ingezameld voor het arme Drenthe. De regering wenst dat de Commissaris alles op alles zet om de economische en sociale neergang in het veengebied te keren. Daarop neemt deze het initiatief om de krachten te bundelen in een organisatie die de opbouw van dit deel van Drenthe ter hand neemt. Dit leidt in 1925 tot oprichting van een "Centrale Commissie voor den Oeconomischen, Cultureel en Hygiënischen Opbouw van Drenthe in het bijzonder de veenstreek".

Geïnspireerd door het buurthuiswerk in enkele grote steden opent in 1915 in het Drentse Paterswolde het eerste dorps huis van Nederland zijn deuren. De veencrisis en de landelijke belangstelling bieden Drenthe een uitgelezen mogelijkheid voor een uitbreiding van deze vorm van sociaal werk. Meerdere dorps huizen verrijzen in de veenstreek. Veel van de activiteiten op het vlak van samenlevingsopbouw vinden hier plaats. Deze eerste buurthuizen op het platteland worden nog geleid door maatschappelijk werksters. Gespecialiseerde buurt- en clubhuiswerkers verschijnen pas na de Tweede Wereldoorlog ten tonele.

„Gelukkig Kerstfeest” in Nederland. – De nood in de venen en op de heide in het Noord

“Een hol in het Schoterlandsche Veen. Het is opgebouwd uit aarde en plaggen. (...) Het “interieur” is een holle ruimte waar het altijd donker is. (...) Het “huisraad” is een houtfornuisje zonder pijp, een pan, een overblijfsel van een tafel en een hoop vodden op den grond die als bed dienen.”

Op 25 december 1921 besteedt De Telegraaf zijn voorpagina aan de schrijnende armoede op het Drentse platteland. De bestrijding van de armoede en achterstelling vormen de aanleiding voor de oprichting van de Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe.

Van meet af staat de initiatiefnemers van het dorps-huiswerk een breed programma voor ogen. Zij willen het nijverheids- en onderwijs stimuleren, kraam- en kindercare opzetten, gezinnen sociale begeleiding bieden en economische activiteiten aanmoedigen, in eerste instantie vooral in de tuinbouw. Al een jaar na de oprichting wijzigt de nieuwe organisatie haar naam. Voortaan gaat ze door het leven als de “Centrale Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe”, kortweg Opbouw Drenthe. De belangrijkste organisaties uit het sociale domein in de provincie zijn erin vertegenwoordigd.

Copernicaanse Omwenteling

Eind jaren twintig verandert het beleid ingrijpend. Deze transformatie wordt wel de ‘Copernicaanse Omwenteling’ genoemd. Aan de basis ervan staat Jaap Cramer, die al snel de directeursfunctie bekleedt. Naar zijn mening berust de verantwoordelijkheid voor het uitvoerend sociaal werk bij het particulier initiatief. Daarom wordt Opbouw Drenthe omgevormd tot een dienstverlenings- en ondersteuningsorganisatie. Het principe van geestelijke vrijheid komt centraal te staan. Daardoor wordt nadrukkelijk rekening gehouden met de verzuilde traditie in het provinciale maatschappelijk middenveld.

Drenthe in Amsterdam

Drenthe heeft begin twintigste eeuw geen goede naam in Nederland. In de westelijke provincies wordt het gewest beschouwd als het Siberië van de Lage Landen. De jonge vereniging zag het als haar taak om daar verandering in te brengen. Daarom verzorgde zij tussen 30 maart en 15 april 1928 een grote tentoonstelling in het Paleis voor Volksvlijt in Amsterdam. De verslaggever van de Provinciale Drentsche en Asser Courant is lyrisch: *'Het lijdt geen twijfel, of deze grootsche poging om Drenthe meer onder de aandacht van het, Nederlandsche publiek te brengen en aldus den naam van "arm turfland" van hem af te schudden, moet slagen.'*

BEELD: HET GEHEUGEN

De dorpshuizen, inmiddels zes in getal, worden ontmanteld. Daarvoor in de plaats komen aparte diensten, zoals het Bureau voor Jeugdzorg en Maatschappelijk werk en het Instituut voor Jeugd- en ontwikkelingswerk.

In 1934 krijgt de vereniging toestemming van de regering om haar werkterrein uit te breiden naar heel Drenthe. Inmiddels speelt zij een rol in vele sociaal-maatschappelijke initiatieven. Ze verzorgt onder meer kaderopleidingen op het gebied van jeugdwerk en nijverheidskursussen voor arbeiders. De vereniging sticht een schoolartsendienst en zorgt dat er kleuterscholen komen. Maar ook zet ze een kostuumcentrale op waar lokale toneelverenigingen kleding kunnen huren en laat ze in het kader van twee jeugdwerklozenprojecten een jeugdherberg bouwen. Cramer weet deskundigen van buiten de provincie voor het werk van de vereniging te interesseren. Hij stelt een curatorium van landelijk bekende sociaalpedagogen in dat de vereniging adviseert over opzet en inhoud van het jeugdwerk. Zo timmert Opbouw Drenthe energie aan de weg en groeit zijn reputatie in het land.

De vereniging wordt in 1941 gedwongen een Duitsgezinde directeur te accepteren. Cramer en zijn personeel weigeren medewerking aan de bezetter en duiken onder. Na de oorlog keert een groot deel van het vooroorlogse kader terug naar Drenthe om de draad weer op te pakken.

Bakermat samenlevingsopbouw

Enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog besluit de regering tot de oprichting van opbouworganen in heel Nederland. In meerdere provincies bestaan in de jaren dertig al vergelijkbare coördinerende organen, maar het is toch vooral Opbouw Drenthe dat de toon zet. Niet voor niks is dit de organisatie waar welzijnspioniers als Marie Kamphuis en Jo Boer hun loopbaan starten.

De toonaangevende rol van de Drentenaren neemt af in de jaren zeventig als de stadsvernieuwingsproblematiek de agenda van het opbouwwerk bepaalt. Opbouw Drenthe wordt een opbouworgaan net als de andere provinciale opbouworganen, vooral gericht op onderzoek naar sociaal-culturele processen en maatschappelijke initiatieven.

In 1992 verdwijnt Opbouw Drenthe als zelfstandige organisatie en gaat de stichting op in het provinciale ondersteuningsinstituut STAMM. Deze organisatie gaat op haar beurt weer samen met cmo Groningen, haar pendant uit de provincie Groningen. De naam van de nieuwe, in 2015 opgerichte, organisatie is cmo STAMM. Er wordt intensief samengewerkt met het Trendbureau Drenthe en het Sociaal Planbureau Groningen. cmo STAMM afficheert zichzelf tegenwoordig als een algemeen kenniscentrum voor sociaal-maatschappelijke vraagstukken in Groningen en Drenthe. Het vakgebied opbouwwerk raakt meer op de achtergrond, maar de geworteldheid van de organisatie in de geschiedenis van de samenlevingsopbouw wordt niet vergeten.

Jaap Cramer (1899-1998)

Jaap Cramer speelt een hoofdrol in de pioniersfase van de samenlevingsopbouw. In het interbellum geeft hij leiding aan Opbouw Drenthe en vlak na de Tweede Wereldoorlog staat hij aan de wieg van de provinciale opbouworganen die in heel het land ontstaan.

Jaap Cramer stamt uit een vrijzinnig doktersgezin. Tijdens zijn rechtenstudie in Utrecht wordt hij beïnvloed door de Quakers en het socialisme. In 1927 start hij zijn loopbaan als adjunct-secretaris van Opbouw Drenthe. In 1934 wordt hij directeur en hij zal dat blijven tot 1951. Eind jaren twintig staat hij aan de basis van een interne koerswijziging, die wel bekend staat als de Copernicaanse Omwenteling. De buurthuizen, inmiddels zes in aantal, worden ontmanteld. Geestelijke vrijheid is voor hem een belangrijk principe dat wat hem betreft juist ook van toepassing is op het maatschappelijk middenveld. Alle maatschappelijke stromingen hebben het recht om eigen verenigingen te stichten en voorzieningen in het leven te roepen. De overheid dient de verzuilde samenleving te accepteren. Het pluriformiteitsprincipe geldt wat hem betreft ook voor Opbouw Drenthe en voor de samenlevingsopbouw in het algemeen. Jaap Cramer timmert stevig aan de weg. In 1934 krijgt Opbouw Drenthe zelfs toestemming van de regering om haar werkterrein uit te breiden tot heel de provincie.

In 1941 weigert Cramer mee te werken aan de aanstelling van een Duitsgezinde directeur. Net als veel van zijn medewerkers duikt hij onder. Gedurende de oorlog is hij contactman voor de groep rond Vrij Nederland en lid van de landelijke Raad van Verzet. Inmiddels is hij uitgegroeid tot een gezaghebbend persoon – vanwege zijn vooraanstaande rol in het verzet, maar ook door de landelijke reputatie van Opbouw Drenthe. In de eerste naoorlogse jaren reist hij stad en land af om uit te leggen wat de werkwijze van Opbouw Drenthe is en hoe de samenwerking met de vele particuliere organisaties in Drenthe haar beslag krijgt.

Cramer is een overtuigd sociaal-democraat. Vlak na de oorlog wordt hij Eerste Kamerlid voor de PvdA. Hij is een vurig parlementariër en geniet ook in Haagse kringen hoog aanzien. In 1951 wordt hij benoemd tot Commissaris van de Koningin in Drenthe. Jo Boer, de schrijver van het eerste handboek over opbouwwerk, volgt hem op als directeur van Opbouw Drenthe. In de jaren vijftig geeft hij als Commissaris van de Koningin vorm aan de wederopbouw in Drenthe. Hij heeft daarbij veel oog voor het belang van gemeenschapsvorming. In 1964 gaat hij met pensioen. Jaap Cramer is bijna honderd jaar geworden en blijft zijn hele leven vrijgezel.

1948

Provinciale Opbouworganen

De verspreiding van samenlevingsopbouw over Nederland

De opbouworganen komen eind jaren veertig voort uit het Nederlands Volksherstel, de in het gehele land werkzame organisatie die zich na de oorlog inzet voor het herstel van het maatschappelijk leven. Met de instelling van opbouworganen wil de rijksoverheid dit sociale en economische proces in goede banen leiden.

BEELD: HET GEHEUGEN

TWEDE WERELDOORLOG – WEDEROPBOUW – SOCIALE PLANVORMING – MODERNISERING

Twee jaar na de oorlog besluit de regering tot de stichting van afzonderlijke opbouworganen in alle provincies. Dit betekent een kwantsprong in de geschiedenis van de werkssoort. Deze 'neutrale', niet-levensbeschouwelijke organisaties gaan voorop in het proces van sociale modernisering in de wederopbouwtijd. Binnen enkele jaren wordt de samenlevingsopbouw daardoor gemeengoed in heel het land.

Nederland komt berooid uit de Tweede Wereldoorlog. Meer dan 80.000 woningen zijn compleet verwoest, ruim 400.000 ernstig beschadigd. Aan alles is gebrek. Om aan de chaos het hoofd te bieden, wordt pal na de oorlog het Nederlands Volksherstel opgericht. De regering ziet deze organisatie als een noodverband. Voor een doeltreffende wederopbouw is een meer structurele aanpak nodig, zo menen de politici.

Eind 1946 komt PvdA-voorman Willem Drees, minister van Sociale Zaken, met het voorstel om in elke provincie 'neutrale' opbouworganen op te richten. Deze opbouworganen op niet-verzuilde basis moeten in normale omstandigheden gaan doen wat Nederlands Volksherstel in uitzonderlijke omstandigheden had gedaan. De Stichting Opbouw Drenthe wordt gezien als voorbeeld. Directeur Jaap Cramer reist in 1946 alle provincies af om uit te leggen hoe de samenwerking met de vele particuliere organisaties in Drenthe gestalte krijgt. In het katholieke Brabant overtuigt hij persoonlijk de Commissaris van de Koningin, de KVP'er Jan de Quay. Daarna is op landelijk niveau het pleit in het voordeel van coördinerende opbouworganen op niet-levensbeschouwelijke basis beslecht.

Niet-zelfwerkzaamheid

Nederlands Volksherstel heft zichzelf aan het einde van 1947 officieel op. Vanaf dat moment gaan in de meeste provincies provinciale opbouworganen van start. In 1949 bestaan al in tien provincies opbouworganen. Hoofdtak is de algemene sociale

Willem Drees, van 1945 tot 1948 minister van Sociale Zaken, kent Jaap Cramer directeur van de Stichting Opbouw Drenthe, onder meer uit het verzet, waarin zij beiden een vooraanstaande rol speelden. Hij omarmt de Drentse aanpak, die ook al in een paar andere provincies van de grond is gekomen, en ziet daar een model in voor heel Nederland. Hij stuurt Jaap Cramer op pad om met name in het Zuiden de katholieke argwaan te overwinnen.

planvorming in de provincie. Zij doen onderzoek naar maatschappelijke problemen, coördineren de samenwerking van organisaties in het verzuilde sociale middenveld en adviseren over de praktische invulling van het sociaal beleid. Uitgangspunt is dat de samenwerking tussen overheid en het particuliere en kerkelijke initiatief zich baseert op het principe van 'niet-zelfwerkzaamheid'. Dat houdt in dat de

opbouworganen geen directe bemoeienis met de uitvoering van het sociaal werk hebben. Ze ondersteunen het particuliere, veelal kerkelijke, initiatief en doen dit op 'neutrale' wijze.

Provinciale opbouworganen zijn in de begintijd niet direct grote instellingen. Zo staan op de loonlijst van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant, het PON, in 1948 slechts vier medewerkers: een directeur (Piet van Loon), een adjunct-directeur (Tom Verdijk), een secretaresse en een chauffeur. Die laatste rijdt de heren Van Loon en Verdijk zo'n beetje elke werkdag ergens naar een gemeente in Brabant, waar zij na een verzoek om ondersteuning persoonlijk poolshoogte nemen. Dat ze daarbij een zak geld meebrengen, maakt hen graag geziene gasten.

Ontwikkelingsgebieden

De opbouworganen zijn zeker in de jaren vijftig de provinciale instantie bij uitstek waar de bestuurlijke elites hun zorgen over het veranderende en industrialiserende Nederland in kwijt kunnen. Deze nieuwe instellingen brengen in zogenaamde ontwikkelingsgebieden de onmaatschappelijkheid in kaart en geven aanbevelingen over de aanpak ervan. Ze steunen sterk op het werk van sociologen en sociografen, die zich sinds de jaren dertig presenteren als wetenschappers die een empirische basis leveren voor politieke besluitvorming op sociaal en economisch terrein. Geruggensteund door de uitkomsten van hun onderzoek wordt tot het plegen van een hele waaier aan sociale interventies besloten.

De opbouworganen staan aan de wieg van heel wat maatschappelijke en sociaal-culturele voorzieningen, zoals een kantoortje voor een maatschappelijk werkster, een buurthuis of een bibliotheek. Dit soort sociaal-culturele voorzieningen neemt een hoge vlucht als vanaf 1952 door het nieuwe Ministerie van Maatschappelijk Werk gestaag meer geld ter beschikking wordt gesteld.

Vanaf de jaren zestig verandert het karakter van de opbouworganen. Intussen zijn ze uitgegroeid tot stevige ondersteuningsinstellingen waar in elke provincie enige tientallen mensen emplooi vinden. Het moreel-zorgelijke over onmaatschappelijkheid wordt ingewisseld voor een 'kalmere' benadering. De bedoeling is dat ze

zich 'objectiever' bezighouden met de planning van voorzieningen. In de energieke jaren zeventig, met de opkomst van allereerste sociale bewegingen, ontpoppen veel opbouworganen zich als broedplaats voor nieuwsoortige initiatieven, bijvoorbeeld op het vlak van vrouwenemancipatie en milieu.

Oliemannetjes

De opbouworganen houden het lang vol. Niet onbegrijpelijk, want zij zijn de oliemannetjes van een zich uitdijende verzorgingsstaat die het moderniseringsproces in goede banen leiden. Maar als de overheid vanaf 1987, het jaar dat de zogeheten Welzijnswet in werking treedt, begint met decentraliseren, worden ze als ondersteuningsinstelling eerst meer afhankelijk van de provincies en vervolgens van de 'markt'. De zekerheid van vaste subsidiëring valt weg en daarmee de mogelijkheid om een eigen agenda uit te voeren. De opbouworganen worden uitvoerders van wisselende en apart gefinancierde projecten.

FOTO: BEN VAN MEERENDONK, COLLECTIE IISG/HET GEHEUGEN

Watersnoodramp doorbraak voor opbouworganen

Grote bekendheid krijgen de Provinciale Opbouworganen in Zeeland, Brabant en Zuid-Holland in de periode na de Watersnoodramp in 1953. Zij organiseren de inzameling van hulpgoederen, de aan- en afvoer van goederen naar het rampgebied en het onderbrengen van de evacuees. De opbouworganen in de andere

provincies staan klaar om op specifieke verzoeken van hun collega's uit de rampgebieden in te gaan. De opbouworganen bewijzen in deze omstandigheden hun coördinerende kracht. Ze krijgen alles razendsnel voor elkaar. Overal worden voor ingezamelde goederen grote magazijnen ingericht. Die goederen komen van heinde

en ver in enorme hoeveelheden. In een magazijn in het Brabantse Rucphen liggen in no time 44.000 stuks dameskleding en 38.000 stuks herenkleding, plus duizenden damesschoenen uit Frankrijk – met zo'n kleine leest dat, aldus PON-directeur Tom Verdijk, 'geen enkele Brabantse of Zeeuwse vrouw erin paste'.

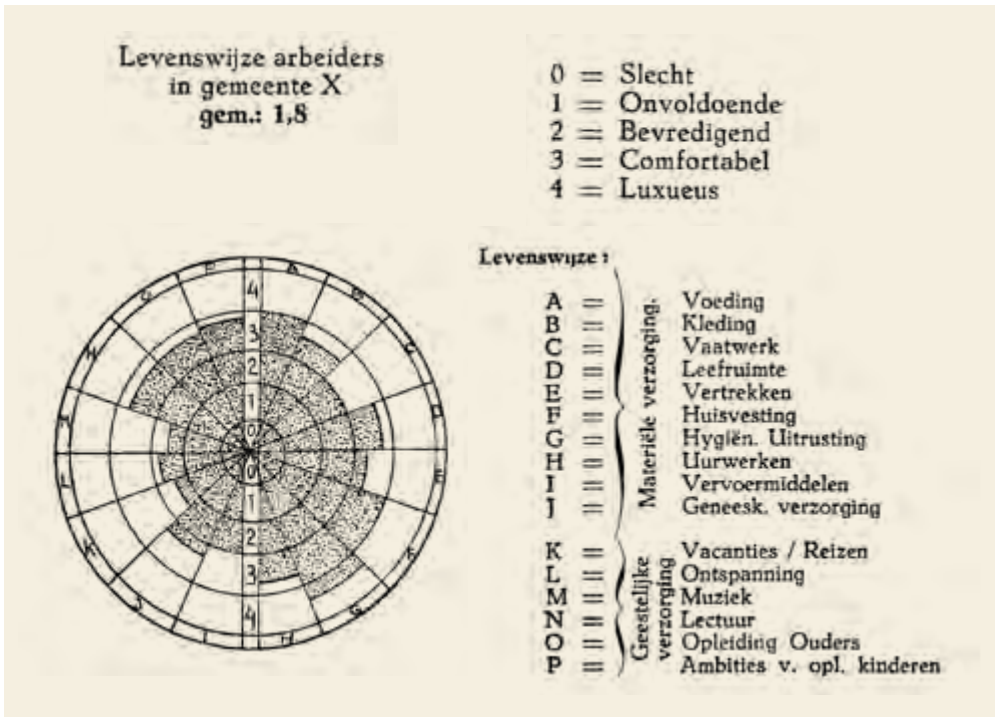
Wat resteert, verbindt zich begin deze eeuw in het netwerk voor Centra voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Dit zijn in feite sociaal-maatschappelijke onderzoeks- en adviesbureaus die overwegend marktgericht opereren. Soms spelen ze een bescheiden rol als het gaat om sociale planvorming. Maar hun status als een soort Sociaal Cultureel Planbureau van de provincie zijn ze kwijt. Hun vroegere betrokkenheid bij samenlevingsopbouw blijkt nog uit hun huidige affiniteit met burgerparticipatie, kwetsbare groepen en wijkgericht werken •

Onmaatschappelijkheid

Na de oorlog heerst er een grote bezorgdheid over de mentale gesteldheid van de bevolking, zeker in volkswijken waar men zich niet altijd even veel gelegen laat aan wat de gegoede burgerij als een gezond gezinsleven ziet. Onderzoekers brengen op nauwgezette wijze de omstandigheden van gezinnen in kaart, om zo zicht te

krijgen op de mate van onmaatschappelijkheid. De scores worden ingetekend in een cirkeldiagram, zoals bijgaande illustratie uit het jaarverslag 1954 van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant toont. Hoe lager de scores, hoe leger de cirkel, hoe onmaatschappelijker het gezin. De aanpak heeft overigens wel

wat weg van de zogenaamde zelfredzaamheidsmatrix die heden ten dage wordt ingevuld door hulpverleners en die een score opmaakt aan de hand elf levensgebieden. Wat vroeger onmaatschappelijkheid heette, noemen we nu kennelijk een gebrek aan zelfredzaamheid.

1953

Gradus Hendriks

Architect van de samenlevingsopbouw

Boerenzoon en sociograaf Gradus Hendriks begint in 1953 op het Ministerie van Maatschappelijk Werk. Hij is dan net gepromoveerd op een studie over Kampen. De foto is van 1977, bij de viering van het 25-jarig jubileum van het ministerie.

SOCIOGRAFIE – MINISTERIE VAN MAATSCHAPPELIJK WERK – AMERIKA – COMMUNITY ORGANIZATION

Dertig jaar lang zet Gradus Hendriks als topambtenaar op twee achtereenvolgende welzijnsministeries de lijnen uit. Geïnspireerd door het Amerikaanse ‘community organization’ ontpopt hij zich als een belangrijk promotor van het opbouwwerk en de samenlevingsopbouw. Zijn gedachtegoed en de daarop gebaseerde beleidsprogramma’s hebben grote invloed op de ontwikkeling van de nieuwe werksoort.

Gradus Hendriks – geboren in 1920 – maakt de economische crisis van de jaren dertig als jongeling mee. De sociale gevolgen daarvan raken hem diep, evenals de ellende van de Tweede Wereldoorlog. In 1948 studeert hij af aan de Rijksuniversiteit Utrecht in de sociografie en economie. In de vijf jaar daarna werkt hij als sociaal-geograaf bij de Provinciale Plaanologische Dienst in Overijssel. In 1953 promoveert hij bij professor Groenman, één van de grondleg-

gers van de sociografie in Nederland. Zijn dissertatie is een uitvoerige etnografische studie over Kampen. Gradus Hendriks is een exponent van een aan de weg timmerende generatie sociografen. De beoefenaars van deze nieuwe academische discipline brengen op gedetailleerde wijze sociale, culturele en economische veranderingen in kaart. Zij willen begrijpen hoe deze van invloed zijn op de ontwikkeling van lokale gemeenschappen.

Pionieren op het ministerie

In hetzelfde jaar als waarin Gradus Hendriks zijn proefschrift voltooit, in 1953, treedt hij in dienst van het net opgerichte

Ministerie van Maatschappelijk Werk dat hij amper kent. Hij wordt al snel hoofd van de afdeling OMO, een afkorting voor Onderzoek en Maatschappelijk Opbouwwerk.

Dat hij als overtuigde PvdA'er op een door katholieken en het maatschappelijk werk gedomineerd ministerie terecht komt, brengt hem niet van zijn stuk. Van meet af aan werkt hij intensief samen met de katholiek Piet van Loon (afkomstig van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant, socioloog en de hoogste ambtenaar op het ministerie) en de protestant Ab Gijsbers (ex-belastinginspecteur uit Gorinchem).

Gedrieën bouwen zij het departement uit. In de jaren vijftig komt er meer aandacht voor de collectieve kant van het sociaal werk. Samenlevingsopbouw gaat in het beleid een steeds prominente plaats innemen. Eerst heet deze werksoort in opkomst nog 'maatschappelijk opbouwwerk', maar vanaf 1963 is 'samenlevingsopbouw' de nieuwe beleidsnoemer. Deze relatief nieuwe vorm van sociaal werk is nauw verbonden met de meer algemene taak tot economische wederopbouw en sociale modernisering van het land. Dit verschaft Hendriks en de zijnen ruimte om samenlevingsopbouw op de kaart te zetten.

In de tweede helft van de jaren vijftig is het maatschappelijk opbouwwerk het vliegwiel voor de introductie van het concept 'community organization'.

Grote impact heeft een studie-

Studiereizen om in Amerika kennis te nemen van 'community organization' hebben grote invloed op de ontwikkeling van het opbouwwerk in Nederland. Op de foto zien we Gradus Hendriks (rechts) in 1954 met zijn reisgezelschap op bezoek in Chicago.

reis naar Amerika in 1954. Deze vindt plaats in het kader van de Marshall-hulp. In de projecten die bezocht worden, draait het om het moderniseren van het platteland, een proces waarin de agrarische bevolking moet worden 'meegenomen'. Volgens Hendriks wordt door de reis een beweging gemaakt van 'niets weten' naar 'iets weten'. Van intensieve kennisoverdracht is nog geen sprake, maar de Verenigde Staten zijn sindsdien onmiskenbaar het gidslaan. Met Gradus Hendriks in de regierol komt gaandeweg het landelijk beleid – al experimenterend – van de grond. Politieke wegbereider is Marga Klompé, die in 1956 de eerste vrouwelijke minister in Nederland wordt. Voor haar, en voor de regerende rooms-rode coalitie, is samenlevingsopbouw een vanzelfsprekende overheidstaak.

Gradus Hendriks houdt vele honderden lezingen over samenlevingsopbouw. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk geeft een groot deel ervan in gebundelde vorm uit. Deze publicatie stamt uit 1961.

Profeet en promotor

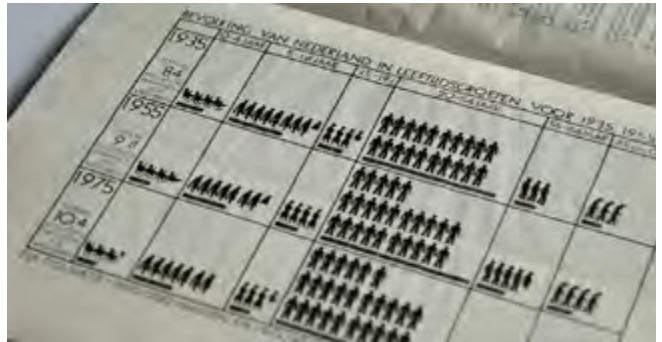
Inmiddels raakt het opbouw-werk door de fors toenemende subsidiëring en wetgeving behoorlijk geïnstitutionaliseerd. In 1971 culmineert dit in de 'Rijkssubsidieregeling voor werkzaamheden en voorzieningen met betrekking tot de samenlevingsopbouw'. In de wandelgangen bij wat toen het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) heet, wordt dit losbladig systeem met rode

kaft schertsend ook wel 'het rode boekje' genoemd. Vonhoff, de toenmalige vvd-staatsecretaris van CRM, spreekt van een zich 'automatisch uitdijend heeral'.

Tijdens, maar vooral na de val van het kabinet-Den Uyl, in 1977 gaat de wind beetje bij beetje uit een andere hoek waaien. Landelijke wetgeving en centrale overheidssturing komen onder vuur te liggen. De oude generatie ambtenaren, met name Gijsbers en Hendriks, hebben grote moeite met het decentralisatie-streven dat zij zien als een aantasting van de democratische gelijkheid. Hendriks haakt langzamerhand af.

Sociografie

Cijfers en statistieken spelen met het vorderen van de 20e eeuw een steeds belangrijker rol in de vorming van beleid, de bouw van woonwijken en de planning van voorzieningen, zoals buurthuizen en bibliotheken. De sociologie ontwikkelt zich vanaf 1920 als een empirische wetenschap, gespecialiseerd in sociografisch onderzoek, waarin economische, demografische en geografische data voor een bepaald gebied worden verzameld. Na de oorlog bepalen sociografen lange tijd het gezicht van het sociaalwetenschappelijk onderzoek, zoals dat onder meer wordt verricht in opdracht van

het Ministerie van Maatschappelijk Werk. Ook bij de provinciale opbouworganen vinden veel sociografen emplooi. Beroemd is een onderzoek naar de leefwijze van naoorlogse jongeren. In de studie – getiteld *Maatschappelijke Verwildering der Jeugd* – luidt een zevental onderzoeksinstituten in 1952

de alarmklok. In de jaren zestig en zeventig komt er binnen de sociologie steeds meer kritiek op de moraliserende grondtoon van dit onderzoek. Het boek *Lof der onaangepastheid* uit 1967 van de socioloog Herman Milikowski effent de weg voor andere, meer kritische sociologische benaderingen.

Hendriks groeit in zijn ambtelijke loopbaan uit tot een actieve promotor van de samenlevingsopbouw in Nederland. Hij heeft het tij mee en zit in een strategisch gunstige positie. Het ministerie waar hij werkzaam is, is niet alleen een krachtige beleidsmachine, maar fungeert – zeker in de jaren vijftig en zestig – ook als brandpunt voor kennisontwikkeling en ideeënoverdracht in het vakgebied.

Zijn adagium dat burgers mee moeten beslissen over de inhoud en opzet van welzijns- en zorgvoorzieningen heeft nog steeds geldigheidswaarde. Hendriks wijst op de nadelen van bureaucrativering en schaalvergroting. Hij pleit voor kleinschalige, professioneel georganiseerde voorzieningen in de wijk, waarbij de burgers zeggenschap krijgen.

Eind 1983, op 63-jarige leeftijd, gaat Hendriks met pensioen. Hij blijft zich actief inzetten voor het opbouwwerk. Vlak voor zijn terugtreden bezorgt hij opbouwwerkpionier Wil van de Leur nog een startsubsidie voor het Landelijk Platform Opbouwwerk. Ruim na zijn pensionering wordt Hendriks' naam verbonden aan een stichting onder auspiciën waarvan een bijzondere leerstoel voor het opbouwwerk in het leven wordt geroepen. In het jaar voor zijn dood is hij nog aanwezig bij de oratie van de tweede hoogleraar, Talja Blokland. Gradus Hendriks sterft op hoge leeftijd, in 2007.

Mandement 1954: spanningen tussen katholieken en socialisten

Op 1 mei 1954 brengen de katholieke bisschoppen het beruchte Mandement uit, waarin zij katholieken verbieden lid te worden van, ja zelfs sympathie te koesteren voor, socialistische verenigingen als NVV, VARA en PvdA. Wie daar geen gevolg aan geeft, zal bij overlijden de sacramenten worden geweigerd en een kerkelijke begrafenis worden ontzegd. Het Mandement zet de verhoudingen tussen

katholieken en sociaaldemocraten op scherp en vergroot de achterdocht van katholieken tegen neutrale samenwerkingsvormen die vanuit de community organization-gedachte gepropageerd worden. Die spanningen tekenen het eerste

decennium van de samenlevingsopbouw in Nederland en zullen pas worden opgelost als in de jaren zeventig niet de religieuze achtergrond maar het politiek activisme in het opbouwwerk de boventoon gaat voeren.

1960

Jo Boer

Grande dame van het Nederlandse opbouwwerk

Jo Boer schrijft in 1960 het eerste handboek voor het opbouwwerk. De foto is uit de jaren tachtig.

BUURTHUISWERK – MARIE KAMPHUIS – GROEPSGEWIJZE PARTICIPATIE – COMMUNITY ORGANIZATION

Maatschappelijk werker Jo Boer begint haar carrière als buurthuiswerker in Drenthe. Ze heeft een voorliefde voor wat zij 'groeps-gewijze participatie' noemt. Gevoed door haar praktijkervaringen als beroepskracht en bestuurder schrijft zij het eerste handboek voor het opbouwwerk. Met haar ideeën drukt ze een onuitwisbaar stempel op de ontwikkeling van het vakgebied in ons land.

Jo Boer wordt op 15 augustus 1906 geboren in het Zuid-Hollandse dorpje Vierpolders, niet ver van Brielle. Ze groeit op in een vrijzinnig predikantengezin. Het gezin is arm, maar er heerst wel een intellectueel klimaat. Haar ouders hebben een afkeer van sociale ongelijkheid.

Op haar twintigste trekt Jo naar het nabijgelegen Rotterdam, waar ze tussen 1926 en 1928 studeert aan de School tot Opleiding van Leerkrachten Kinderverzorging en Opvoeding. Bij toeval ontmoet ze in de trein Jaap Cramer die op dat moment adjunct-secretaris is van 'De Centrale Vereniging voor den Opbouw van Drenthe'. Hij vraagt haar om bij de vereniging te komen werken. In 1930

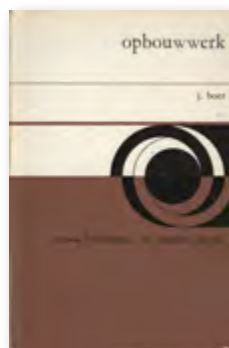
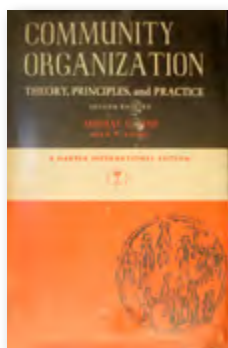
Jo Boer volgt in 1951 Jaap Cramer als directeur van de Stichting Opbouw Drenthe op als deze Commissaris van de Koningin wordt in Drenthe. Een vrouw in het bestuur is toen nog zeer uitzonderlijk, zoals deze foto van het bestuur van de stichting uit 1951 duidelijk maakt.

krijgt ze meteen een verantwoordelijke functie: directeur van het buurthuis in Emmerschans.

Ontwikkelingsland

Jo is geschokt over wat ze in Drenthe aantreft: "Alsof je naar een ontwikkelingsland gaat". Ze wordt al snel één van de sleutelfiguren bij Opbouw Drenthe. In het midden van de jaren dertig komt het beheer van de buurthuizen in handen van het lokale particuliere

De inspiratie voor een methodische aanpak van de samenlevingsopbouw komt overwaaien van de andere kant van de Atlantische Oceaan. Daar publiceert de Canadese hoogleraar Murray C. Ross in 1955 het boek *Community organization. Theory, practise and principles*. In 1957 wordt dat in het Nederlands vertaald als *Gemeenschapsorganisatie. Grondslagen en theorie*. In 1960 vertaalt Jo Boer deze ideeën naar de Nederlandse praktijk. Haar boek krijgt als titel mee: *Maatschappelijk opbouwwerk. Verkenningen op het gebied van 'community organization' in Nederlandse verhoudingen*. Maar die uitleg is bij de tweede herziene druk, die in 1968 verschijnt, geheel verdwenen. De titel is ingekort tot simpelweg *Opbouwwerk*.

initiatief, veelal op confessionele leest geschoeid. Jaap Cramer en Jo Boer zien in dat de verzuiling een onomstotelijk gegeven is en dat het daarom verstandig is om het gevecht te vermijden. Ze kiezen voor een pragmatische omgang met de organisaties in het christelijke middenveld.

Na verloop van tijd blijkt ze zich niet te kunnen vinden in de ideeën van Gezina Bähler-Boerma, de oprichter van het eerste Nederlandse dorpsshuis in Paterswolde, en de vrouw die het beleid van de zes op dat moment in Drenthe bestaande buurthuizen bepaalt. Ze krijgt moeite met de hooggestemde beschavingsidealen van Bähler-Boerma en de maatschappelijk werksters in de dorpshuizen. Ze vindt hen te elitair en wil een meer professionele houding. In de Tweede Wereldoorlog zit Jo Boer ondergedoken in Limburg. Net als vele andere medewerkers van Opbouw Drenthe weigert zij onder het gezag van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) te werken. Ze duikt onder bij een adellijke familie, waar ze als gewoon dienstmeisje aan de slag gaat. Ze verzwijgt al die jaren wie ze is.

Directeur Opbouw Drenthe

Direct na de oorlog wordt Jo Boer aangesteld als adjunct-directeur van de hele organisatie. Ze krijgt de opdracht om Opbouw Drenthe weer op poten te zetten en het vertrouwen van de bevolking te herwinnen. In 1951 wordt ze algemeen directeur. Zij volgt Jaap Cramer op die in dat jaar wordt benoemd tot Commissaris van de Koningin in Drenthe.

De goeie ouwe tijd van het Opbouw-Fordje, waarmee ze in de jaren dertig voor haar werk de provincie doorkruist, is voorbij. De afstand

tot de uitvoerende praktijk wordt groter. Opbouw Drenthe moet als neutrale intermediair, net als de andere pas opgerichte provinciale opbouworganen, voorzichtig laveren tussen het verzuilde maatschappelijk middenveld en de (provinciale) overheid. Daardoor dreigt de organisatie een onderhandelings- en vergaderclub te worden, iets wat Jo Boer behoorlijk ergert. Toch wijdt zij zich monter aan haar nieuwe taak. Ze is effectief en weet Opbouw Drenthe om te vormen tot een modern provinciaal opbouworgaan.

Amerika voorbeeld

Belangrijk voor de ontwikkeling van Jo Boer is een studiereis naar de Verenigde Staten. Al vrij vroeg – in 1949, als de Marshall-hulp nog in de kinderschoenen staat – trekt zij naar dit land. Gestimuleerd door Marie Kamphuis, die al vlak na de oorlog een tijdje in Amerika doorbrengt, komt zij al vrij vroeg in aanraking met de praktijk en de theorie van de 'community organization'. Deze vormt de voedingsbodem voor het eerste handboek over opbouwwerk in ons land. Het verschijnt in 1960 en draagt als titel *Maatschappelijk opbouwwerk*.

Jo Boer leunt sterk op de ideeën van de Canadees Murray G. Ross. Hij is de auteur van het in 1955 gepubliceerde boek *Community Organization*, dat al twee jaar daarna in een Nederlandse vertaling (met als titel *Gemeenschapsorganisatie. Grondbeginselen en theorie*) op de markt komt. In het voetspoor van Ross ziet Boer 'community organization' als "een proces, waarbij een 'community' haar behoeften en doeleinden vaststelt, deze ordent en rangschikt, het vertrouwen en de wil ontwikkelt hieraan te werken, de hulpbronnen (interne of externe) daarvoor zoekt, tot actie overgaat en door dit alles te doen de samenwerking in de 'community' doet groeien."

Voor Boer is community organization een door professionals begeleid samenwerkingsproces van burgers. In haar ogen is de opbouwwerker eerst en vooral een 'enabler', een mogelijk-maker. De opbouwwerker is een specialist in organisatieontwikkeling en moet prikkelen tot zelfwerkzaamheid.

Met haar handboek – dat intensief wordt gebruikt in het onderwijs op de sociale academies – legt Jo Boer het fundament voor het vak opbouwwerk. In de radicale jaren zeventig en in de zakelijke jaren tachtig raken haar opvattingen in de verdrinking, maar de kern van haar gedachtegoed behoudt haar waarde. Haar zorgvuldige sociaalagogische benadering – met de nadruk op een planmatige en methodologische aanpak, op een terughoudende maar stimulerende opstelling van de professional en op de groepsgewijze participatie van burgers – doorstaat de tand des tijds. Jo Boer overlijdt op 79-jarige leeftijd, op 11 november 1985, in Assen – de hoofdstad van de provincie die ze als jonge vrouw in haar hart heeft gesloten •

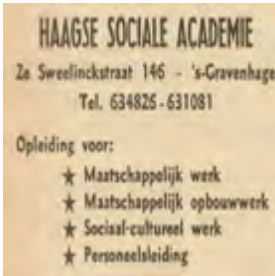

In 1935 komt Marie Kamphuis in dienst van de Vereniging voor den Opbouw van Drenthe. Bijna tweeënhalf jaar zijn Kamphuis en Boer directe collega's. Tussen deze twee voortrekkers van het Nederlandse welzijnswerk – de ene van het maatschappelijk werk en de andere van het opbouwwerk – groeit sindsdien een professionele en persoonlijke band die een leven lang zal duren. Voor hen zijn de vakgebieden opbouwwerk en maatschappelijk werk duidelijk verschillend, maar zijn het wel twee loten aan dezelfde stam.

1963

Opleiden voor opbouwwerk

Aarzelend begin van het vakonderwijs

In 1963 gaat op de sociale academie in Den Haag de eerste afstudeerrichting opbouwwerk van start als onderdeel van de opleiding voor maatschappelijk werkers.

BEROEP – SOCIALE ACADEMIES – BUURTACTIVISME – CULTUREEL MAATSCHAPPELIJKE VORMING

Met de groei van de samenlevingsopbouw stijgt ook de behoefte aan vakbekwaamheid. Hogere beroepsopleidingen leggen vanaf midden jaren zestig het fundament voor professionalisering. Eerst schoorvoetend, maar vervolgens in ruime mate. Nog geen tien jaar later is het vak opbouwwerk ingeburgerd op het gros van de sociale academies. De professie lijkt zich definitief gevestigd te hebben.

In 1963 ziet op de sociale academie in Den Haag aan de Ze Sweelinckstraat 146-150 de eerste afstudeerrichting Maatschappelijk Opbouwwerk het licht. Het vakonderwijs is bij aanvang nog niet zelfstandig maar maakt onderdeel uit van de opleiding voor maatschappelijk werk. Een jaar later gaat in Rotterdam de Kaderopleiding Opbouwwerk van start. Het gaat om een éénjarige parttime opleiding van één dag in de week, bedoeld voor leidinggevendenden in het sociaal werk die al een diploma van de School voor maatschappelijk werk of de sociale academie in hun bezit hebben. Daarmee gaat een wens in vervulling van degenen die van (maatschappelijk) opbouwwerk of samenlevingsopbouw een geïstitutioniseerd beroep willen maken.

Nog geen tien jaar later is het vak ingeburgerd. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig komen op de meeste van de vijftien sociale academies afstudeerrichtingen, specialisaties of differentiaties opbouwwerk van de grond. De behoefte aan een aparte opleiding is het logische gevolg van de professionaliseringsgolf in het sociaal werk na de Tweede Wereldoorlog. Verschillende sociaal bewogen pioniers en ambtenaren komen via studiereizen in de vs in aanraking met nieuwe theorieën en werkwijzen in het sociale domein: 'social groupwork' en 'community organization'.

Sociaal activisme

In de jaren zeventig staat het opbouwwerkonderwijs aan de sociale academies onder sterke invloed van de activistische tijdgeest. Een

In de jaren zeventig staat het opbouwwerk onderwijs aan deze opleidingen sterk in het teken van de activistische tijdgeest. Invloedrijk is het boek dat Piet Reckman in 1971 publiceert: *Naar een strategie en methodiek voor sociale actie*. De praktijk komt vooral aan bod door oriëntatie op en/of het actief meedoen aan buurtacties en 'sociale bewegingen'.

FOTO: ROB HENDRIKS/WIKIMEDIA.

flink deel van de literatuurlijsten bestaat uit marxistische theorie. Methodisch wordt vooral geleund op de theorieontwikkeling uit het vormingswerk. Veelgelezen auteurs zijn Paolo Freire, Oscar Negt en Helga Deppe. Invloedrijk is het boekje van Piet Reckman uit 1971, getiteld *Naar een strategie en methodiek voor sociale actie*. De praktijk komt vooral aan bod door de aandacht voor buurtacties. 'Aansluiten bij sociale bewegingen' is de leus waarmee een keuze voor progressief, politiserend welzijnswerk en opbouwwerk wordt verantwoord. Bekendheid geniet ook het boek *Democratie in de wijken* van de Nederlandse universitair medewerker Wolfgang Beck. Voor professionalisering van het vak opbouwwerk en institutionalisering van het beroep is minder interesse, ook niet in de opleidingen. Maar er is wel voor het eerst een echt methodieboek in omloop. Het is geschreven door Arie Besteman en draagt als titel *De probleem-projectmethode in het opbouwwerk* (1974). Maar voor veel studenten in die tijd is de PPM, zoals de methode wordt afgekort, te neutraal-technisch en te weinig politiek.

Cultureel Maatschappelijke Vorming

Eind jaren tachtig, begin jaren negentig is de bloeitijd van het progressieve, politiserende werk voorbij. De afdelingen cultureel werk aan de sociale academies, waarbij het opbouwwerk veelal is ondergebracht, verschrompelen tot kleine opleidingen van enkele tientallen studenten of worden zelfs helemaal opgeheven. Het is organisatorisch onmogelijk om nog aparte leerroutes opbouwwerk overeind te houden. Met het ontstaan van de grote multisectorale Hogescholen in de jaren negentig verdwijnt ook de naam sociale academie. De sociale opleidingen gaan op in de sector Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs (HSAO). Het onderwijs voor opbouwwerk wordt bij de afdeling Cultureel Maatschappelijke Vorming (CMV) ondergebracht.

Literatuur om het vak van opbouwwerker in de vingers te krijgen, is inmiddels in ruimere mate voorhanden. In 1998 verschijnt nog

Helga Deppe, Paolo Freire en Oscar Negt (v.l.n.r.) beïnvloeden vanuit het vormingswerk de methodiek van het opbouwwerk.

het vuistdikke *Handboek Opbouwwerk* van Harry Broekman. Maar minstens net zo belangrijk is de introductie van de ABCD-methode (ABCD staat voor: Asset Based Community Development) in Nederland.

Bachelor Social Work

De laatste grote verandering in opleidingsland dateert uit 2015. Dan ontstaat de brede Bachelor Social Work. Er is een sterke wens om de verkokering in het buurt- en wijkgericht werken te doorbreken. 'Integraal werken' staat hoog op de verlanglijstjes. Ook de filosofie van de participatiesamenleving heeft grote aantrekkingskracht. Sociaal werkers van verschillende pluimage

Bezetting van Sociale Academie
Markendaal in Breda, mei 1974
FOTO JOHAN VAN GURP/ BN DE STEM
- COLLECTIE STADSARCHIEF BREDA

worden geacht om – 'in co-creatie' met burgers, verschillende partijen in de wijk en de lokale overheid – de sociale kracht van buurten en wijken beter te benutten. Door burgers te activeren en participatieprocessen professioneel te ondersteunen – zo is de gedachte – gaan meer mensen meedoen in de samenleving en zoeken zij verbinding met elkaar.

Van op individuele hulpverlening gerichte sociaal werkers wordt verlangd dat ze beter samenwerken met in de buurt en de wijk werkzame sociaal werkers. Omgekeerd wordt van de opbouwwerker gevraagd dat hij geen exclusieve claim legt op de inhoud van zijn professie en zich niet in zijn vakgebied opsluit. Integendeel, het is – meer dan in het verleden – zijn opdracht om intensief en met open vizier samen te werken met andere sociaal werkers.

Maar er lijkt sprake van een paradox. Nu het opbouwwerk als apart vakgebied is verdwenen, lijkt de belangstelling voor 'community development' juist weer groeiende. Sommige opleidingen anticiperen hierop door in het opleidingsaanbod op deze tendens in te spelen. Is dit een voorbode van een herwaardering van het vak? Of is het wishful thinking? ●

1965

Kenniscentrum voor een nieuw vakgebied

Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw

Het eerste logo van het NIMO.

PROFESSIELE ONTWIKKELING – SYSTEMATISCH ONDERZOEK – VAKGEBIED IN KAART

Enkele directeurs van provinciale opbouworganen nemen in 1963 het initiatief voor de oprichting van het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO). Ze willen het opbouwwerk uit de sfeer van de verzuiling halen en het verder professionaliseren. De beleidsmakers in Den Haag zijn bereidwillig. In 1965 geeft welzijnsminister Marga Klompé het startschot voor het instituut.

Het zijn de directeurs van de provinciale opbouworganen uit Noord-Brabant, Gelderland en Zeeland die het voortouw nemen bij de lobby voor de oprichting van een landelijk instituut voor samenlevingsopbouw. Zij vinden gehoor bij het Ministerie van Maatschappelijk Werk (in 1965 omgedoopt tot het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk). Met name de aanjager van het maatschappelijk opbouwwerk – topambtenaar Gradus Hendriks – toont bijzondere interesse. Dit leidt tot de oprichting van het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO). Taken van het nieuwe instituut worden voorlichting, methodiekontwikkeling en onderzoek op het terrein van de samenlevingsopbouw.

Veranderende tijdgeest

Wim Zwanikken, docent aan de Katholieke Sociale Academie in Sittard, wordt de eerste directeur. Tijdens een studiereis in de vs in 1960 neemt hij kennis van de achtergronden van 'community organization', een concept waar ook Gradus Hendriks van is gecharmeerd. Het feit dat de twee mannen elkaar goed kennen, en dat zij beiden putten uit dezelfde inspiratiebron, zorgt voor een hechte band tussen het NIMO en het ministerie. Dit legt het instituut geen windeieren. Onderzoekers, methodiekontwikkelaars en voorlichters gaan aan de slag. Er wordt een publicatiereeks opgezet, de NIMO-cahiers. Vanaf 1967 wordt een tijdschrift, het NIMO-BULLETIN, uitgebracht. Het periodiek blijft tien jaar zelfstandig

bestaan en gaat na een fusie met Maatschappelijk Welzijn op in het tijdschrift *Marge*.

De focus op professionele ontwikkeling vindt zijn neerslag in het boek dat Wim Zwanikken en Louis van Tienen (toen hoofd van de afdeling Onderzoek en Planning op het ministerie, later de eerste directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau) in 1969 publiceren: *Opbouwwerk als een sociaal-agogische methode*. Het opbouwwerk wordt daarin opgevoerd als een vak dat het welzijn van de bevolking bevordert op een procesmatige, non-directieve wijze.

NIMO-voorzitter Arnold Tilanus, tevens fractievoorzitter van de Christelijk-Historische Unie (CHU) in de Tweede Kamer, overhandigt minister Marga Klompé in februari 1967 het eerste nummer van het NIMO-bulletin. In dit tijdschrift documenteert het kennisinstituut de ontwikkeling van het opbouwwerk. In het midden Wim Zwanikken, de eerste directeur van het NIMO.

FOTO: G. VAN DER WERF/HET GEHEUGEN.

In de jaren zestig rolt een krachtige democratiseringsgolf over het land. De harmonieuze maatschappijopvatting die uit het boek van Zwanikken en Van Tienen spreekt, wordt heftig bekritiseerd. Moet de opbouwwerker niet meer sturend zijn, minder procesgericht, meer de emancipatie bevorderen?

Begin jaren zeventig komt daar de kritiek van Bram Peper bij. Met zijn proefschrift *Vorming van welzijnsbeleid. Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk* kapittelt hij het gebureaucratiseerde opbouwwerk als een door de staat gesubsidieerde activiteit waar de bevolking in die vorm weinig aan heeft. Peper's terechtwijzing wordt door Zwanikken en Van Tienen, net als door de ambtenaren op het ministerie, ervaren als slecht onderbouwd en zelfs onheus.

Focus op onderzoek

Ondanks de ideologische schermutselingen in het vakgebied, en ook binnen het NIMO zelf, is het instituut behoorlijk productief. Het groeit uit tot een kristallisatiepunt voor de ontwikkeling en verspreiding van kennis over het opbouwwerk.

Eind jaren zeventig komt meer nadruk te liggen op theorievorming en onderzoek. Nieuwe thema's in de opbouwwerkpraktijk worden belicht, zoals arbeidsongeschiktheid, onderwijs, werkgelegenheid en vrouwenemancipatie. Gezichtsbepalend zijn de jaarlijkse trendonderzoeken naar ontwikkelingen in het opbouwwerk. Tussen 1983 en 1993 verschijnt in deze reeks een tiental, zeer informatieve, rapporten. Het onderwerp verschilt telkens, maar de aanpak blijft gelijk: een staalkaart van de actuele stand van zaken in de praktijk van de samenlevingsopbouw en een duiding van de belangrijkste trends. Ook gaat het NIMO coalities aan met landelijke en Europese organisaties. Zo wordt geparticipeerd in de European Community Development Exchange, een armoedeprogramma van de Europese

Opbouwwerk als een sociaal-agogische methode, geschreven door NIMO-directeur Zwanikken en de latere directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Van Tienen, is in 1968 een eerste poging tot een systematische weergave van een opbouwwerk-aanpak. Uitgangspunt is de non-directiviteit van de opbouwwerker, een leerstuk dat een decennium later onder zware kritiek komt te staan.

Het NIMO-bulletin verandert meermalen van naam. Uiteindelijk fuseert het in 1977 met het tijdschrift Maatschappelijk Welzijn tot Marge, dat uitgroeit tot een sociaal-politiek maandblad voor het brede welzijnswerk.

Unie. Binnenslands wordt samenwerking aangegaan met verwante instellingen, zoals het Landelijk Centrum Opbouwwerk.

Bezuinigingen en fusie

De bezuinigingen van de jaren tachtig in het welzijnswerk doen zich ook in het NIMO gelden. De interne organisatie wordt gestroomlijnd en men stelt scherpere onderzoeksprioriteiten. Een drietal terreinen komt centraal te staan: de garantie op bestaanszekerheid (met als achtergrond de fors toenemende werkloosheid), de kwaliteit van de sociale infrastructuur en de woon- en leefomgeving (in verband met de problemen in de achterstandswijken) en de versterking van de professionaliteit van het opbouwwerk (over de vraag hoe het vak op een hoger plan gebracht kan worden). In de laatste jaren van het NIMO wordt veel aandacht besteed aan de sociale vernieuwing, het beleidsparadigma dat op dat moment opgeld doet.

Het NIMO weet aanvankelijk te ontsnappen aan de zogeheten Herstructureringsoperatie Landelijke Organisaties (HLO). Deze door de politiek geïnstigeerde reorganisatie leidt eind jaren tachtig tot de oprichting van de fusieorganisatie NIZW, het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn. Enkele jaren later valt tóch het doek. Gedwongen door het ministerie fuseren het NIMO en zijn klassieke tegenhanger het NIMAWO, het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek, in 1993. De naam van het nieuwe instituut is Verwey-Jonker Instituut. Dit onderzoeksbureau bestaat nog steeds.

Het NIMO is het enige instituut in de geschiedenis van het opbouwwerk dat systematisch onderzoek doet naar de ontwikkeling van de professie. Het is erin geslaagd om over een periode van bijna dertig jaar de ontwikkelingen in het vakgebied op overzichtelijke wijze te documenteren en te analyseren. In het Verwey Jonker instituut raakt gaandeweg het samenlevingsopbouwperspectief op de achtergrond. Het overzicht over het vakgebied verdwijnt en er vindt minder onderzoek plaats. Hierdoor komt het opbouwwerk steeds meer in de lucht te hangen •

1971

Categoriaal opbouwwerk en doelgroepen

De ontginning van nieuwe werkerreinen

Vlak voor en na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 trekken tienduizenden Surinamers naar Nederland. Dat levert tal van problemen op en een behoefte aan gespecialiseerde opbouwwerkers die met kennis van zaken zich op de aanpak van deze groepsproblemen gaan richten. FOTO: LOSON

EMANCIPATIE – DEMOCRATISERING – ZELFORGANISATIE – KABINET-DEN UYL – NIEUWE WELZIJNSDISCIPLINES

Aan het eind van de jaren zestig wordt de Nederlandse taal verrijkt met een nieuw woord: doelgroepen. Emancipatie is het mantra van die tijd. Groepen die in de verdrukking zitten, eisen aandacht en maatschappelijke invloed op. Opbouwwerkers voelen zich hier goed bij thuis. Aan het al bestaande 'categoriale opbouwwerk' worden nieuwe werkerreinen toegevoegd.

In de loop van de jaren zestig wordt het traditionele Nederland losgeschud. De zuilen brokkelen af en door de loonexplosies in de eerste helft van dat decennium neemt de welvaart met sprongen toe. De vrouwenbeweging komt uit de startblokken, actiegroepen strijden tegen milieuvervuiling, bewoners uit de oude volkswijken en krakers verzetten zich tegen afbraak. Overal klinkt de roep om emancipatie en democratisering.

Bewustmaking

De omvattende emancipatiebeweging gaat niet voorbij aan de tamelijk jonge werksoort opbouwwerk. Gaat het in de jaren zestig vooral nog om het opbouwen van voorzieningen in stadswijken en dorpen (het zogeheten territoriale opbouwwerk), in de jaren zeventig komen ook de problemen van specifieke groepen in het vizier van het welzijnswerk. Uiteenlopende groepen krijgen nu aandacht: variërend van gastarbeiders, jongeren, werkloze arbeiders en bijstandsmoeders tot uitkeringsgerechtigden, psychiatrische patiënten en wao'ers.

Een nieuwe generatie geëngageerde professionals, afkomstig van de snelgroeïende sociale academies, meldt zich om zich over het lot van deze nieuwe 'doelgroepen' te ontfermen. In die dynamiek ontwikkelt zich het categoriaal opbouwwerk in met name de steden. Het gericht werken met doelgroepen maakt het opbouwwerk politieker. Opbouwwerkers proberen uiteenlopende categorieën burgers bewust te maken van hun situatie en hen te bewegen zich te organiseren. Het emancipatieperspectief van opbouwwerkers botst nogal eens met het bestaande beleid en met het wereld-

beeld van machthebbers. De oriëntatie op doelgroepen in het opbouwwerk draagt bij tot de opbloei van nieuwe specialisaties in het welzijnswerk. Zo ontwikkelen het jongerenwerk, vrouwenwerk, straathoekwerk en het buurtgerichte vormingswerk zich in de loop van de jaren zeventig tot aparte welzijnsdisciplines die zich uiteindelijk van het opbouwwerk losmaken.

Kabinet-Den Uyl

Dit alles voltrekt zich in een maatschappelijk-politieke context waarin het welzijnswerk fors in de lift zit. Het kabinet-Den Uyl (1973-1977) maakt welzijn (in plaats van welvaart) tot een kerndoel van het beleid. Er worden steeds meer specifieke rijksbijdrageregelingen in het leven geroepen om het welzijn voor achtergestelde groepen te stimuleren.

Het parool van het kabinet – ‘spreiding van kennis, macht en inkomen’- wordt op het welzijnsterrein vertaald als ‘bewustmaking, emancipatie en democratisering’. Dat resulteert in een forse vergroting van de financiële armslag van de afdeling categoriaal

Onder het kabinet-Den Uyl (1973-1977) stijgen de uitgaven voor het opbouwwerk spectaculair. Vooral de subsidies voor het opbouwwerk met migranten en het opbouwwerk in stadsvernieuwingsgebieden nemen fors toe. FOTO: WIKIMEDIA

opbouwwerk van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), die sinds 1971 een gelijknamige Rijksregeling beheert. De komst van het kabinet-Den Uyl zorgt voor een snelle uitbreiding van het opbouwwerk. Het aantal ‘categorale’ beroepskrachten verdubbelt (van 249 in 1971 naar 543 in 1976) en de uitgaven stijgen van 5 miljoen in 1971 naar ruim 86 miljoen in 1980.

Surinamers en Molukkers

In de begintijd gaat veel geld naar de post ‘allochtone groepen’. Een flink deel van de subsidie is bestemd voor het categoriaal opbouwwerk voor Surinamers. Rondom de onafhankelijkheid van hun land in 1975 komen zij in groten getale naar Nederland. Hun integratie in de Nederlandse samenleving verloopt verre van vlekkeloos. Een grote groep vestigt zich in de Amsterdamse nieuwbouwwijk de Bijlmer. Door het stijgende aanbod aldaar vindt

heroïne gretig aftrek, niet alleen onder Surinaamse maar ook Antilliaanse jongeren. In andere grote steden doen zich soortgelijke problemen voor. Surinamers voelen zich tweederangs Nederlanders. De ervaren discriminatie veroorzaakt regelmatig heftige incidenten en roept protest op. De onvrede in de Surinaamse gemeenschap leidt tot

Gastarbeiders, migranten, vrouwen, wao-groepen – het opbouwwerk bemoeit zich met steeds specifiekere doelgroepen die in een kwetsbare positie terecht zijn gekomen. AFFICHES: HET GEHEUGEN.

de oprichting van het Centrum Anton de Kom (1972) in Amsterdam en de Stichting voor Surinamers in Den Haag. Na de nodige acties worden deze instellingen gesubsidieerd vanuit de eerdergenoemde rijksregeling. Ook het werk met de Molukse gemeenschappen in Nederland wordt uit deze regeling gefinancierd. Na de gewelddadige treinkaping van Molukse jongeren in 1977 worden de uitgaven voor deze doelgroep flink opgeschroefd.

FOTO: COLLECTIE KATHOLIEK DOCUMENTATIE CENTRUM

Woonwagenwerk

Woonwagenbewoners en lokale overheden hebben nagenoeg altijd met elkaar op gespannen voet geleefd. De Woonwagenwet van 1968 beoogt daarin verandering te brengen door de woonwagenbewoners in vijftig regio's overzichtelijke locaties toe te wijzen. Dat gaat niet vanzelf. Het vereist behoedzaam manoeuvreren van slimme beroepskrachten: opbouwwerkers dus die als een soort tovenaarsleerlingen alle complicaties bezwerend tegemoet moeten treden. Soms lukt dat, vaak niet.

Afkomst en ervaring

Men is het erover eens dat dit specifieke werk het beste gedaan kan worden door iemand die 'affiniteit' met de doelgroep heeft. Zo voegt het categoriaal opbouwwerk een nieuwe dimensie aan de professionaliteit toe: de combinatie van afkomst en ervaring. Ongemerkt wordt dit type welzijnswerk daardoor ook een werk-

Opbouwwerk Bijzondere Situaties (o.b.s.)

Tot ver in de jaren vijftig kijkt niemand vreemd op als er over 'onmaatschappelijkheid' en 'asociale gezinnen' wordt gesproken. Met moreel beladen termen en dwingende overheidshand worden deze gezinnen in bepaalde buurten tot fatsoenlijk gedrag aangezet. In de jaren zestig verandert de toon en worden stigmatiserende termen steeds vaker vermeden. Men spreekt over Opbouwwerk in Bijzondere Situaties, kortweg o.b.s. Volgens de subsidieverordening uit 1971 betreft dat werk in 'maatschappelijk zwakke

milieus', 'waarin gezinnen, groepen van gezinnen, dan wel andere groepen een zodanige maatschappelijke en culturele achterstand vertonen dat zij in belangrijk mindere mate dan het merendeel van de bevolking deel hebben aan algemeen beschikbare welzijnsvoorzieningen en waarin een concentratie van problematiek een veelzijdige benadering nodig maakt.' Dat lijkt al erg op het huidige taalgebruik over 'multiprobleemgezinnen' en 'integrale aanpak'. Overigens zijn in het midden van de jaren zeventig in deze werksoort, aldus een

CRM-nota over samenlevingsopbouw uit die tijd, 682 beroepskrachten werkzaam in 110 verschillende instellingen.

gelegenheidsproject voor mensen uit de doelgroep. Ondanks de forse groei in de jaren zeventig en tachtig is deze tak van het opbouwwerk niet uitgegroeid tot de 'core business' van het professionele opbouwwerk en de samenlevingsopbouw. Dat is en blijft uiteindelijk de territoriale aanpak in wijken en buurten. De Welzijnswet uit 1987 maakt een einde aan de Rijksregeling Categoriaal Opbouwwerk. Dit bezegelt het lot van lokale instellingen die vanuit deze regeling nagenoeg volledig gefinancierd worden. Zij worden veelal overgenomen door bredere welzijnsorganisaties.

Het opbouwwerk gericht op specifieke groepen verdwijnt echter niet van de welzijnsagenda. Integendeel, de focus op speciale (probleem)groepen blijft een kenmerk van lokaal sociaal beleid, net als het bevorderen van emancipatie. We noemen het alleen nog maar zelden categoriaal opbouwwerk. En het wordt ook niet meer alleen door opbouwwerkers gedaan •

1974

Heftige methodenstrijd

Planmatig werken versus de klassenstrijd

Tijdens het congres Opbouwwerk – methodiek & emancipatie in september 1980 in Utrecht lopen de gemoederen hoog op. Het is het hoogtepunt van de ideologische strijd in opbouwwerkgelederen.

MAATSCHAPPIJKRITIEK – KLASSENBEWUSTZIJN – PROJECTMATICKE AANPAK – MENINGENSTRIJD

Het klassieke opbouwwerk met zijn apolitieke en procesmatige benadering komt eind jaren zestig onder vuur te liggen. Vanaf dan draait het om sociale emancipatie en radicale democratisering. Maar de critici die het roerend met elkaar eens lijken, raken zelf verdeeld. Rond 1980 ontstaat een forse controverse. Radicale en pragmatische maatschappijcritici staan diametraal tegenover elkaar.

Bij de opkomst van het opbouwwerk staat het welzijnswerk nog sterk in het teken van het 'particulier initiatief'. In de jaren vijftig hebben de meeste instellingen in het sociale domein een levensbeschouwelijke grondslag. Ze houden afstand tot de overheid. Vooral de confessionele bestuurlijke elite is allergisch voor een te grote invloed van staatswege. Opbouwwerk wordt aanvankelijk dan ook met argusogen bekeken. Het wordt immers volop gestimuleerd door het Ministerie van Maatschappelijk Werk dat godsdienstig neutraal is.

Non-directiviteit

De voormannen van het particulier initiatief accepteren het opbouwwerk alleen op basis van het principe van non-directiviteit. Het is volgens hen de taak van het opbouwwerk om mensen 'mee

te nemen' in de veranderingen die de moderne tijd vereisen. Maar essentieel voor opbouwwerkers is dat zij bij de uitoefening van hun vak non-directief zijn. Zij dienen vooral de rol van 'begeleider' en 'katalysator' te vervullen.

Dat uitgangspunt verliest vanaf het begin van de jaren zeventig snel aan overtuigingskracht. Voor- en tegenstanders zijn het erover eens dat het opbouwwerk geen instrument van de overheid behoort te zijn. Maar de critici van het principe van non-directiviteit zien het opbouwwerk als een werksoort die de emancipatie van de bevolking moet bevorderen. Een dergelijke keuze is hun optiek zeker nodig als de belangen van gewone mensen botsen met het overheidsbeleid. Dit is ontegenzeggelijk het geval bij de stadsvernieuwing, zo meent men. Veel opbouwwerkers staan in de jaren zeventig en tachtig vooraan in deze frontlinie. Is het opbouwwerk tot diep in de jaren zestig vooral gericht op overleg en sociale planning, het opbouwwerk dat in de jaren zeventig ontkiemt, schuwt acties niet en propageert de bewustwording van mensen aan de onderkant van de samenleving. In die tijd zijn de critici het onderling eens over de onhoudbaarheid van het principe van non-directiviteit. Het wordt als te vrijblijvend gezien. 'Aktie-werk' en maatschappijverandering zijn nodig. Daarin kunnen de kritische opbouwwerkers elkaar vinden. Maar er zijn twee stromingen: een gematigde en een meer radicale.

In 1974 verschijnt de gestencilde uitgave van de Probleem-Project-Methode, ontwikkeld door Arie Besteman van de Werkplaats Opbouwwerk Noord-Nederland. Dit 'rode boekje' wil opbouwwerkers helpen op een betrokken wijze stapsgewijs te werken, maar de marxistisch georiënteerde opbouwwerkers doen het af als een technocratische werkwijze.

Bezoekers van het congres Opbouwwerk – methodiek & emancipatie in 1980. Veel mannen, veel spijkerjasjes.

Probleem Project Methode (PPM)

Een opvallende vertegenwoordiger van het gematigde kamp is de andragoog Arie Besteman. Hij is de bedenker van een methode die hij betitelt als PPM: de Probleem Project Methode. In 1974 werkt hij dit uit in wat in opbouwwerkkringen al snel bekend komt te staan als het 'rode boekje'. De PPM vindt de nodige weerklank, vooral in het noorden van het land.

Met behulp van deze methode analyseert de opbouwwerker de werkcontext, brengt hij het probleem in kaart, kijkt hij wat er – op verschillende niveaus – aan gedaan kan worden, maakt hij er een project van en gaat hij met bewonersgroepen aan de slag. Daarbij draait het niet alleen om het resultaat, maar ook om het leren van vaardigheden en om bewustwording (de vormingskant van opbouwwerk). Om dit te bereiken, volgt de opbouwwerker een planmatige aanpak en gebruikt hij een aantal beïnvloedingstechnieken. Zijn inzet is om samen met de bewoners het systeem (met name de gemeente) zover te krijgen om het probleem op te lossen. Daarmee verandert het opbouwwerk dus ook de samenleving. Van non-directiviteit is bij de PPM niet langer sprake. Maar de opbouwwerker is volgens Besteman niet zélf een actievoerder, hij is een sociaal betrokken veranderaar die zijn kennis en kunde ter beschikking stelt aan bewoners(actie)groepen. Deze zijn daardoor beter in staat om zich maatschappelijk te manifesteren en verbeteringen af te dwingen. Procesbegeleider – dat is zijn professie. In feite is deze benadering een nuchtere verwerking van de tijdgeest.

Klasse Situatie Handelingservaring (KSH)

De PPM stuit evenwel op weerstand, vooral in meer uitgesproken politiek angehauchte kringen, rondom de andragogie-opleidingen in Utrecht en Amsterdam. De PPM gaat de radicale stroming in het opbouwwerk simpelweg niet ver genoeg. De werkwijze wordt te technocratisch bevonden.

In Utrecht ontwikkelen de andragogen de zogenaamde KSH-methode. De afkorting staat voor Klasse Situatie Handelingservaring. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat actief handelen van de betrokkenen, vaak bewoners uit arbeidersbuurten, leidt tot een beter begrip van de eigen maatschappelijke positie. Het draait niet alleen om het behalen van concrete resultaten, maar ook om het vergroten van het inzicht in hun klassepositie en in de fundamentele tegenstellingen in de samenleving. Het op gang brengen van een proces van bewustwording staat in deze methode centraal. De belanghebbenden moeten het idee krijgen dat zij wezenlijk iets aan hun maatschappelijke situatie kunnen veranderen.

Voor nagenoeg alle communicatie met bewoners of over activiteiten gebruiken opbouwwerkers in de jaren zeventig de stencilmachine, doorgaans van het gedegen Engelse merk Gestetner.

De sterke onderlinge verdeeldheid eind jaren zeventig, begin jaren tachtig doet het opbouwwerk geen goed. Door het regeringsbeleid groeit het werk in omvang, maar het ontwikkelt zich eigenlijk nauwelijks als professie. De ideologische debatten zorgen ervoor dat de methodiekontwikkeling stagneert.

Pas in 1982 – bij het ontstaan van het Landelijk Platform Opbouwwerk – wordt de draad van professionele ontwikkeling weer opgepakt. Maar dat gebeurt wel in een heel andere politiek-maatschappelijke context (bezuinigingen, no-nonsense-regeringsbeleid) dan in de jaren zeventig. Het opbouwwerk verliest zijn vanzelfsprekendheid.

Nieuw maatschappelijk engagement

In het jaarboek 2021 van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* verdiept een groot aantal auteurs zich in de vraag hoe maatschappelijk engagement in het sociaal werk er heden ten dage uit zou kunnen zien. Zij pleiten voor een nieuwe frisse wind. Je zou het met een verwijzing naar de activistische jaren zeventig een vorm van herpolitisering kunnen noemen. Sociaal werkers zouden zich niet alleen moeten bezighouden met het ondersteunen van

individuen, maar ook aandacht moeten vragen voor sociaal onrecht en uitsluiting van mensen. Ze zouden kleine verhalen van kwetsbare burgers op de publieke agenda moeten zetten. De vraag is echter of sociaal werkers daarvoor wel voldoende zijn toegerust. Het Jaarboek probeert te achterhalen wat er moet veranderen om dat nieuwe maatschappelijke engagement in het sociaal domein echt uit de verf te laten komen.

Piet Willems (1929-2004)

Als Piet Willems in 2004 op 75-jarige leeftijd overlijdt, schrijft het *Tijdschrift voor de Sociale Sector* dat met zijn heengaan een einde lijkt te zijn gekomen aan het tijdperk van het onvermoeibare optimisme. Of zoals Piet Willems het zelf ooit zei: "In de tijd dat het opbouwwerk nog in stromingen werd ingedeeld, noemden ze mij 'romantisch-vitalist', nou ja, als dat staat voor het feit dat je in mensen moet investeren en niet in instituties, heb ik er vrede mee.'

Piet Willems is de protagonist van het basisdemocratisch welzijnsdenken, dat vanaf de jaren zeventig vooral door opbouwwerkers wordt gepraktiseerd. Ook qua uiterlijk is hij klassiek: met baard en slordig jasje voldoet hij naadloos aan de karikatuur die veelal van het welzijnswerk wordt gemaakt. Maar qua daadkracht weet hij alle clichés aan gruzelementen te slaan. Hij verwerft – in opbouwwerkland – nationale bekendheid als drijvende kracht achter het Bossche Welzijnsproject-Oost dat tussen 1975 en 1990 zijn hoogtijdagen beleeft. Samen met bewoners van deze volkswijk weet hij een compleet netwerk van voorzieningen en initiatieven van de grond te tillen. Het meest succesvolle en tot op de dag van vandaag nog functionerende initiatief is het wijkgezond-

heidscentrum Samen Beter. Willems wil als opbouwwerker vanuit de basis werken. Paolo Freire's Pedagogie van de onderdrukten is zijn inspiratiebron. Mensen moeten vanuit hun eigen ervaringen tot handelen, tot een zelfontdekte strategie van ontplooiing komen, dus niet vanuit de programmering van welzijnsinstellingen.

Willems is een doener. Hij spreekt de taal van de Bosschenaren. Voordat hij zich op 37-jarige leeftijd aanmeldt bij de sociale academie in Breda was hij grondwerker, glas-menger en stofzuigerverkoper. Dat blijkt een goede leerschool. De boekenwijsheid (hij haalt op 60-jarige leeftijd de drs-titel) komt daar later bovenop. Maar Willems is op zijn best als hij vanuit zijn hart spreekt. Steeds opnieuw probeert hij anderen te inspireren om hem in zijn passie te vergezellen.

Willems zelf – tot de laatste dagen van zijn leven actief – heeft grote moeite met de verzakelijking van het welzijnswerk. In 1998 vertelt hij in een interview: "Het element van improviseren, van dingen in wisselwerking laten ontstaan, dat wordt uit het werk gesaneerd. Er wordt veel te veel vastgezet, in plannen gegoten, in input en output. Er wordt te veel vanuit de zolder van het stadhuis gestuurd, vanuit een beperkte waarneming en lichtvaardige analyses. Het opbouwwerk zoals wij dat deden, dat was toch vooral ook opgaan in de wijk. Samen dromen, samen doen, dat was ons motto.'

FOTO: MARK BOLSIUS

In 2019 publiceert Mariet Paes de biografie *Eigenzinnige pionier* van Piet Willems, met korting te bestellen via: www.canonsamenlevingsopbouw.nl.

De slag om de stadsvernieuwing

Opbouwwerkers aan een nieuwe frontlinie

'Bouwen voor de buurt' wordt vanaf halverwege de jaren zeventig het motto waarmee bewonersgroepen, gemeentelijke projectorganisaties en woningcorporaties de stadsvernieuwingsopgave aanpakken. Daarmee zijn de – aanvankelijk massale – sloopplannen van de baan.

CITYVORMING – SANERING – BOUWEN VOOR DE BUURT – BEWONERSINSPRAAK – AMBTELIJKE PROJECTGROEPEN

Ruim vijftientig jaar na de oorlog is de toestand van de Nederlandse steden deplorabel. Ambitieuze bestuurders en planologen hebben verre gaande plannen om de stadscentra en de oudere wijken op de schop te nemen. Tot een coalitie van zittende wijkbewoners en nieuwe stedelingen in het geweer komt tegen de dreigende 'cityvorming'. Het opbouwwerk grijpt zijn kans.

Grootschalige krotopruijing en sanering geven in de jaren zestig en zeventig de toon aan in die steden die vanaf het einde van de negentiende eeuw fors gegroeid zijn. Soms worden zij gevolgd door 'cityvorming', een ingrijpend concept om steden aan te passen aan de moderne tijd. Wanneer alle cityvormingsplannen waren uitgevoerd, hadden veel Nederlandse steden nu waarschijnlijk een uiterlijk gehad dat men vaak ziet in moderne steden in de vs: zaken- en winkelcentra ontsloten door brede ringwegen aan de rand van de binnensteden. Daaromheen hadden dan brede gordels van flatwijken gelegen, alsmede enkele eilanden met koopappartementen voor de meer welgestelden.

Bouwen voor de buurt

Het tijt keert echter. In het begin van de jaren zeventig ontstaat in veel Nederlandse steden verzet tegen dit overheidsbeleid. Aanleiding is de weerstand van bewoners van de oude wijken om plaats te maken. De saaie zakelijkheid van flatwijken, waarnaar zij 'verbannen' dreigen te worden, stoot hen af, terwijl de groeikernen met nieuwe gezinswoningen voor hen te duur zijn. Ze verwelkomen de vernieuwing van hun buurt, maar zijn bang dat na sloop de nieuwbouwhuren te hoog worden. Er komen actiegroepen op die zich keren tegen het gemeentelijk saneringsbeleid. De protesten zijn even onverwacht als heftig. Oudere vakbonds- en partijkaders voeren hand in hand actie met in dezelfde buurt gevestigde studenten, kunstenaars en arbeiders, ondersteund door architecten en sociologen. Zij hanteren geladen termen als 'kaalslag' en 'deportatie'. Beleidsmakers reageren met verbazing en woede,

maar gaan allengs overstag. Kleinschaligheid, prioriteit voor het wonen en een zo gering mogelijke verstoring van de bestaande sociale en stedenbouwkundige structuur krijgen de voorkeur boven cityvorming, de bereikbaarheid van de stad voor auto's en grootschalige nieuwbouw van woningen. De eisen van de bewoners komen neer op de slogans 'Bouwen voor de buurt' en 'Baas in eigen buurt'. De stadsvernieuwing komt uit deze tegenbeweging voort en wordt gemeengoed.

Het projectteam van projectontwikkelaar Empeo en de gemeente Utrecht buigen zich begin jaren zestig over een maquette van Hoog Catharijne. Dat hun toekomstvisioenen later op massaal verzet stuiten, daarvan kunnen ze zich op dat moment geen voorstelling maken.

Projectgroepen

Om het 'Bouwen voor de buurt' te stroomlijnen, komen de colleges van B&W van de grootste gemeenten in de jaren zeventig met een nieuw organisatorisch instrument: ambtelijke projectgroepen. De wens om per buurt te opereren, vereist een nieuwe variant in de organisatie van het ambtelijk apparaat. De stadsvernieuwing legt namelijk een steeds groter beslag op de gemeentelijke instanties. De voorbereidende activiteiten zijn tot dan toe de verantwoordelijkheid van de diensten Stadsontwikkeling, maar zodra de uitvoering in zicht komt, halen de gemeentebesturen er andere diensten bij. Met de projectgroepen willen de bestuurders, de directies van woningcorporaties en de eindverantwoordelijke ambtenaren de samenwerking tussen de diensten stimuleren. Ook willen zij met deze werkwijze de afstand tussen zichzelf en de buurtbewoners overbruggen. Uitgangspunt is het buurtgericht werken: iedere buurt heeft zijn eigen problemen die het tempo en de volgorde van activiteiten bepalen.

De stadsvernieuwing opent een werkteerrein voor opbouwwerkers. Op dat speelveld verbinden zij zich met bewoners die grootschalige gemeentelijke plannen van de hand wijzen. Ook de rijksoverheid ziet het belang van deze nieuwe aanpak in. In 1975 verschijnt stadsvernieuwing voor het eerst als subsidiepost op de begroting van samenlevingsopbouw. Er wordt door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) meteen 10 miljoen gulden voor vrijgemaakt. Tot ver in de jaren tachtig vormt de stadsvernieuwing (of wat ruimer genomen: het wonen) het grootste werkgebied voor opbouwwerkers.

Luis in de pels

In sommige stadsvernieuwingsgebieden trekken opbouwwerkers schouder aan schouder op met bewoners en komen zij nogal eens frontaal tegenover gemeentelijke autoriteiten en woning-

Verkiezingsaffiche
PvdA-Amsterdam voor
de raadsverkiezingen van
31 mei 1978.

corporaties te staan. Op andere plaatsen vormen ze juist de wat neutralere verbindende schakel tussen de bewoners en de gemeenten en corporaties.

Die verschillende posities leiden tot stevige discussies in opbouwkringen. Geheel in de geest van de jaren zeventig politiseert een deel van de opbouwwerkers. Deze radicale opbouwwerkers zeggen eenduidig partij te kiezen voor de zwaksten en plaatsen hun werk in het perspectief van de emancipatie van achterge-

De stadsvernieuwbeweging trekt vrijwel door alle grote steden van het land. Overal stellen bewoners zich teweer tegen grootschalige sloop en pleiten zij voor inspraak, kleinschalige vernieuwing en renovatie. Met groot succes, want de bulldozers worden een halt toegeroepen.

stelde groepen en wezenlijke maatschappelijke veranderingen.

De meer gematigden kiezen voor een minder ideologische aanpak en willen – in hun ogen – op meer professioneel-methodische wijze te werk gaan.

Het engagement dat steeds meer bezitneemt van het opbouwwerk wringt soms wel. Want de gemeenten waartegen opbouwwerkers bewoners te hoop lopen, draaien wel op voor de financiering van hun werk. Opbouwwerkers gaan er prat op om 'luis in de pels' te zijn, maar critici spreken wel eens smalend over opbouwwerk als 'betaalde oppositie'.

De discussies zijn fel, de acties vaak ludiek, de confrontaties soms gewelddadig, maar het resultaat van het megaproject stadsvernieuwing kan worden samengevat in vijf woorden: Nederland kent geen achterbuurten meer. Dat is een politiek-bestuurlijke en sociaal-maatschappelijke prestatie van formaat. Natuurlijk kennen we nog zogeheten 'probleemwijken'. Maar voor zover die vooroorlogs zijn, is daar zodanig opgeknapt dat er in elk geval wat hun bouw betreft geen sprake meer is van krotwijken. Dit is mede de verdienste van het opbouwwerk.

1980

Rotterdam: opbouwwerkhoofdstad NL

Bewoners als opdrachtgevers van professionals

In 1979 kent Rotterdam een heftige discussie over de vraag van wie het opbouwwerk nu eigenlijk is: van de gemeente of van bewoners? De bewoners winnen het pleit en sturen een decennium lang het opbouwwerk in de havenstad aan.

WIJKOPBOUWORGANEN – DIRECTE DEMOCRATIE – ONAFHANKELIJK OPBOUWERK – STADSVERNIEUWING

In Rotterdam woedt in de jaren zeventig een principiële strijd over wie het in het opbouwwerk voor het zeggen heeft. Valt het onder de hoede van de gemeente of zijn de bewoners de bepalende partij? In 1980 is het pleit beslecht in het voordeel van de bewoners. Daarmee begint in Rotterdam een unieke periode in de geschiedenis van de samenlevingsopbouw die ruim tien jaar duurt.

Rotterdam staat in de jaren tachtig bekend als de 'opbouwwerkhoofdstad van Nederland'. Er gebeurt iets fundamenteels: bewoners worden de opdrachtgever van opbouwwerkers. In 1980 maken opbouwwerkers de overstap van een aanstelling bij de gemeente naar een dienstverband bij een instelling onder zeggenschap van bewonersorganisaties: het Instituut Opbouwwerk Rotterdam (IOR). Hoofdtak voor het Rotterdamse opbouwwerk is om bij te dragen aan het open en democratisch functioneren van de centrale bewonersorganisaties in de wijken. De gemeente erkent wijkorganisaties als overlegpartner en als de primaire belangenebehartiger van bewoners.

Directe democratie

De ontwikkeling van het opbouwwerk in Rotterdam hangt nauw samen met het samenbrengen van bewoners in wijkorganisaties. Eind jaren zestig worden in nieuwbouwwijken zogeheten 'sociaal wijkopbouworganen' gevormd, met wijkopbouwwerk-consulenten. Het wijkopbouwwerk moet bevorderen dat een nieuw maatschappelijk middenveld ontstaat. Dit kan de plaats innemen van een middenveld dat gedomineerd wordt door traditionele levensbeschouwelijke instellingen.

Begin jaren zeventig gaan bewoners zich verzetten tegen de voorgenomen sloop van de oude wijken. De bedoeling achter dit beleid is om ruimte te scheppen voor verkeersdoorbraken en kantoren. Bewoners moeten verhuizen naar de nieuwe wijken aan de randen

Vooral in het Oude Westen organiseren bewoners zich snel. Ze verzetten zich gedecideerd tegen de ingrijpende maatregelen van het bestuur. Deze cartoon komt uit de Buurtkrant van juni 1970.

Wethouder Jan van der Ploeg, hier in 1981 op de foto met zijn jonge Haagse collega Adri Duivesteijn, zorgt voor een doorbraak in de Maasstad. Hij sluit een overeenkomst met actiegroepen in de oude wijken. Bewoners krijgen een doorslaggevende stem in de stadsvernieuwing. FOTO: WIKIMEDIA

van de stad. Ook studenten die tijdelijk onderdak hebben in sloopwoningen komen in het geweer. De actievoerders krijgen steun van club- en buurthuizen en van kaderleden van de vakbeweging. Zij keren zich tegen door de overheid van bovenaf opgelegde wijkorganen en door de gemeente aangestuurde opbouwwerkers.

In 1974 wordt een college gevormd dat uitsluitend uit wethouders van PvdA-huize bestaat. Wethouder stadsvernieuwing in het nieuwe achtkoppige college wordt Jan van

der Ploeg, oud-directeur van de Rotterdamse sociale academie. Hij sluit een overeenkomst met actiegroepen in de oude wijken. De sloop van de oude wijken is daardoor van de baan. Bewoners krijgen een doorslaggevende stem in de projectgroepen stadsvernieuwing die tot taak krijgen om plannen te maken voor woningverbetering. De actiegroepen veranderen in vakbond-achtige organisaties die namens bewoners onderhandelen met gemeentelijke diensten en de politiek. De nieuwe bewonersorganisaties krijgen recht op ondersteuning van eigen adviseurs: zogenaamd 'extern deskundigen', met kennis van volkshuisvesting. Het bijzondere is dat de gemeente hiermee haar eigen oppositie financiert. De PvdA, van oudsher de grootste partij in Rotterdam, is verdeeld. Aanhangers van 'directe democratie' in wijken staan tegenover voorstanders van gekozen deelraden met vertegenwoordigers van politieke partijen. Georganiseerde bewoners wijzen wijkraden af: ze willen zelf rechtstreeks zaken doen met gemeentelijke diensten over de stadsvernieuwing. Bewonersorganisaties eisen ook het opbouwwerk op. Opbouwwerkers in de wijken sluiten zich aan bij deze organisaties. Ze botsen daarbij met de gemeentelijke afdeling Wijkaangelegenheden die het opbouwwerk wil inzetten voor de vorming van wijkraden en deelgemeenten. Het Komitee Behoud Opbouwwerk voert met succes actie voor opbouwwerk dat onafhankelijk is van de gemeente.

Bewonersorganisaties als opdrachtgever

Opbouwwerkers vervullen in bewonersorganisaties de rol van onderhandelingsgerichte 'organizers'. Stadsvernieuwing groeit uit tot een democratiseringsproces met spel en tegenspel tussen georganiseerde bewoners en stadsbestuur. De gemeente subsidieert bewonersorganisaties en opbouwwerk voor hun bijdrage aan versterking van de gemeentelijke democratie.

Het opbouwwerk professionaliseert. Bewonersorganisaties worden opdrachtgever van het opbouwwerk en bepalen 'het wat' van het werk, collega's toetsen 'het hoe'. Daardoor krijgt het Rotterdamse opbouwwerk een helder toekomstprofiel. Opbouwwerkers kunnen

Groep Rotterdamse opbouw- werkers, derde van rechts (zittend op de tweede rij) is Anne van Veenen. Van 1980 tot 1995 is hij nauw betrokken bij het opbouw- werk in die stad, als directeur van het Instituut Opbouwwerk Rotterdam (IOR) en als coördinator opbouwwerk van het Rotterdams Instituut Bewonersondersteuning (RIO). Hij is redacteur van de website Opbouwwerk in Rotter- dam, waar de geschiedenis van het stedelijke opbouwwerk uitvoerig wordt beschreven en gedocumenteerd.

Geen stadhuis in Nederland wordt zo vaak geconfronteerd met bewonersacties als het Rotterdamse stadhuis aan de Coolingsel.

bij conflicten in de wijk terug- vallen op het IOR, de moeder- organisatie waar zij in dienst zijn. De opbouwwerker gaat deel uitmaken van wijkteams van beroepskrachten, met extern deskundigen en sociaal begeleiders voor stadsvernieu- wing. De 'coördinerend op- bouwwerker' van de bewoners- organisatie wordt de schakel tussen de bewoners, het team van beroepskrachten en de gemeentelijke diensten.

In de jaren tachtig is in veel

van de 45 wijken een wijkopbouwwerker actief bij een bewoners- organisatie. Zo komt Rotterdam bekend te staan als de 'opbouw- werkhoofdstad van Nederland', de gemeente waar de verhoudingen gekanteld zijn in het voordeel van de bewoners.

Van belangenbehartiging naar samenlevingsopbouw

Aan het eind van de jaren tachtig fuseren opbouwwerk en stads- vernieuwingsondersteuning om op te gaan in een nieuwe instel- ling: het RIO, het Rotterdams Instituut Bewonersondersteuning. In de loop van de jaren negentig stuiten het 'Bouwen voor de buurt' en het streven naar democratisering op grenzen. Stads- vernieuwing kan niet langer fungeren als bindende kracht in wijken. Veel bewoners van het eerste uur zijn verhuisd naar bui- tenwijken. Hun plaats wordt ingenomen door migranten, veel blijvers voelen zich ontheemd. In 1990 is een derde van de ruim 65 opbouwwerkers van Turkse, Marokkaanse en Kaapverdische komaf. Zij leggen contact met groepen immigranten met spreek- uren over stadsvernieuwing, verblijfsvergunningen en werkloos- heidsregelingen.

De basis voor een wijkgerichte bewonersorganisatie valt weg. Bewonersorganisaties veranderen in ondersteuningscentra voor uiteenlopende groepen bewoners en voor (migranten)zelforgani- saties in de wijk. Opbouwwerkers kiezen voor een positie van derde partij, onafhankelijk opererend in het krachtenveld tussen verschillende groepen bewoners en lokale instanties.

Aldus begint een nieuwe episode in de historie van het Rotter- damse opbouwwerk. De focus verschuift van de wijk naar de straat. De sociale vernieuwing doet haar intrede. Opbouwwerkers stimuleren het Opzoomeren en zorgen dat er portiekgesprekken worden gevoerd over regels tegen overlast. Na de periode van 'belangenbehartiging door zelforganisatie' wordt de nieuwe taak van het opbouwwerk 'samenlevingsopbouw', opgevat als het bevorderen van het vreedzaam samen wonen en samen leven in de wijk.

1982

Broedplaats van professionele ontwikkeling

Landelijk Platform/Centrum Opbouwwerk

Wil van de Leur verhuist in 1979 vanuit Leeuwarden naar Den Haag. In de Friese hoofdstad heeft hij als directeur van het Centraal Orgaan Leeuwarden (COL) het opbouwwerk op de kaart gezet en wat hij in Leeuwarden had gedaan wil hij nu landelijk gaan doen. Als het door hem opgerichte LPO een logo nodig heeft, draait hij het beeldmerk van het COL eenvoudig 180 graden om, zoals een attente *Volkskrant*-lezer ontdekt. Van de Leur is een man van praktische en snelle oplossingen.

BONTE WAAIER AAN ACTIVITEITEN – BEROEPSORGANISATIE – METHODIEKONTWIKKELING – BEWONERSORGANISATIE

Het Landelijk Platform Opbouwwerk groeit na zijn oprichting snel uit tot een kraamkamer van allerhande initiatieven op het vakgebied. Vijfentwintig jaar lang maakt het zich sterk voor professionele ontwikkeling. Het instituut kwijt zich met volle overgave van deze taak. Totdat het vak opbouwwerk zijn glans verliest en Haagse plannenmakers roet in het eten gooien.

Drijvende kracht achter de oprichting van het Landelijk Platform Opbouwwerk (LPO) is Wil van de Leur. Hij begint als opbouwwerker in Leeuwarden en is vanaf 1978 als stafmedewerker samenlevingsopbouw in dienst bij de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn (NRMW). Dit is een tamelijk ouderwetse koepelorganisatie waar de regenten van het maatschappelijk werk de koers bepalen. Zij hebben weinig op met opbouwwerkers. In hun

ogen zijn die te links en te warrig. Voor Van de Leur is het al snel duidelijk dat het opbouwwerk een zelfstandige organisatie nodig heeft om zich als vak vrijuit te ontwikkelen. Die opvatting krijgt steun van topambtenaar Gradus Hendriks, die bepaald niet tevreden is dat zijn levenswerk verstrikt is geraakt in ideologische scherpslijperij. Vlak voor zijn pensioendatum kent hij Van de Leur 75.000 gulden toe om een zelfstandige organisatie op poten te zetten. Zo start in 1982 het LPO. Dan nog met een kleine bezetting.

Kraamkamer

Een bonte waaier aan activiteiten ontstaat. Zo houdt het LPO zich bezig met onderwijsvoorrangsbeleid, stadsvernieuwing, werk- en

Kwaliteitspanels

Tussen 1991 en 2001 organiseert het LPO/LCO in totaal 17 Kwaliteitspanels in Rotterdam. Kritische gebruikers testen met elkaar de deugdelijkheid van de gemeentelijke dienstverlening en hun bevindingen schrijven ze op in een rapport. De toegankelijkheid van club- en buurthuizen, de kwaliteit van de gemeentelijke klachtenregeling, de bijstandsdienstverlening en nog een groot aantal andere onderwerpen worden door direct betrokkenen van een kritisch oordeel voorzien. Waarna de gemeente zich in veel gevallen actief moet inzetten om de kwaliteit van haar dienstverlening te verbeteren.

welzijnsprojecten, milieu en vergroening van wijken, wonen in combinatie met stedelijke en sociale vernieuwing, achterstandsbeleid, arbeidsongeschiktheid en automatisering. En niet onbelangrijk: het LPO richt het Landelijk Samenwerkingsverband Achterstandsgebieden (LSA) op.

Over deze en tal van andere onderwerpen wordt met grote regelmaat in het maandelijks verschijnende Mededelingen Opbouwwerk geschreven. Steeds gaat het om het ondersteunen van initiatieven van onderop, om het sterker maken van bewoners- en actiegroepen. Het LPO waakt ervoor dat dit secuur en vasthoudend gebeurt. Met hoogdravende en al te theoretische exercities heeft men in het Haagse LPO-kantoor weinig op.

Het instituut trekt er hard aan om van het vak opbouwwerk een erkend beroep te maken. Dat gaat echter uiterst moeizaam. De populariteit van het welzijnswerk, waaronder het opbouwwerk, neemt in het no-nonsense-klimaat van de jaren tachtig zienderogen af. Voor Van de Leur is dat reden om een lobby te starten voor een eigen leerstoel voor het opbouwwerk.

Houdini-act

Al vrij snel komt het voortbestaan van het LPO in het geding. Achtergrond is de in 1989 ingezette Herstructurering Landelijke

Organisaties (HLO). Door deze van overheidswege gestarte operatie zou het LPO zijn zelfstandigheid verliezen en worden opgeslokt door een grotere organisatie, het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW). Het plan is om in deze nieuwe instelling alle in het land bestaande ondersteuningsorganisaties op het brede welzijnsterrein onder te brengen.

Van de Leur en zijn staf spreken hun Haagse contacten aan om aan deze bestuurlijke ingreep te ontsnappen. Het slaagt daar als enige organisatie wonderwel in. Deze Houdini-act wordt een paar jaar later herhaald. Hierdoor blijft ook de tweede poging om het LPO onder de paraplu van het NIZW te brengen zonder resultaat. Wel moet het LPO samengaan met de vier Werkplaatsen Opbouwwerk die in het land bestaan. Het gaat vanaf 1993 verder als Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO).

Het LCO blijft ijveren voor de verdere beroepsontwikkeling en beroepsprofilering van het opbouwwerk. Het instituut telt halverwege de jaren negentig drie vestigingen, in Den Haag, Sittard en Zwolle, met bij elkaar zo'n twintig medewerkers. Samen met de Gradus Hendriks Stichting wordt een reeks publicaties op poten gezet om de theorievorming en werkontwikkeling op een hoger plan te tillen.

Uit de gratie

Lastig voor het LPO is dat samenlevingsopbouw minder en minder het vanzelfsprekende domein is van één professie: het opbouwwerk. Meerdere beroepsgroepen betreden het voormalige exclusieve werkterrein. De jaarlijkse Vakconferenties, die door honderden opbouwwerkers worden bezocht, kunnen die trend niet stoppen. In 2001 probeert het LCO om met een beroepsorganisatie van opbouwwerkers het tij te keren, maar de BON (Beroepsorganisatie van Opbouwwerkers Nederland) is geen succes. Nederland telt rond de eeuwwisseling zo'n tweeduizend opbouwwerkers, maar slechts een kleine honderd van hen sluit zich bij de BON aan. Een andere teleurstelling is dat het succesvolle Landelijk Samenwerkingsverband Achterstandsgebieden zich losmaakt van het LCO. Kennis- en methodiekontwikkeling ten bate van bewonersorganisaties behoort in de ogen van staf en directie tot de kern van het LCO. Bewonersgroepen en LSA-voortrekker Henk Cornelissen denken daar anders over. Zij willen het perspectief en de belangen van bewoners een meer centrale rol geven. In 2005 verlaten zij het LCO.

Als het ministerie in datzelfde jaar nogmaals probeert om het LCO onder te brengen in een grotere landelijke organisatie is de druk te groot. Het lukt niet om voor de derde keer de dreiging te ontlopen. Het opbouwwerk is uit de Haagse gratie geraakt. Op 1 januari 2007 trekken de medewerkers van het LCO, inclusief een gefrustreerde Van de Leur, in bij Movisie aan de Catharijnesingel in Utrecht. Een half jaar later overlijdt de 63-jarige Wil van de Leur, op dat moment precies een kwart eeuw hét gezicht van het opbouwwerk in Nederland.

Op 1 januari 2007 trekken de laatste medewerkers van het LCO in bij Movisie aan de Catharijnesingel in Utrecht. De beroeps- en methodiekontwikkeling van het opbouwwerk is vanaf dat moment een verantwoordelijkheid van dit brede kennisinstituut.

1982

MO/Samenlevingsopbouw

Een eigen vakpers

Het eerste nummer van *Mededelingen Opbouwwerk*, het latere *MO/Samenlevingsopbouw*, verschijnt in april 1982.

VOOR EN DOOR OPBOUWERKERS – PROFESSIONELE ONTWIKKELING – INNOVATIES

Ruim dertig jaar lang beschikt het opbouw-
werk over een onafhankelijk vaktijdschrift:
MO/Samenlevingsopbouw. Het blad kent
wisselende verschijningsvormen en redactionele
formules. Toch is er een rode draad: een vakblad
voor en door opbouwwerkers. Met als werkwijze:
leren van elkaar en uit de praktijk. Maar wel
met oog voor de maatschappelijke omgeving,
de beleidsactualiteit en theorievorming.

Bladerend door de 31 jaargangen van *MO/Samenlevingsopbouw* zien we de ontwikkelingsgang van het vakgebied en herkennen we de verschuivende ambities van de redacties. Het blad schenkt traditiegetrouw ruime aandacht aan opbouwwerknieuws uit de regio. Logisch, want daar liggen de wortels. In de beginperiode zijn 'werk en uitkering' en 'sociale ongelijkheid' de belangrijkste thema's. Veel interesse is er ook voor de effecten van overheidsmaatregelen, zoals bijvoorbeeld de veranderingen in de wao in het midden van de jaren negentig. Sociale vernieuwing is een terugkerend onderwerp, net als de inrichting van de verzorgingsstaat. De consequenties van het terugtreden van de overheid voor de inhoud van het vak worden veelvuldig onder de loep genomen. In de laatste jaargangen verplaatst het zwaartepunt zich naar 'participatie' en 'volkshuisvesting'.

Rode draad

Over de rode draad door de jaren heen zegt Henk Krijnen, hoofdredacteur in de laatste drie jaargangen: "De bevolking collectief verheffen door middel van participatie, daar gaat het steeds om. Met de burger in de hoofdrol, onder begeleiding van goed gekwalificeerde professionals."

De verschillende redacties bewegen mee met de tijdgeest. Dat zie je terug in de zich wijzigende vormgeving: van 'wegwerpblad' tot professionele fullcolour uitgave. Het is ook herkenbaar in de redactionele benadering: van gericht op het eigen vakgebied via

een bredere blik op de buitenwereld naar belangstelling voor 'nieuwe spelers' die meer en meer opbouwwerktaken naar zich toetrekken. Eind 2012 wordt *MO/Samenlevingsopbouw* opgeheven en gaat het op in het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.

Drie perioden

De inhoudelijke verantwoording van de redacties geeft een goed beeld van de manier waarop in de verschillende periodes wordt

Tussen 1982 en 2012 verschijnen er 235 nummers. In 1993 verandert de naam in *MO/Samenlevingsopbouw* en tussentijds verandert regelmatig de vormgeving. Eind 2012 verschijnt het laatste nummer en gaat het tijdschrift op in het *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*.

aangekeken tegen de maatschappelijke betekenis van de samenlevingsopbouw en het opbouwwerk.

Het begin: 1982, Mededelingenblad Opbouwwerk (MO)

Redactie: Greet Hettinga, Maarten Snel en Wil van de Leur

- “De bedoeling is weinig meer of minder dan het verzamelen en daarna weer verspreiden van mededelingen van, voor en over het uitvoerend opbouwwerk.”
- “Eén van de verwachtingen die bewaarheid zou moeten worden, is dat (...) “het wiel” iets minder vaak hoeft te worden uitgevonden en het gemakkelijker wordt directe contacten met elkaar te leggen.”
- “Maar dat verandert weinig aan wat M.O. wil zijn: een goedkoop samengesteld weggooi-blad, dat informatie biedt van, voor en over lokale opbouwwerkpraktijken.”

De tussenfase: 1993, een nieuwe naam: MO/Samenlevingsopbouw

Redactie: Fenny Gerrits, Greet Hettinga, Wil van de Leur en Kees Stuuroop

- “Er is echter één gegeven dat in die achterliggende jaren niet is veranderd. Dat is de noodzaak tot legitimatie van het opbouwwerk als maatschappelijk nuttig en nodig. Nuttig, omdat het opbouwwerk zeer bruikbare, praktische oplossingen uitdenkt, voor onze maatschappelijke problemen. Nodig, omdat de solidariteitsgedachte permanent onder de aandacht van systeem en burger moet worden gebracht door een instantie die onbaatzuchtig met macht om kan gaan.”
- “Die legitimatie komt niet slechts tot stand door voorbeelden van “geslaagd” opbouwwerk weer te geven in MO, maar ook

- door weergave van professionele inzichten ter verkenning van maatschappelijke situaties en problemen, waar opbouwwerk goede kans van slagen zou hebben, mits ingezet.”
- “Deze verruiming van het aandachtsgebied, die al gedurende een tijdje merkbaar was, wordt expliciet gemaakt door het opdopen van *Mededelingen Opbouwwerk tot MO/Samenlevingsopbouw*.”

Het einde van MO/Samenlevingsopbouw: nr. 234/235, winter 2012 Redactie (in de laatste drie jaargangen): Henk Krijnen, Kitty van den Hoek, Chris Veldhuysen en Coby van Geffen

- “In het nieuwe blad wordt de focus scherp gericht op professionele ontwikkelingen. Welke nieuwe interactie ontstaat tussen burgers en professionals? Kristalliseren zich bruikbare opvattingen uit over het soort vakmanschap dat we tegenwoordig nodig hebben?”
- “Vraagstukken op het vlak van samenlevingsopbouw zullen ruimschoots aan bod komen. Nieuwe spelers – professioneel werkzaam in onder meer woningcorporaties, het politieapparaat, religieuze organisaties, sport, onderwijs, jongerenwerk en justitie – betraden de arena en houden zich – veelal vanuit specifieke invalshoeken – bezig met ‘samenlevingsopbouw’.”

Greet Hettinga

Greet Hettinga is bijna twintig jaar redacteur. Zij is in opbouwwerkkringen een fenomeen. Zij begint in de jaren zestig als buurtwerkleider in de Friese gemeente Gorredijk-Kortezwaag, maar is daarna op veel plaatsen in het land actief. Voor het LPO/LCO voert ze verschillende projecten uit. Bij landelijke bijeenkomsten is ze een vertrouwd gezicht. Ze is van de afdeling aanpakken, gewoon doen, handen uit de mouwen. Nog steeds trouwens: in Amsterdam-Noord als actief vrijwilliger.

Geen prioriteit

Over de laatste fase zegt Henk Krijnen in 2019: “De neerwaartse spiraal bestaat uit een legitimatiecrisis van het vak, gevolgd door de decentralisatie en de gevolgen daarvan, plus de komst van meer spelers op het voorheen exclusieve terrein. Daar staat tegenover dat opbouwwerkers wel gewoon doorgaan en experimenteren binnen de nieuwe kaders. Sterker nog: hoewel het vak verkrumelt en maatschappelijk aanzien verliest, dragen opbouwwerkers bij aan tal van innovaties in het sociale domein en in het buurtgericht werken. Ook worden nieuwe inzichten en werkwijzen ontwikkeld over wat Jo Boer zo mooi ‘groepsgewijze participatie’ noemt. Opbouwwerkers blijven zich manifesteren als specialisten in collectieve vormen van burgerparticipatie. De redactie werkt de laatste periode tegen de heersende tendens in, maar doet dat bewust. We wilden de fakkel brandend houden – in de hoop dat het vak opbouwwerk en de samenlevingsopbouw ooit weer zouden opleven. Maar op het moment van de opheffing, in 2012, zijn de kosten voor het maken van het tijdschrift niet meer te dragen. Samenlevingsopbouw heeft op dat moment geen prioriteit.” •

1983

Feminisering van samenlevingsopbouw

Late inbraak in een mannenbolwerk

Promotiesticker en voorkant van het boek *Opbouwwerk in vrouwenhanden* dat in 1983 van de pers rolt.

TWEDE FEMINISTISCHE GOLF – VROUWENNETWERK – VROUWEN IN DE BUURT – DAGELIJKS LEVEN

Als het gaat om de vrouwenemancipatie in het eigen vakgebied loopt het opbouwwerk niet voorop. Betrekkelijk laat vindt een inhaalslag plaats. Onder invloed van de tweede feministische golf vormt zich een netwerk van vrouwen. Het doel is tweeledig: het vakgebied toegankelijker maken voor vrouwelijke opbouwwerkers en scherper de focus richten op de belangen en leefwereld van vrouwen in buurten.

Het opbouwwerk is in de jaren zeventig nog de enige beroeps-groep in het welzijnswerk waarin mannen in de meerderheid zijn. Van oudsher zijn de beoefenaren van het vak maatschappelijk werk voornamelijk vrouwen, maar vanaf de jaren vijftig wordt het nieuwe vak opbouwwerk ook voor mannen aantrekkelijk. Het in 1952 opgerichte ministerie van Maatschappelijk Werk voert bewust beleid om het vak opbouwwerk een hoger aanzien te verschaffen. In de Rijkssubsidieregeling samenlevingsopbouw uit 1963 worden opbouwwerkers in een hogere salarisschaal ingedeeld dan maatschappelijk werkers. Als het opbouwwerk een decennium later, ten tijde van de stadsvernieuwing, in een actiemodus komt te staan, is het voornamelijk een mannenvak. Wie de foto's bekijkt uit 1980 van een beroemd en verhit landelijk congres over de koers van het opbouwwerk ziet vooral mannen met baarden.

Netwerk

Maar eind jaren zeventig, begin jaren tachtig gaan vrouwen in het vakgebied zich roeren. Er wordt initiatief genomen tot de oprichting van een netwerk van vrouwen. De gangmakers werken bij het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO), de Werkplaatsen Opbouwwerk (vooral die in Zuid-Holland), in vormingscentra (met name De Born in Bennekom en de Volkshogeschool Oisterwijk), op de universiteit (vooral bij het IWA, het Instituut voor de Wetenschap der Andragologie, in Amsterdam)

De buurt wordt geleefd door vrouwen

Vrij en meesterschap

„We willen zelf beslissen, 't is niet alleen goed, 't is niet alleen slecht. Die wereld daar van de wereld.“ Dat zeggen buurtopbouwwerksters uit de buurt van Utrecht tijdens de presentatie van de studie „Opbouwwerk in vrouwenhanden“. De titel van de studie is „Opbouwwerk in vrouwenhanden“. De titel van de studie is „Opbouwwerk in vrouwenhanden“. De titel van de studie is „Opbouwwerk in vrouwenhanden“.

Woning aan bod

De activiteiten van de buurtopbouwwerksters zijn gericht op het verbeteren van de woonomgeving. Dit kan betekenen dat er meer woningen worden gebouwd, dat er meer gemeenschappelijke ruimtes worden gecreëerd, of dat er meer aandacht wordt besteed aan de veiligheid in de buurt.

Alfand

De activiteiten van de buurtopbouwwerksters zijn gericht op het verbeteren van de woonomgeving. Dit kan betekenen dat er meer woningen worden gebouwd, dat er meer gemeenschappelijke ruimtes worden gecreëerd, of dat er meer aandacht wordt besteed aan de veiligheid in de buurt.

Recensie in *De Waarheid* van 31 december 1983 van het boek *Opbouwwerk in vrouwenhanden*.

en binnen de Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers (now) en de Werkgroep 2000. Ze zoeken elkaar op, bespreken het werk, onderzoeken wat er moet veranderen en organiseren studiedagen. Ze dagen de gevestigde orde in het opbouwwerk min of meer uit. Het gaat deze voorvechters niet alleen om het toegankelijker maken van de beroepsgroep. Zij richten hun blik ook op de werkinhoud en willen het vak meer enten op de belangen en leefwereld van vrouwen. Nieuwe thema's zijn: de specifieke woonsituatie van vrouwen, de positie van huisvrouwen in buurten, de scholing en vorming van vrouwen, sociale veiligheid en de emancipatie van vrouwen in het algemeen. 'Vrouwen en wonen' is het terrein waarop het vrouwenopbouwwerk zich het nadrukkelijkst manifesteert. Vrouwen, zo is het uitgangspunt, zijn immers hoofdgebruikers van de buurt.

De activiteiten in dit vrouwenennetwerk monden in 1983 uit in het boek *Opbouwwerk in vrouwenhanden*. De publicatie laat zich lezen als een feministische kritiek op de cultuur van het opbouwwerk, die gekenmerkt wordt door de gerichtheid op vergaderingen, formele structuren en strategische vraagstukken. Er is weinig of geen oog voor de positie en leefwijze van vrouwen in buurten. Het opbouwwerk kent met andere woorden een blinde vlek. Door de mannelijke dominantie lijkt het werk meer in macht dan in mensen geïnteresseerd. Om daar verandering in te brengen, is het nodig om het vrouwelijke perspectief serieus te nemen. Het boek biedt een aantal nieuwe inzichten en methodische handreikingen op dit vlak.

Algemene verandering

In de jaren tachtig neemt de aandacht voor vrouwen binnen het opbouwwerk toe. Naast minderheden en jongeren worden vrouwen vaker genoemd als aparte doelgroep van het opbouwwerk en

buurtwerk. Wat de feminisering in ieder geval brengt, is dat in het opbouwwerk grotere waarde wordt gehecht aan een beter begrip van het dagelijks leven van de doelgroepen waarop het zich richt. Maar de scherpte van begin jaren tachtig is er tegenwoordig wel vanaf. Het wordt door opbouwwerkers niet altijd functioneel gevonden om een onderscheid te maken tussen de belangen van vrouwen en mannen. In de werkpraktijk gaat het nogal eens om kwalitatieve verbeteringen van algemene aard (zoals: betere huisvesting, vergroening, grotere sociale veiligheid, voldoende

Het tijdschrift Marge ontwikkelt zich in de jaren tachtig tot een sociaal-politiek opinietijdschrift voor het brede welzijnswerk. Met flink wat aandacht voor de positie van vrouwen en de invloed van het feminisme op het werk.

speelgelegenheid). Daar komt bij dat in wijkorganisaties gewoontegetrouw heel wat vrouwen actief zijn. Een seksespecifieke benadering lijkt er in die gevallen minder toe te doen.

Als vrouwen in het huidige opbouwwerk nog apart worden ondersteund, gaat het doorgaans om migrantenvrouwen. Daar geldt de regel: zonder een duidelijke professionele presentie en een specifieke aanpak is het lastig om deze categorie vrouwen te bereiken.

Vrouwen in de meerderheid

Wat in de loop van de tijd grondig verandert, is de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke opbouwwerkers. Was deze eind jaren zeventig 3 op 1, tegenwoordig is het aantal vrouwelijke opbouwwerkers in de meerderheid. Daarmee dreigt een bekende beroepsociologische wet in werking te treden: het vak wordt minder gesalarieerd en krijgt minder status waardoor het onaantrekkelijker wordt voor mannen.

Maar een omgekeerde beweging is ook waarneembaar. In wijken zijn buiten professionele welzijnsorganisaties om steeds vaker zzp'ers actief die zich specialiseren in lokale beleidsvorming of die burgers begeleiden bij de energietransitie. Dit type nieuwe wijkprofessionals noemt zich geen opbouwwerker, maar doet in feite opbouwwerk. Veelal zijn dit mannen.

Ontegengesteld is de positie van vrouwen de laatste decennia versterkt. Het is nog onduidelijk of dit tot een wezenlijk andere werkcultuur leidt en of de inhoud van het werk er in de kern door verandert. De hamvraag is: zal het opbouwwerk op den duur daadwerkelijk 'feminiseren'? •

Leida Schuringa

Leida Schuringa (1948) is één van die opbouwwerkers met een levenslange fascinatie voor het vak. Opgeleid als socioloog, gespecialiseerd in bouwen en wonen, kiest ze er bewust voor om opbouwwerker te worden. Als ze in dienst is bij een landelijk kennisinstituut voor volkshuisvesting komt ze erachter dat ze graag met bewoners wil werken.

In 1973 wordt ze renovatiewerker in Oudwijk. Deze Utrechtse wijk staat op de nominatie om gesloopt te worden, maar er is – net als op vele andere plaatsen in Nederland – een wijkcomité dat hiertegen in het geweer komt. Om het overleg constructiever te laten verlopen, wordt besloten niet meer op wijk- maar op straatniveau te vergaderen, als onderdeel van de inspraakprocedure die overeen is gekomen met de gemeente. Dit leidt tot een opmerkelijke uitkomst. In die tijd keren bewoners zich doorgaans massief tegen sanering. Maar in Oudwijk strijden zij op zeker moment voor de sloop van een deel van het woningbestand in de eigen wijk – eenvoudigweg omdat de mensen die daar wonen die wens hebben. Wat de aanpak in Oudwijk ook bijzonder maakt, is dat actieve bewoners buurtvoorzieningen gaan opzetten. Een oude school wordt verbouwd tot buurthuis. Daarin krijgen ook een bibliotheek, een gezondheidswinkel, het renovatie-adviesbureau en de

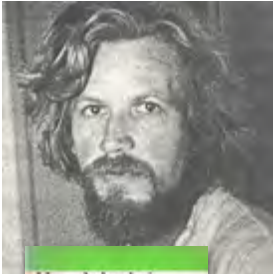
peuterklas een plek. Het netwerk dat zo ontstaat, fungeert als vliegwiel voor het opbouwwerk.

Naast haar baan is Leida Schuringa actief in de tweede feministische golf. In haar opbouwwerkpraktijk ziet ze dat vrouwen het 'cement' in een buurt zijn. Met de opgedane inzichten gaat ze aan de slag in het beroepsonderwijs. Eerst wordt ze docent op de Kadercursus Opbouwwerk in Rotterdam en daarna stafmedewerker bij het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland. Later in haar loopbaan is ze werkzaam als docent op Hogeschool De Horst. Op al deze werkplekken zet zij zich onder meer in voor specifieke aandacht voor de rol vrouwen en voor een betere omgang met diversiteit in de buurt.

Leida Schuringa werkt vanaf 1973 in het opbouwwerk, en doet dat bijna vijftig jaar na dato nog steeds. Ze is pleitbezorger van een professionele aanpak en is ervan overtuigd dat de methode nog steeds breed toepasbaar en nodig is. Zo staat ze aan de basis van het Quality Centre voor Vluchtelingvrouwen en helpt ze om in Oost-Europa opbouwwerk voor Roma op te zetten. Ook vervaardigt ze enkele publicaties over het opbouwwerk. Schuringa wil graag mensen activeren. De huidige burgerinitiatieven juicht ze zeker toe, maar lang niet alle mensen kunnen daaraan deelnemen zonder een steuntje in de rug. En volgens haar is opbouwwerk daar nou net voor bedoeld.

Einde van het maakbaarheidsoptimisme

De beroepsgroep in het nauw

De markt van welzijn en geluk verschijnt in 1979. Het bekendste boek van de filosoof Hans Achterhuis pakt uit als een stevige kritiek op het welzijnswerk. Steeds vaker wordt het welzijnswerk neergezet als een werksoort die vooral haar eigen werkgelegenheid schept. Het aanbod schept de vraag, aldus de critici die zich daarbij regelmatig op Achterhuis beroepen.

INSTITUTIONALISERING – BEROEPSACTIVISME – AFKALVING MAATSCHAPPELIJK DRAGVLAK – ZORZAME SAMENLEVING – DECENTRALISATIE

Hét toverwoord van de samenlevingsopbouw in de eerste 25 jaar na de Tweede Wereldoorlog is planning. Het gaat altijd om iets wat nog gerealiseerd moet worden: een voorziening als een buurthuis, betere huisvesting, meer invloed op de inrichting van de wijk, emancipatie van doelgroepen. Terwijl de kritiek op opbouw werkers toeneemt, betreden andere sociale professionals het werkkterrein. Toch gaat het vak niet kopje-onder.

In zijn in 1972 gepubliceerde proefschrift *Vorming van welzijnsbeleid. Evolutie en evaluatie van het opbouwwerk* neemt Bram Peper de sector op de korrel. In zijn ogen is er te weinig sprake van 'echte' samenlevingsopbouw gericht op democratisering en participatie. De tendens is andersom: samenlevingsopbouw leidt tot een spectaculaire uitbreiding van overheidsdiensten en bureaucratische processen. In de loop van de jaren zeventig komt het vakgebied nog op een andere manier onder vuur te liggen. Een deel van de opbouwwerkers wordt beticht van 'beroepsactivisme'. Doelwit is vooral de groep die actief is in de stadsvernieuwing en voor een radicale opstelling kiest.

In het nauw

Brede weerklank krijgt de opborrelende kritiek niet in de roerige jaren zeventig. Dat verandert vanaf begin jaren tachtig. De gevolgen van de economische crisis doen zich voelen. Er komt een einde aan het maakbaarheidsoptimisme. Bezuinigingen zetten de toon en twee opeenvolgende CDA-VVD-kabinetten komen met een no-nonsense beleid. Daarbij wordt schoon schip gemaakt met overspannen verwachtingen over wat de overheid allemaal vermag. Meer moet aan de markt worden overgelaten. Brinkman lanceert zijn invloedrijke paradigma van 'de zorgzame samenleving': de burgers worden geacht belangrijke taken van de professionele instellingen in de verzorgingsstaat over te nemen.

Voor de samenlevingsopbouw heeft de nieuwe politieke realiteit fikse gevolgen. De in feite nog jonge werksoort verliest haar onbevangenheid. Door de discussies die Hans Achterhuis met zijn boek *De markt van welzijn en geluk* (1979) aanzwengelt, moeten professionals overschakelen van de aanval op de verdediging. Dat zijn ze niet gewend. Een forse inspanning is nodig om het vak maatschappelijk te legitimeren.

Zorgzame samenleving

In 1983 brengt het CDA het rapport *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij* uit. Daarin ontvouwt de partij het idee van een zorgzame samenleving, met als belangrijkste pleitbezorger de jonge Elco Brinkman, sinds 1982 minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. In de NRC van 22 januari 1983 legt hij uit waarom: "Je zult wél een selectie moeten maken tussen groepen of individuen die je nog steeds onder de overheidsparaplu laat schuilen, ook in

de toekomst, en die groepen waarvan het aardige was dat we zo op de been hielden, maar waarvan we nu moeten zeggen: 'meneer, mevrouw, daar zoudt u ook zelf wel verantwoordelijkheid voor kunnen dragen of het eens met uw buurvrouw, oma of tante moeten uitzoeken.' Dat klinkt heel afstandelijk en koel, maar zo is het wel. We zijn erg gaan leunen op professionele instellingen. We hebben de verantwoordelijkheid bij ons zelf, onze familie, onze buurt weggehaald."

Tegelijkertijd hapert de financiering. Het is de bedoeling van de Kaderwet Specifiek Welzijn uit de tweede helft van de jaren zeventig om opbouwwerkfuncties min of meer lokaal voor te schrijven. Maar dat perspectief verdwijnt als minister Brinkman deze wet in 1983 naar de prullenbak verwijst. Onder het regime van de in 1987 ingevoerde Welzijnswet wordt het opbouwwerk grotendeels afhankelijk van de lokale overheid. Er is geen landelijke paraplu meer waaronder het opbouwwerk kan schuilen.

Concurrentie

In de zoektocht naar een hechtere maatschappelijke verankering begeeft het opbouwwerk zich op terreinen waarop ook andere deskundige partijen werkzaam zijn, zoals veiligheid, gezondheidszorg, werkgelegenheid, integratie en onderwijs. De uitbreiding van het activiteitenpakket gaat evenwel niet gepaard met een heldere afbakening van het vakgebied. Het is andersom: extra taken worden opgepakt zonder bestaande af te stoten. Dit blijkt een valkuil, want door de taakverbreding versterkt het opbouwwerk de kritiek dat het zijn eigen aanbod creëert.

Wat de sector nog verder in het nauw drijft, is dat andere beroepsgroepen in toenemende mate opbouwwerk-achtige taken ter hand nemen. Voorbeelden zijn wijkagenten, jongerenwerkers en buurt-

werkers in dienst van corporaties. Het gevolg is meer concurrentie en grensvervaging. Het lukt het opbouwwerk niet om zich te specialiseren en een herkenbaar professioneel domein te claimen. Opbouwwerk wordt het spreekwoordelijke duizenddingdoekje. Deze betiteling wordt gebruikt als geuzennaam, maar in feite is het een tamelijk krachteloze poging om het eigen vakgebied meer glans te geven.

Binnen het vakgebied wordt overigens wel degelijk geprobeerd om de beroepsidentiteit te verhelderen. In 1989, op het moment dat het erosieproces al gaande is, wordt nog een leerstoel 'Wetenschappelijke grondslagen van het opbouwwerk' opgericht. Men voelt wel waar de schoen wringt, getuige de energie die wordt gestopt in de uitwerking van het beroepsprofiel en in onderzoek naar de effecten van het opbouwwerk in wijken. Maar achteraf gezien is dit dweilen met de kraan open.

Welzijnskameleon

Toch laat het opbouwwerk

zich niet zo gemakkelijk uit het veld slaan. Als je denkt dat deze werksoort voorgoed kopje-onder gaat, komt zij weer bovendrijven. In wisselende gedaanten en op uiteenlopende plekken. Opbouwwerkers hebben iets weg van een welzijnskameleon. Ze nemen telkens een nieuwe gedaante aan: als participatiemakelaar, als gebiedswerker, als zzp'er, als buurtondernemer, als idealistische buurtwerker, als lid van een wijkteam.

Wat de zwakte is van het opbouwwerk, blijkt tegelijkertijd zijn kracht. Flexibel aanpassen aan veranderde omstandigheden, slim inspelen op nieuwe beleidsparadigma's en probleemdefinities, enthousiast springen in leemtes – met een fijne neus voor subsidies. Als er ergens een taai sociaal probleem opdoemt dat niet met harde hand of met softe hulpverlening is op te lossen, dan ontstaat vanzelf de roep om een opbouwwerker. Een vakman zonder een scherp eigen profiel, maar breed inzetbaar en in diverse situaties een helpend instrument.

De kracht van de professie is het vermogen om stevast nieuwe verbindingen aan te gaan met groepen burgers en bewoners, met de politiek en de wereld van het beleid, met het onderwijs en met het wetenschappelijk circuit. En het vermogen om deze werelden al doende succesvol met elkaar in aanraking te brengen. Dat was zo en dat is zo ●

In het tijdschrift Marge wordt in de eerste helft van de jaren tachtig stevig gediscussieerd over de toekomst van het welzijnswerk. Over het opbouwwerk verschijnt een artikelenserie onder de noemer: 'Zit er nog brood in de betaalde oppositie?'

1989

Leerstoel voor het opbouwwerk

Moeizaam huwelijk tussen wetenschap en praktijk

Socioloog en architect Cees de Wit wordt in 1989 benoemd als de eerste hoogleraar wetenschappelijk grondslagen van het opbouwwerk. In juni 1989 stelt hij zich in *Mededelingen Opbouwwerk* voor aan het vakgebied.

ANDRAGOGIE – THEORETISCHE BASIS – BEROEPSPROFIEL – MISSIE OPBOUWERK – PUBLIEKE FAMILIARITEIT – NETWERKSAMENLEVING

Elk serieus vakgebied staat in verbinding met de wetenschappelijke wereld. Eind jaren zestig lijkt het erop dat de andragogie hier een voor-aanstaande rol in kan spelen. De hoop is dat deze nieuwe academische discipline de praktijk en theorie van de samenlevingsopbouw op elkaar betreft. Maar het loopt anders. Het vak verdwijnt van de universiteiten. Om de leemte op te vullen, wordt een bijzondere leerstoel voor het opbouwwerk in het leven geroepen.

Al snel woedt er in de nieuwe tak van de sociale wetenschap die andragogie heet een stevige richtingenstrijd over de fundamenteën van het vak. Vertegenwoordigers van de klassieke sociaalagogische stroming en de nieuwerwetse maatschappijkritische stroming botsen op elkaar. Een middenweg wordt niet gevonden. De controverse tussen de wetenschappers is de voornaamste reden voor de gebrekkige worteling van het vak in het academisch milieu. In 1983 wordt de studierichting wegens tegenvallende resultaten opgeheven.

Gradus Hendriks Stichting

Wil van de Leur, directeur van het Landelijk Platform Opbouwwerk, beschouwt de verdwijning van de andragogie als academische discipline als een buitengewoon zorgelijke ontwikkeling. Als het opbouwwerk als vak tot wasdom wil komen, dan heeft het een wetenschappelijke fundering nodig, zo is zijn overtuiging. De praktijk heeft het nodig om gevoed te worden met de resultaten van onderzoek en met nieuwe theoretische inzichten. Voor de status en reputatie van het vak opbouwwerk is in zijn ogen een aparte leerstoel onontbeerlijk.

Om de nodige gelden bijeen te brengen en om officiële relaties met universiteiten aan te knopen, roept Van de Leur in 1987 de Gradus Hendriks Stichting in het leven – als hommage aan de man die als rijksambtenaar dertig jaar lang de onvermoeibare pleitbezorger

Dr. Gradus Hendriks Stichting
 ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Binnen het opbouwwerk is het initiatief genomen tot een hernieuwde wetenschappelijke fundering. De aard van het opbouwwerk maakt daarbij een interdisciplinaire benadering noodzakelijk. Om aan dit proces van herijking een bijdrage te leveren heeft de dr. Gradus Hendriks Stichting aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit een bijzondere leerstoel gevestigd. De benoemingsadviescommissie, bestaande uit vertegenwoordig(st)ers van de faculteit en van de stichting, nodigt thans kandidaten uit voor de functie van

bijzonder hoogleraar (m/v)

in de Wetenschappelijke Grondslagen van het Opbouwwerk.

Taken

- onderwijs verzorgen en onderzoek verrichten, met name ten aanzien van problemen rondom wonen, werken en sociale zekerheid;
- vorm geven aan de relatie tussen wetenschap en de praktijk van het opbouwwerk.

Eisen:

- promotie of vergelijkbare wetenschappelijke prestatie in een relevante discipline;
- wetenschappelijke kwaliteit, in het bijzonder ten aanzien van de reflectie op de grondslagen van het opbouwwerk en de analyse van de maatschappelijke praktijk;
- kennis van de praktijk en de methodieken van het opbouwwerk;
- didactische, communicatieve en organisatorische kwaliteiten.

Salariëring: in beginsel naar analogie van die van een hoogleraar A op basis van een 0.3 weektaak.

Inlichtingen bij:

- prof. dr. H. Kimmerle, tel.: 010-4081172/1159.
- mevr. drs. D. Winkels, tel.: 070-521354, privé 020-738452.

Sollicitaties binnen drie weken na plaatsing van deze advertentie te richten aan prof. dr. H. Kimmerle, voorzitter van de benoemingsadviescommissie, p/a Faculteit der Wijsbegeerte, Erasmus Universiteit Rotterdam, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

Advertentie NRC,
 28 oktober 1988.

van het opbouwwerk is. De Gradus Hendriks Stichting weet de bijzondere leerstoel 'wetenschappelijke grondslagen van het opbouwwerk' onder te brengen bij de Erasmusuniversiteit in Rotterdam, de stad die op dat moment kan bogen op een lange traditie in opbouwwerkprocessen.

Cees de Wit

In 1989 wordt aan de faculteit Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit de eerste hoogleraar aangesteld. Het is de socioloog en architect Cees de Wit, niet toevallig een wetenschapper die flink wat afweet van stadsvernieuwingspraktijken. Hij gaat als bijzonder hoogleraar aan de slag voor anderhalve dag per week. De Wit begint met een stevige ambitie. Hij wil de handelings-theoretische kennis van de samenlevingsopbouw verrijken en de relatie met de werkpraktijk verstevigen. In de vier jaar van zijn aanstelling houdt hij zich echter vooral bezig met het actualiseren van het vak. Hij is nauw betrokken bij de

herziening van het beroepsprofiel opbouwwerk, de totstandkoming van een beroepscode en de verschijning van een vuistdik – ruim 400 pagina's tellend – handboek, met als titel: *Opbouwwerk: methoden, technieken en terreinen*.

Jan Willem Duyvendak

Cees de Wit wordt in 1996 opgevolgd door Jan Willem Duyvendak, socioloog en filosoof, die enige bekendheid geniet als jonge, geëngageerde wetenschapper. Hij combineert zijn hoogleraarschap met de directeursfunctie van het Verwey-Jonker Instituut. Hij bezet de leerstoel zes jaar, tot 2002.

Volgens insiders is Duyvendak de productiefste en invloedrijkste van de vier hoogleraren die de leerstoel hebben bekleed. Hij laat zich vooral kennen als kritische beschouwer van in zwang zijnde beleidsopvattingen, zoals het idee dat gedifferentieerd bouwen ook tot menging van allochtone en autochtone groepen leidt. Dat is in zijn ogen niet het geval. Enige bedenkingen heeft hij ook

over de wijk als belangrijkste sociale integratiekader. Volgens hem is dit een gedateerde voorstelling van zaken in een modern-dynamische samenleving.

Duyvendak daagt het opbouwwerk uit om kritisch te blijven. Laat je niet meevoeren met de opdrachtenstroom van pragmatisme en instrumentaliteit, zo houdt hij de beroepsgroep voor. Ook al is het moeilijk om je positie precies te bepalen in een geïndividualiseerde en multiculturele samenleving, toch moeten opbouwwerkers vasthouden aan een normatieve inzet, gericht op 'het steunen

Voordat de leerstoel in 2016 wordt opgeheven, is hij vier keer bezet. Naast Cees de Wit (1989-1996) van links naar rechts: Jan Willem Duyvendak (1996-2002), Talja Blokland (2004-2009) en Justus Uitermark (2012-2016).

van het zwakste belang en het minst erkende verlangen'. In het Opbouwwerk-statuut van 2001 wordt die zin opgenomen als missieformulering van het opbouwwerk.

Blokland & Uitermark

Jan Willem Duyvendak wordt nog twee keer opgevolgd. In 2004 door de sociologe Talja Blokland-Potters, die vooral belangstelling heeft voor interacties in het publieke domein en het begrip 'publieke familiariteit' munt. Dat betreft vluchtige contacten met anderen in de woonomgeving, die zich herhalen en een vorm van vertrouwdheid voortbrengen. Dit biedt effectieve aanknopingspunten voor het opbouwwerk. Blokland bezet de leerstoel tot 2009. In 2012 wordt zij opgevolgd door opnieuw een socioloog: Justus Uitermark. Bij die gelegenheid wordt de noemer 'opbouwwerk' veranderd in 'samenlevingsopbouw'. Uitermark ontpopt zich als een onderzoeker van netwerkstructuren en toont zich kritisch over opbouwwerkidealen die in het internettijdperk en met de roep om een participatiesamenleving erg populair zijn: 'zelforganisatie' en 'burgerkracht'. Het probleem is dat hoger opgeleide en mondige burgers onmiskenbaar in het voordeel zijn op het speelveld van de participatie. Door geen rekening te houden met sociale verschillen kunnen deze mooie idealen onbedoeld bijdragen aan meer segregatie en ongelijkheid.

Het werk van de laatste twee bijzondere hoogleraren zingt zich steeds meer los van de praktijk van het opbouwwerk. Het kost de Gradus Hendriks Stichting ook steeds meer moeite om externe financiering voor de leerstoel te vinden. In 2016 valt het doek als de stichting besluit om de leerstoel op te heffen.

1989

Sociale vernieuwing, Opzoomeren & wijkaanpak Een nieuwe opdracht: werken aan sociale cohesie

Opzoomer Mee is nog steeds een actieve beweging in Rotterdam, die zich elk jaar uitbreidt. In 2020 zijn er 2200 straten bij betrokken.

VERZORGINGSSTAAT – MULTICULTURELE SAMENLEVING – ONTKOKERING – ZELF DOEN – SAMENLEVEN

De inhoud van het opbouwwerk verandert ongeveer veertig jaar na het ontstaan ingrijpend. Dit heeft te maken met twee beleidsinnovaties: de sociale vernieuwing en het grotestedenbeleid. Deze hebben hun weerslag op het buurtgerichte werk. Het resultaat is dat opbouwwerkers een prominente rol krijgen bij het versterken van sociale cohesie. Het begint in Rotterdam, snel daarna volgt de rest van het land.

In de tweede helft van de jaren tachtig zoekt de gemeente Rotterdam naar een nieuw perspectief voor de aanpak van de problemen in oude wijken. De stadsvernieuwing heeft wel verbetering van de woonkwaliteit gebracht, maar geen einde gemaakt aan de opeenhoping van maatschappelijke achterstanden. De snelle 'multiculturalisering' van de bevolkingssamenstelling maakt de vooruitzichten er bovendien niet beter op. Een aantal van deze wijken kampt ook nog eens met een stevige overlast van druggebruikers.

Sociale vernieuwing in Rotterdam

De verbetering van de leefbaarheid en de vergroting van de veiligheid in probleemwijken staat aan het eind van de jaren tachtig hoog op de Rotterdamse politieke agenda. Om een antwoord op deze – deels nieuwe – sociale vraagstukken te vinden, zet het gemeentebestuur de commissie-Idenburg aan het werk. De commissie introduceert in 1988 het begrip sociale vernieuwing. Dit is een appel aan maatschappelijke organisaties en de gemeente om niet langer los van elkaar en op afzonderlijke deelterreinen maatschappelijke achterstanden aan te pakken, maar om dat op een samenhangende manier te doen.

Sociale vernieuwing is een roep om bestuurlijke vernieuwing. Men wil af van bureaucratische schotten. Om dit te bereiken, krijgen de burgers een grotere rol toebedeeld. Beleidsmakers en professionals dienen zich te richten op activering in plaats van op het kweken van afhankelijkheid.

Er is in die periode een breed maatschappelijk debat gaande over het functioneren van de verzorgingsstaat. De hoofdteuner is: de burger claimt vooral zijn rechten en 'vergeet' zijn plichten. Dit wordt geweten aan consumentisme, aan anonimisering en aan sociale verbrokkeling van buurten. Aan die ongewenste ontwikkelingen moet een halt worden toegevoerd, zo luidt de boodschap.

Landelijk beleid

Het Rotterdamse denkmodel spreekt tot de verbeelding. 'Integraal werken', 'geldstromen bij elkaar brengen', 'ontkokeren' – het worden gevleugelde uitdrukkingen. Het kabinet-Lubbers-Kok (1989-1994) neemt deze slogans over. Een taskforce, onder leiding van Jan Schaefer, moet sociale vernieuwing overal in het land aanjagen. In energieke beleidsnota's uit de eerste helft van de jaren negentig wordt in vrijwel elke gemeente het voornemen op papier gezet om op een andere manier te werken. Uitgangspunt is dat niet alleen de overheid het werk doet. De bedoeling is dat een nieuwe alliantie ontstaat tussen lokale overheden, bedrijfsleven, corporaties en welzijnswerk. Met deze nieuwe beleidsvoorname probeert de overheid maatschappelijke partijen, inclusief de burgers, te mobiliseren om meer sociale verantwoordelijkheid te nemen.

In 1988 brengt een commissie onder leiding van de hoogleraar Philip Idenburg, en met Pim Fortuyn als penvoerder, het rapport *Het nieuwe Rotterdam in sociaal perspectief* uit. Het college van B&W reageert daarop met het programma 'sociale vernieuwing in Rotterdam', een aanpak die door het kabinet Lubbers-Kok (1989-1994) tot landelijk beleid wordt verheven.

Opzomer Mee

In Rotterdam krijgt de sociale vernieuwing het duidelijkst vorm. De term die hierbij in zwang raakt, is Opzomereren. Deze benaming heeft te maken met de ontstaansplek: de Opzomerstraat. Eind jaren tachtig van de vorige eeuw is deze straat verloederd en vormen drugspannen een bron van ergernis. De bewoners kiezen niet voor harde acties maar voor een positieve aanpak, en steken zelf de handen uit de mouwen. Ze beginnen met het aanvegen en opfleuren van de straat, en met het aanbrengen van verlichting aan de gevels. Met hulp van de politie verdwijnen geleidelijk ook de drugspannen uit de straat.

Jaarlijks kent Rotterdam een Opzomer-dag waar duizenden Rotterdammers in de benen komen. Het tienjarig bestaan in 1999 wordt groots gevierd met de zogeheten Parade van de Goeie Morgen op de Coolsingel voor het stadhuis. Burgemeester Opstelten zwaait naar de bewoners.

De actie van de bewoners van de Opzoomerstraat groeit uit tot een iconisch voorbeeld van sociale vernieuwing in Rotterdam. Het toenmalige projectbureau Sociale Vernieuwing van de gemeente Rotterdam wordt enthousiast en prikkelt andere straten om dit voorbeeld te volgen. De opbouwwerker Johan Janssens wordt aangesteld als campagneleider voor de slotmanifestatie van sociale vernieuwing, de stedelijke Opzoomerdag op 28 mei 1994. Twintigduizend Rotterdammers slaan op deze dag de handen ineen met vuilnismannen, gemeentewerkers en politieagenten. Gezamenlijk knappen zij straten en pleinen op. Als toegift op de Opzoomerdag wordt de Stichting Opzoomer Mee Rotterdam in het leven geroepen. Deze organisatie bestaat tot op de dag van vandaag.

Het Opzoomeren heeft in de loop van de jaren veranderingen ondergaan, maar de kern is hetzelfde gebleven: bewoners die met elkaar opbouwende initiatieven in hun straat ontplooiën. De bekendheid van en de waardering voor het Opzoomeren in Rotterdam zijn groot. Momenteel telt Rotterdam ruim tweeduizend Opzoomerstraten.

Vak van iedereen

Heeft de opbouwwerker in de jaren zeventig en tachtig nog voornamelijk te maken met betrekkelijk homogene groepen burgers, in de jaren negentig wordt hij de aanjager van gemeenschappelijkheid tussen verschillende (groepen) burgers. Met de intrede van de multiculturele samenleving krijgt hij meer en meer tot taak om bewoners met verschillende culturen en leefstijlen bij elkaar te brengen. Naast de wijk en de buurt wordt ook de straat nu het werkterrein van de opbouwwerker.

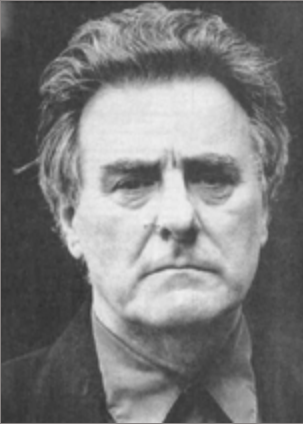
In de zomer van 1989 vinden er in het politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam meerdere besloten bijeenkomsten plaats waarin politici van het CDA en de PvdA elkaars nieren proeven. Onder meer CDA-prominent Wil Albeda en PvdA-leider Wim Kok laten zich hierbij inspireren door de Rotterdamse aanpak van sociale vernieuwing, die later de grondslag vormt voor het kabinet Lubbers-Kok (1989-1994). Rechts achterin: Felix Rottenberg en Paul Kuypers.

Ook de sociale vernieuwing heeft een grote invloed op de inhoud van het vak. Niet langer zijn het alleen opbouwwerkers die zich met de leef- en woonomgeving bezighouden. 'Integraal werken' is niet aan één specifieke beroepsgroep voorbehouden. Het wordt een opdracht voor vele professionals in het sociale domein, van sociaal-cultureel werkers, wijkconsulenten en corporatiemedewerkers tot stadsmariniers, wijkagenten en projectmedewerkers van adviesbureaus. Het vak opbouwwerk wordt van iedereen. Dat is zorgelijk en bemoedigend tegelijkertijd.

Paul Kuypers

Paul Kuypers (1929) komt in 1954, op 25-jarige leeftijd, in dienst van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant (PON), waar hij al snel adjunct-directeur wordt. Het PON staat aan de wieg van tal van maatschappelijke voorzieningen.

Kuypers ontpopt zich snel tot een spin in het Brabantse web van bestuurlijke netwerken, ook al moet hij weinig hebben van de conservatieve inborst die zich in het katholieke Brabant nog volop laat gelden. Door zijn charme en scherpe analytische blik wordt hij echter volop gerespecteerd, hoewel daar in 1969 – als hij de zijde van de protesterende studenten kiest – wel een bres in wordt geslagen.

Als directeur van het PON groeit Kuypers uit tot één van de ideologische kopstukken van het welzijnswerk. Hij is een graag geziene gastspreker op tal van congressen, waarbij hij er niet voor terugschrikt om inzichten van in linkse kringen populaire theoretische denkers toe te passen in zijn analyse van het welzijnsbeleid en de verzorgingsstaat.

Na bijna dertig jaar verruilt Kuypers midden jaren tachtig het PON voor een functie op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, waar hij de commissaris voor de reorganisatie van de overheid, Herman Tjeenk Willink, gaat assisteren. Het is een leerzame stap. Het kijkje in de keuken van de Haagse beleidsfabrieken maakt van hem een scherpe criticus van bureaucratische processen.

Zijn hart ligt echter niet in de wereld van het beleid, hoe scherp hij deze ook kan ontleden. Zijn hart ligt bij de vernieuwingsbeweging, bij emancipatie en culturele innovatie. Het verzoek in 1992 om op interim-basis directeur te worden van het politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam sluit daar naadloos bij aan.

Na een aantal discussiebijeenkomsten in De Balie publiceert hij in 1994 met Jos van der Lans het pamflet *Naar een modern paternalisme*. Het boekje levert felle kritiek op de verzakelijking en bureaucratisering van het welzijnswerk, waarin passie en hartstocht plaats hebben gemaakt voor afstandelijkheid en protocollen. Een gruwel, aldus Kuypers en Van der Lans, en zij roepen sociaal werkers op hun afstandelijkheid en terughoudendheid van zich af te schudden.

Na zijn Balie-tijd doet Paul Kuypers nog regelmatig van zich spreken, hoewel zijn actieradius met het vorderen van de jaren afneemt. In 2013 publiceert hij samen met Frans Godfroy en Rob Vermijs, het boek *Opstand in het zuiden*. Het boek vertelt niet alleen het verhaal achter de bezetting van de Tilburgse Hogeschool in 1969, maar ontrafelt ook hoe Brabant worstelde met de moderniteit. Een thema dat Kuypers zijn hele intellectuele leven heeft gefascineerd en wat hem in hoge mate heeft gevormd.

Vitaal platteland en het dorpsopbouwwerk

Mondige burgers komen op voor meer leefbaarheid

Via de methode Vijf Sterren Dorpen brengen dorpsbewoners in vijf stappen de levensaders van hun dorp in beeld. Waar is het dorp goed in en wat kan er verbeterd worden? Zo moet er een hernieuwd zelfbewustzijn ontstaan. De provincie Drenthe telt de meeste van dergelijke dorpen.

BESCHAVINGSARBEID – PLATTELAND – DORPSHUIZEN – LEEFBAARHEID – VOORZIENINGEN – ZORCO OPERATIES

Voor een flink deel ligt de oorsprong van de Nederlandse samenlevingsopbouw op het platteland. Het begint midden jaren twintig met het volksontwikkelingswerk in Drenthe. Het dorpshuis is daarbij het onomstreden middelpunt. Eerst nog houdt de overheid de teugels in handen, maar gaandeweg nemen de dorpsbewoners de regie over. Leefbaarheid is het overkoepelende thema.

In de begintijd van de samenlevingsopbouw is de door de overheid op gang gebrachte bemoeienis vooral een vorm van ontwikkelingswerk of zo men wil: beschavingsarbeid. Tot diep in de wederopbouwperiode heerst de angst dat grootschalige maatschappelijke ontwikkelingen als industrialisatie, urbanisatie en structuurveranderingen in de landbouw de stabiliteit van de dorpsgemeenschap aantasten. Ook bestaat de vrees dat dorpsbewoners ten prooi vallen aan allerlei moderne verleidingen, omdat zij de snelheid van de vernieuwingen niet kunnen bijbenen.

Het maatschappelijk opbouwwerk, zoals dat in de jaren vijftig vanuit de boezem van het Ministerie van Maatschappelijk Werk wordt gepropageerd, is aanvankelijk vooral gericht op het begeleiden van de veranderingen op het platteland. Opbouwwerk moet de bevolking bij de moderne les brengen, maar wel met behoud van waarden als het gezin, het kerkklidmaatschap en de verenigingszin. Waar in de steden voor de Tweede Wereldoorlog de club- en buurthuizen in het leven worden geroepen, zijn dat op het platteland de dorpshuizen.

Van werkdorp naar woondorp

De dorpsgemeenschappen komen – niet in de laatste plaats door het beleid van de overheid zelf – onder druk te staan. Vanaf de jaren vijftig worden de kaarten gezet op een expansieve toename van de grootschalige landbouw. Een diep stempel drukken ook de snelle toename van het autobezit en de instroom van forensen in

'Thuis heb ik nog een Ansichtkaart...' Het door Wim Sonneveld vertolkte lied *Het dorp* vertelt het verhaal van het intieme dorp dat wijkt voor de moderne tijd.

de dorpen (werken in de stad, wonen buiten de stad). Een ander fenomeen is de opkomst van winkelketens en supermarkten, die de kleine detailhandel uit de dorpen verdrijft. Het werkdorp (denk aan de klassieker van Wim Sonneveld: Het Dorp) verandert in de jaren zeventig en tachtig in een woondorp.

Na het wegebben van het vooruitgangsoptimisme van de wederopbouw beginnen dorpsbewoners zich schoorvoetend, en voor het eerst, te organiseren – van onderop om precies te zijn. Als midden jaren zeventig het beleid over het toewijzen van woningbouwlocaties voor dorpen nadelig uitpakt, groeit het gevoel dat het platteland wordt achtergesteld. Er worden landelijke belangenorganisaties voor de verbetering van de leefbaarheid op het platteland opgericht, vaak begeleid door opbouwwerkers. De vergrijzing en het vertrek van jonge gezinnen zorgen in de dorpskernen voor een afkalving van het sociale en culturele draagvlak. De continuïteit van verenigingen en onderwijsvoorzieningen komt in het gedrang. Daardoor dreigt er voor veel kleinere kernen en dorpen op den duur een krimpscenario. Dit is een ontwikkeling die in perifere gebieden als Noordoost-Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen al eind jaren negentig zichtbaar wordt.

Leefbaarheid

Dorpsgemeenschappen trekken tegenwoordig krachtiger aan de bel en wijzen op de negatieve gevolgen van bevolkingskrimp voor de kwaliteit van het dorpsleven. Er wordt aandacht gevraagd voor het wegvallen van voorzieningen, zoals onderwijs, winkels, bibliotheken en postkantoren.

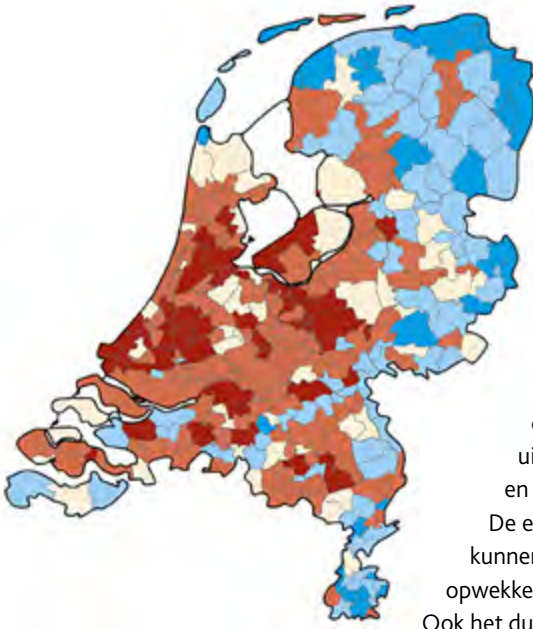
Beeldverslag van de meet up Dialoog tussen platteland en stad, in februari 2018 georganiseerd door Platform31.

PRODUCTIE: GETEKENDVERSLAG.NL

MEET UP: DIALOOG TUSSEN PLATTELAND & STAD. AMERSFOORT 8 FEBRUARI 2018

De verwachting is dat in een aantal perifere regio's de bevolking de komende dertig jaar zal gaan krimpen. BRON: CBS

Verandering in procenten

- Sterke krimp (10% of meer)
- Krimp (2,5 tot 10%)
- Redelijk stabiel (-2,5 tot 2,5%)
- Groei (2,5 tot 10%)
- Sterke groei (10% of meer)

Daarmee verandert ook de rol van het opbouwwerk. Juist waar een aantasting van de sociale samenhang en leefbaarheid in de dorpen nadrukkelijk aan de orde is, ondernemen opbouwwerkers actie om deze te behouden en te versterken. Ze begeleiden bewoners in hun gevecht om het voorzieningenniveau op een aanvaardbaar peil te houden.

De behoefte om dorpen vitaal te houden, wakkert de vraag naar opbouwwerk aan. Opbouwwerkers zetten hun organisatorische vaardigheden in en doen samen met bewoners en dorpsorganisaties onderzoek naar wensen en behoeften. Zij weten de weg bij het aanvragen van subsidie bij landelijke en Europese fondsen. Ook zijn ze in staat om samenwerking tussen dorpen te bewerkstelligen in het gevecht voor het behoud van het voorzieningenniveau en goed openbaar vervoer.

Nieuwe gemeenschapsvorming

Het beleid richt zich inmiddels intensiever op 'een integrale aanpak van het landelijk gebied'. Er is aandacht voor het behoud van de natuur, het terugdringen van de stikstofuitstoot, het versterken van de biodiversiteit en het bevorderen van duurzame recreatie.

De energietransitie is tegenwoordig een hot item: kunnen bewoners in een dorp hun eigen elektriciteit opwekken en borg staan voor een gezamenlijk beheer? Ook het duurzamer maken van woningen prijkt hoog op de agenda. Het is niet toevallig dat energiecoöperaties in overzichtelijke plattelandsgemeenschappen meestal sneller van de grond komen dan in anonieme stadswijken.

De vergrijzing brengt nog een ander thema binnen het bereik van het opbouwwerk in plattelandsgemeenten: het zorgzame dorp. De uitdaging is: hoe kunnen de oudere dorpsbewoners zo lang mogelijk zelfstandig blijven wonen en op welke wijze kunnen ze hun eigen zorg organiseren? In een flink aantal dorpen hebben burgers met succes zorgcoöperaties opgericht, soms volledig op eigen initiatief, soms samen met de overheid en derde partijen.

Opbouwwerk in kleine kernen of dorpen raakt bijna altijd aan gemeenschapsvorming. Zo is het ooit, ver voor de Tweede Wereldoorlog, ook begonnen: als het van hogerhand bevorderen van gemeenschapszin. En tegenwoordig draait het daar opnieuw om. Zij het dat de plattelandsbevolking niet langer volgend is, maar juist meer zelf het heft in handen neemt. Plattelandsbewoners organiseren zich steeds minder omdat het van overheidswege moet, maar omdat ze inzien dat het in hun belang is.

De kracht van bewoners vergroten

Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners

Het LSA wordt in 1986 opgericht als Landelijk Samenwerkingsverband Achterstandsgebieden als onderdeel van het Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO). Sinds 2005 opereert het LSA als zelfstandige vereniging waar bewonersorganisaties zich bij kunnen aansluiten. De afkorting staat nu voor Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners.

PROBLEEMWIJKEN – BEWONERSGROEPEN – ABCD-METHODE – BUURTBEWONERS CENTRAAL

Als midden jaren tachtig het landelijk wijkenbeleid ten tonele verschijnt, ontstaat het LSA. Bij aanvang is het nog onderdeel van het Landelijk Centrum Opbouwwerk, na een interne ideeënstrijd splitst het zich af. Leidmotief is: de bewoner centraal, niet de opbouwwerker. Bewoners worden in dit nieuwe landelijk verband bij elkaar gebracht. Het LSA slaagt er zelfs in om de werkwijze van het opbouwwerk te veranderen.

Voor het Landelijk Platform Opbouwwerk (LPO) is het beleid voor 'probleemcumulatiegebieden' (PCG) reden om opbouwwerkers en verantwoordelijke gemeenteambtenaren uit de aangewezen wijken in een samenwerkingsverband bijeen te brengen. Ook vertegenwoordigers van bewonersorganisaties worden daarbij betrokken. Want dat is de les van de stadsvernieuwing: zonder de substantiële inbreng van bewoners loopt het spaak.

Zo ontstaat in 1986, als onderdeel van het LPO, het Landelijk Samenwerkingsverband Achterstandsgebieden (LSA), gefinancierd door het ministerie van Binnenlandse Zaken. Coördinator wordt Dorine Winkels.

Het LSA ontwikkelt zich in hoog tempo tot een belangrijk netwerk voor en door bewoners. Drijvende kracht is de veertigjarige Eindhovense opbouwwerker Henk Cornelissen die in 1989 Dorine Winkels opvolgt.

Hoogoplopende ruzie

De omvorming van samenwerkingsverband van opbouwwerkers naar een steeds zelfstandiger opererend netwerk voor actieve bewoners zorgt binnen het Landelijk Centrum Opbouwwerk (het LPO wordt in 1993 omgedoopt tot LCO) in toenemende mate voor onderlinge spanning. Het bewonersplatform en Cornelissen claimen een onafhankelijke positie met een eigen financiering. Wil van de Leur, die bij het LCO de scepter zwaait, wil het succesvolle LSA-kindje graag in 'zijn' opbouwwerkfamilie houden. Hij

Jaarlijks organiseert het LSA een Landelijke Bewonersdag, waarin bewoners uit alle windstreken bijeenkomen om een actueel thema te bespreken. Verantwoordelijke ministers geven vrijwel altijd acte de présence om een stevige wensenlijst in ontvangst te nemen. Op de foto spreekt Joke Bakker, jarenlang voorzitter van het LSA, in 2014 de deelnemers toe. FOTO: LSA

verzet zich heftig tegen de pogingen van het LSA om alleen verder te gaan.

Desondanks besluit het bewonersplatform in 2002 om een autonome vereniging voor actieve bewoners op te richten. Het idee is dat de belangen van bewoners op die manier beter worden gediend. Het voornemen tot grotere verzelfstandiging zet de verhouding tussen Wil van de Leur en Henk Cornelissen op scherp. Van de Leur toont zich van zijn meest onbeminnelijke kant. Hij dreigt met ontslag en andere onaangenaamheden, en weigert medewerking. Het duurt mede daardoor nog tot 2005 voordat het LSA zich losmaakt van het LCO. Het krijgt zelfstandige financiering en opent een eigen kantoor in Utrecht.

Bewoners worden woordvoerders

Henk Cornelissen geeft tot 2014 een kwart eeuw leiding aan het bureau van het LSA. Hij treedt weinig op de voorgrond. Dat is een bewuste keuze. Immers, in de filosofie van het LSA hebben de bewoners het voor het zeggen. In het openbaar zijn het altijd vertegenwoordigers van bewonersorganisaties die het woord voeren. Het LSA ontwikkelt zich gaandeweg tot een – ook op landelijk niveau – invloedrijk samenwerkingsverband van actieve bewonersgroepen. De kern van de organisatie is in de jaren negentig het zogeheten Bewonersplatform. Dit bestaat uit vertegenwoordigers van bewonersorganisaties die regelmatig bij elkaar komen om

LSA-bewonersdag 2012,
in Amsterdam-Zuidoost.

FOTO: LSA

activiteiten voor te bereiden, kennis te delen en ervaringen uit te wisselen.

Het LSA is een relatief kleine organisatie van zo'n tien medewerkers. Het zoekt en ontwikkelt werkwijzen die de positie van bewoners in wijken versterken en die helpen om de kennis daarover te verspreiden en te delen. Daarbij schuwt het niet om buitenlandse instrumenten en concepten in Nederland toe te passen.

ABCD-aanpak

Het LSA kent een sterke Angelsaksische oriëntatie. Cornelissen en de zijnen zijn gecharmeerd van de zogeheten ABCD-methode. ABCD staat voor Asset Based Community Development. 'Assets' zijn het menselijk kapitaal en andere middelen die ingezet kunnen worden voor 'community development' in een wijk. De methode wordt onder de naam Wijkontwikkeling op eigen kracht vlak na de eeuwwisseling in ons land geïntroduceerd. Op grond van in de praktijk opgedane ervaringen wordt de methode aan de Nederlandse situatie aangepast. De Nederlandse benaming is Kan Wél! Gebruikmakend van deze methode worden tussen 2006 en 2015 in dertig verschillende gemeenten projecten uitgevoerd.

Het LSA zet zich na de verzelfstandiging in 2005 nadrukkelijk op de kaart, onder meer door Tweede Kamerleden een wijk te laten adopteren en hen zo te verbinden aan bewonersgroepen. Zo ontstaat een fijnmazig netwerk van politici die in rechtstreeks contact

staan met bewoners uit wijken. Dat helpt het LSA flink bij het verkrijgen van financiering. Zodoende slaagt de vereniging er ook in om de positie van bewoners scherper op het netvlies van Haagse beleidsmakers te krijgen. De in de Vogelaarwijken gevolgde aanpak is daar een treffend voorbeeld van. De eis aan de politiek om bewoners partij te maken in de actieplannen die aan de wijkenaanpak ten grondslag liggen, wordt grotendeels ingewilligd.

Henk Cornelissen

Henk Cornelissen heeft tussen 1989 en 2014 25 jaar leiding gegeven aan het LSA. Hij begint zijn carrière als opbouwwerker in de Eindhovense volkswijk Woensel-West. Hij wordt landelijk actief en wordt eind jaren tachtig coördinator van het LSA. Tijdens zijn hele loopbaan is hij doordrongen van de overtuiging dat je niet voor bewoners kunt werken als zij tegelijkertijd niet zelf aan het stuur komen van veranderingen in hun woonomgeving. Dat

sprekt hem ook aan in de Amerikaanse ABCD-aanpak, die de LSA begin deze eeuw in Nederland introduceert.

In 2012 wordt aan de letter A van LSA een andere betekenis toegekend. Sindsdien afficheert het LSA zich niet meer als een organisatie van bewoners uit Achterstandswijken maar als een netwerk van Actieve bewoners. Deze onopvallende naamswijziging illustreert de ontwikkeling die de organisatie heeft doorgemaakt. Het LSA is de oorspronkelijke gerichtheid op kwetsbare wijken inmiddels ontgroeid – zonder die overigens uit het oog te verliezen. Bewoners wonen immers overall en ook buiten achterstandswijken nemen zij volop initiatieven die maatschappelijke betekenis hebben. Het zal geen verbazing wekken dat het versterken van de positie van bewoners bij de energietransitie in wijken en bij de verduurzaming van woningen tot een van de nieuwe LSA-prioriteiten is uitgegroeid.

Einde exclusiviteit van het opbouwwerk

De functie overvleugelt het vak

Opbouwwerker is steeds minder een exclusief beroep geworden.

Harry Broekman is vanaf eind jaren zeventig intensief betrokken bij het opbouwwerk. In ruim veertig jaar legt hij in talloze publicaties de ontwikkelingsgang van het vakgebied vast en analyseert hij wat goed en fout gaat. Het meest gelezen is zijn *Handboek Opbouwwerk* uit 1991 (herdruk 1998). Een flink deel van zijn publicaties is opgenomen in de digitale Broekman-bibliotheek op canonsamenlevingsopbouw.nl. FOTO: TROUW, 1987.

CONCURRENTIE – VEEL VERSCHILLENDE PROFESSIONALS – OPBOUWWERK ONZICHTBAAR

Zolang er sprake is van landelijk beleid op het vlak van samenlevingsopbouw heeft de werksort de wind mee. Vanaf het eind van de jaren tachtig treden de zwaktes aan de oppervlakte. Wat opbouwwerk is en wat opbouwwerkers nu precies doen, is van oudsher voorwerp van discussie. Als er grondige concurrentie komt van andere professionals en van zelfbewuste burgers raakt het opbouwwerk zijn leidende rol kwijt.

Tot diep in de jaren tachtig is samenlevingsopbouw een landelijke politieke prioriteit. De rijksoverheid stelt er ruimhartig budget voor beschikbaar. Dit zorgt voor een aanzienlijke uitbreiding van het aantal opbouwwerkers. Maar de expansie van de beroepsgroep houdt geen gelijke tred met de ontwikkeling van de professie. Er kristalliseert zich geen heldere en breed gedeelde visie uit op de gewenste inhoud en maatschappelijke meerwaarde van het vak.

Minder vanzelfsprekend

Intussen waaiert het werk uit over steeds meer terreinen. Een aanzienlijke groep opbouwwerkers houdt zich bezig met de fysieke leefomgeving, met als belangrijkste werkterrein de stadsvernieuwing. Maar ook verbetering van de leefbaarheid is in die tijd al een geliefkoosd onderwerp. Het categorale opbouwwerk – het werken met specifieke groepen – neemt vanaf de jaren zeventig fors toe. Je treft opbouwwerkers aan in tal van werksoorten, zoals het buurthuiswerk, het onderwijs, het migrantenwerk, de volwasseneneducatie en het vrouwenwerk.

Deze rommelige basis wrekt zich als in de jaren tachtig het tij begint te keren. De kritiek op het werk zwelt aan, terwijl de opbouwwerkers een felle ideeënstrijd met elkaar voeren. De weinig positieve beeldvorming in de jaren tachtig over het welzijnswerk in het algemeen, maar ook over het opbouwwerk in het bijzonder, drukt de werksoort in de verdediging. Waar nog eens bijkomt dat bezuinigingen het werk in omvang reduceren. Is eind jaren tachtig

nog een kwart van de instellingen in het welzijnswerk exclusief een opbouwwerkinstelling, met alleen opbouwwerkers in dienst, twintig jaar later zijn nagenoeg al die instellingen verdwenen of opgegaan in bredere welzijnsorganisaties.

Opbouwwerk is niet langer een herkenbaar vak dat min of meer vanzelfsprekend wordt uitgeoefend in specifieke opbouwwerkinstellingen en welzijnsorganisaties. Het opbouwwerk raakt van lieverlede opgeknipt in aparte projecten. Organisatieadviesbureaus en sociale ondernemers betreden het veld. Heel wat voortvarende

Gemeentelijke wijkbemiddelaar is een succes

Door Tanya Verhaak

DEN HAAG • De gemeentelijke wijkbemiddelaar, afval het community builder project van de gemeente Den Haag, is een succes en wordt een vast onderdeel van het gemeentelijk beleid.

Dit stelt wethouder Martijn Bulder vast na een onderzoek naar de Haagse Hoge Schole. „We zijn tevreden met de resultaten en willen de community builders in de wijken behouden en in de toekomst uitbreiden”, zegt wethouder Martijn Bulder. „Sinds zeer begin er community builders, wijkprofessionals in dienst van de gemeente met als taak om de sociale samenleving en participatie te verbeteren, stond in diverse stadsdelen. Sinds 2018 zijn zij, onder meer bij Puck Rijkman, een multidisciplinaire ondersteuning voor de buurtbewoners van de wijk. De wijkprofessionals helpen de gemeente daarmee met het aanpakken van problemen in wijken, een gemeentelijke aanpak van de afvalproblematiek en de juiste weg naar subsidie. Bulder: „Dit zijn mensen die die wijken door en door kennen en dat is goed waard.” Community builders Robert Kestemont en Karina Sabla. (Vanaf links) hebben hun dienst gevonden. „We zijn geen ombudsmen, maar lossen problemen samen met de bewoners op”, zegt Sabla. „Het is een uitdaging om de juiste aanpak te vinden. Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Een glimlach veroveren in de wijken was de community builders in het begin lastig. „Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Dit Haagse Hoge Schole

Martijn Bulder samen met community builders Karina Sabla en Robert Kestemont.

„Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Dit Haagse Hoge Schole

„Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Dit Haagse Hoge Schole

„Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Dit Haagse Hoge Schole

„Het is belangrijk dat wij met mensen samenwerken als gemeentelijke bemiddelaar, maar die digitaal die je op weg kan helpen. In het begin was er wel een wijking of spanning, maar dat gaat nu goed.” Dit Haagse Hoge Schole

De gemeente Den Haag werkt sinds 2018 met 'community builders', in feite outreachende ambtenaren die in de wijk snel zaken kunnen oppakken en die bij hun collega-ambtenaren potten kunnen breken.

opbouwwerkers richten in deze jaren hun eigen bureautjes op, van waaruit zij als zelfstandige op meerdere plaatsen in het land opbouwwerkklussen doen.

Onzichtbaar

Zo zien we rond de eeuwwisseling twee – aan elkaar tegenstrijdige – bewegingen in en rondom het opbouwwerk. Aan de ene kant is daar het aanhoudende streven – met name vanuit het Landelijk Centrum Opbouwwerk – om de hardware te definiëren van een erkend vak, met alles erop en eraan. Tegelijkertijd lijkt de software daar in de alledaagse werkpraktijk steeds minder op te kunnen draaien.

Er gebeurt weliswaar van alles: van het organiseren van (bewoners) groepen en het mobiliseren van mensen bij de aanpak van maatschappelijke problemen tot het bevorderen van medezeggenschap bij de vorming van beleid en het strijden voor een hoger voorzieningenniveau in buurten. Maar die activiteiten worden niet allemaal uitgevoerd door professionals met een helder omschreven beroepsprofiel. Je zou kunnen zeggen: de functie opbouwwerk overvleugelt het vak.

Het opbouwwerk wordt ongemerkt een weeskindje. Na de opheffing van de sociale academies geven de hogere beroepsopleidingen het vak vanaf het midden van de jaren negentig een weinig opvallend plek in hun curriculum. Het opbouwwerk komt te vallen onder de brede noemer van het sociaal werk. Daardoor wordt het vanaf het midden van de jaren negentig een stuk minder zichtbaar. In het vakgebied wordt – achteraf gezien tegen de stroom in –

nog gewerkt aan het opstellen van een algemeen erkend beroepsprofiel. Het laatste profiel ziet in 2010 het daglicht, maar er is op dat moment nauwelijks nog een welzijnsorganisatie die er gebruik van maakt. Door de opkomst van sociale wijkteams en het generatistisch werken verdwijnt het opbouwwerk verder uit beeld.

Duikelaartje

Toch verdwijnt het vak niet. Vandaag de dag zijn er in de brede praktijk van het welzijnswerk altijd nog professionals die zich tooien met het etiket opbouwwerker. De wervingskracht van een beroepsorganisatie als Krachtproef laat dit zien. Er zijn nog heel wat welzijnsinstellingen die opbouwwerk als een kerntaak blijven zien. Er is een nieuwe markt ontstaan voor opbouwwerkers die als zzp'er de kost verdienen. Ook is er een aanzienlijk aantal professionals dat opbouwwerk-achtige taken doet, ook al heten deze beroepskrachten geen opbouwwerker. Ze zijn bijvoorbeeld in dienst van gemeenten en corporaties, soms werken ze zelfs bij de politie. Het gaat om functies met benamingen als participatiemakelaar, buurtregisseur, gebiedscoördinator, omgevingsmanager en bewonersconsulent. Deze nieuwe professionals doen allemaal iets wat – soms in de verte – op opbouwwerk lijkt.

Opbouwwerker is geen beschermd beroep. De vraag is: als iedereen het kan doen, heeft dan nog zin om over opbouwwerk te spreken? Vreemd genoeg duikt de term telkens weer op. Zodra zich problemen voordoen in een buurt of wijk, of als er nieuwe opgaven zijn waarbij betrokkenheid van bewoners gevraagd wordt, zoals de energietransitie of zorg in buurten, klinkt de roep om opbouwwerkers weer. Kennelijk is het een onmisbaar vak. Of, om in de woorden van opbouwwerkpionier Wil van de Leur te spreken: "Het is altijd het beroep van de toekomst geweest." ●

eindigt hij uiteindelijk als corporatiebestuurder van De Alliantie, één van de grootste

woningcorporaties van het land. Nogal wat opbouwwerkers weten tenslotte hun weg te vinden naar de (lokale) politiek, een voor de hand liggende overgang, want door hun werk zijn ze vaak heel vertrouwd geraakt met het politieke handwerk. Het bekendste voorbeeld daarvan is de Schilderswijkse opbouwwerker Adri Duivesteijn die zich als PvdA'er via het wethouderschap van Den Haag (en later Almere) tot een invloedrijk landelijk politicus heeft ontpopt.

Opbouwwerkers succesvol in andere domeinen

Professionele opbouwwerkers blijken er ook heel goed in te zijn om hun vaardigheden in andere domeinen tot bloei te laten komen. Zij bieden vanuit kleine bureautjes met succes lokaal actieonderzoek en het begeleiden van bewonersparticipatieprojecten aan. Meerdere opbouwwerkers vinden bovendien een goed heenkomen in de corporatiesector, een sector waar zij in de stadsvernieuwingsperiode vaak lijnrecht tegenover staan. Een flink aantal heeft het tot bestuurder geschopt. Jim Schuyt is daar het meest bekende voorbeeld van. Als opbouwwerker begonnen in Leeuwarden (waar hij Wil van de Leur opvolgde),

Adri Duivesteijn, links als opbouwwerker, 1971, rechts als wethouder, 2007.

Ella Vogelaar (1949-2019)

Als het gaat om de wijkaanpak duikt steevast het woord Vogelaarwijk op. Het verwijst naar een persoon: Ella Vogelaar, minister voor het wijkenbeleid in 2007 en 2008 in het kabinet-Balkenende IV.

FOTO: PIEN SPIJKERS, UTRECHT.

Ella Vogelaar is van boerenkomaaf. Opgroeïend in het Zeeuwse Anna Jacobapolder maakt ze zich al vroeg de protestantse mores eigen dat maatschappelijke vooruitgang en persoonlijke wilskracht sterk met elkaar samenhangen. Als eerste meisje van het dorp gaat Ella naar de HBS. Haar feministische moeder stimuleert haar hierbij en is voor haar een voorbeeld.

Van 1967 tot 1972 studeert Ella Vogelaar aan de Sociale Academie De Horst in Driebergen waar ze vecht voor radicale democratisering. Daarna gaat ze zes jaar lang aan de slag als vormingswerker voor werkende jongeren. Op amper dertigjarige leeftijd start haar bestuurlijke carrière, die bijna veertig jaar duurt – tot aan haar zelfgekozen dood in 2019.

Tot eind jaren negentig heeft ze allerlei bestuurlijke functies in de vakbond. Ze is onder andere voorzitter van de ABOP (Algemene Bond voor Onderwijzend Personeel) en, vanaf 1994, vicevoorzitter van de FNV (Federatie Nederlandse Vakbeweging). In de tien jaar voor haar ministerschap is ze afwisselend manager, adviseur, consultant en bestuurder.

De wijkaanpak is een belangrijke bouwsteen in het regeerakkoord van Balkenende IV, waar-

aan naast haar eigen partij de VVD en de ChristenUnie deelnemen. Al snel presenteert Ella Vogelaar een lijst van veertig 'probleemwijken'. Ze is op haar hoede voor stigmatisering en spreekt liever van 'aandachtswijken'. Na politiek gesteggel over de financiering, ook met haar eigen partij de PvdA, wordt na een half jaar duidelijk dat ook de woningcorporaties een deuk in het zakje doen. Hierdoor komt er extra budget vrij voor nieuwe leefbaarheidsprojecten. Deze vormen de crux van haar beleid. Anderhalf jaar later zet haar partij haar aan de kant – vanwege haar vermeende slechte politieke functioneren. Maar ook interne partijgeschillen en inhoudelijke meningsverschillen spelen een rol. Ella Vogelaar gaat de geschiedenis in als de voorvechter van de wijkaanpak. Haar gedrevenheid om daadwerkelijk verschil te maken voor 'gewone mensen' is de rode draad in haar carrière. Ze heeft een groot vertrouwen in buurtbewoners en is er heilig van overtuigd dat dit krediet zich terugbetaalt. Vogelaar wil bewoners tegenmacht geven tegenover de instituties en de bestuurders. Logisch dat zij bij hen de meeste waardering oogst. In Den Haag blijft ze een vreemde eend in de bijt. Met haar begeesterende houding heeft Ella Vogelaar ervoor gezorgd dat een landelijk gestuurde wijkaanpak een niet meer weg te denken beleids optie is. Eigenlijk stelt ze ons de vraag: waarom is dit geen algemeen overheidsbeleid?

ook maatschappelijke weerstand op. Verworvenheden als individuele keuzevrijheid en persoonlijke onafhankelijkheid worden nog steeds als een groot goed gezien. Veelvoorkomende reacties zijn dan ook: 'Moet ik dan nog meer doen? Ik doe al genoeg!' En: 'Ik ga toch niet mijn buurvrouw douchen en aankleden?' In de media en het publieke debat wordt de term participatiesamenleving vanwege deze kritiek in één adem genoemd met bezuinigingen. Dit wordt versterkt door de in 2015 ingevoerde decentralisatie die gepaard gaat met een forse inkrimping van budgetten. Gemeenten worden veel meer zelf verantwoordelijk voor de activering en ondersteuning van hun burgers. De grote vraag is: hoe kunnen we verborgen kracht van burgers (en de hen omringende sociale netwerken) beter zichtbaar maken en

Explosieve groei van zorgzame gemeenschappen

Er zijn in de afgelopen jaren honderden nieuwe dorps- en wijkinitiatieven ontstaan die zich bezighouden met welzijn, zorg en wonen. In 2020 telt ons land er een kleine 1.500, aldus een onderzoek uitgevoerd door Nederland Zorgt Voor Elkaar (NLZVE), in samenwerking met kennisinstututen Vilans en

Movisie. Zorgzame gemeenschappen organiseren allerlei activiteiten en voorzieningen. Het onderzoek laat zien dat ze dit meestal doen voor de hele wijk, maar soms speciaal voor ouderen of mensen met een beperking. Denk aan onderlinge ontmoeting via bijeenkomsten en inloophuizen, burenhulp,

culturele activiteiten, maaltijden, vervoer, mantelzorgondersteuning, boodschappendienst, en dergelijke. Een deel van hen houdt zich ook bezig met professionele diensten, bijvoorbeeld dagbesteding en wijkverpleging, of heeft een dorpsondersteuner in dienst.

BRON: WEBSITE MOVISIE, 14 DECEMBER 2020.

benutten? Dit is precies de vraag die De Boer en Van der Lans zich in hun essay stellen. Ze pleiten voor welzijnswerk dat niet in opdracht van de overheid werkt of op een markt opereert, maar dat burgers in de wijken professioneel terzijde staat. Niet toevallig correspondeert dit met de discussie die in de jaren zeventig door en over opbouwwerkers wordt gevoerd: staan welzijnsprofessionals ten dienste van de gemeente of van de bewoners?

Wijkteams

De decentralisaties die vanaf 1 januari 2015 een feit zijn, leiden in vrijwel alle gemeenten tot de stichting van sociale wijkteams. De bedoeling is om ondersteuning op maat en dicht bij de mensen aan te bieden. Ideaaltypisch zijn deze teams een productieve samenwerkingsvorm van verschillende typen individuele hulpverleners en wijkwerkers. De bedoeling is dat de betrokken professionals elkaar in hun expertise versterken. Daardoor is iedereen goed op de hoogte van wat er in de buurt speelt en kan gepaste actie worden ondernomen. Dat blijkt makkelijker opgeschreven dan gedaan. In de praktijk zorgen de hoge werkdruk en de groeiende caseload ervoor dat teamleden zich fixeren op wat ze goed kunnen en waar ze zich vertrouwd bij voelen: ouderwets hulpverleners. De taak van de wijkteams is in theorie tweeledig: het bevorderen van de zelfredzaamheid van bewoners en het faciliteren van maatschappelijke initiatieven van burgers. Het gaat dus om een combinatie van individuele hulpverlening en collectieve actie. Volgens De Boer en Van der Lans is er in de wijkteams daarom behoefte aan “generalisten die gelijktijdig in de twee klassieke tradities van het sociaal werk staan: het social case work en de community development”.

Praktijkstudies tonen aan dat er in de wijkteams een structureel tekort aan samenlevingsopbouw-DNA is. Er schort iets aan de grondhouding van veel sociale professionals, welzijnsmanagers en lokale bestuurders. Het gaat er niet alleen om burgers aan te spreken op hun individuele zelfredzaamheid en hen te helpen bij het inschakelen van het eigen netwerk. Net zo belangrijk is het om ze in contact te brengen met bredere buurtnetwerken en hen deel te laten nemen aan buurtgerichte activiteiten. Niet voor niks krijgen gemeenten in het kader van de Wmo expliciet de opdracht om de sociale samenhang en de leefbaarheid in buurten te verbeteren. Om daadwerkelijk duurzame ondersteuning te bieden, zouden alle verantwoordelijke partijen in het sociaal domein meer op zoek moeten gaan naar hun samenlevingsopbouwgenen.

Nico de Boer

Nico de Boer (1955-2019) was andragoog, journalist en zelfstandig onderzoeker. Hij heeft vele publicaties op zijn naam staan over sociaal werk, samenlevingsopbouw en wijkgericht werken. Zijn hele arbeidzame leven verdiepte hij zich in de achtergronden van de 'institutionele logica' van de sociale sector. Voortdurend stelde hij zich daarbij de vraag hoe burgers en professionals weer meer het heft in handen kunnen krijgen. Hij was sterk verbonden met de wereld van het opbouwwerk en drukte een belangrijk stempel op de discussies in dit vakgebied.

Van De eenzame fietser tot Krachtproef Het taaie gevecht voor een werkzame beroepsorganisatie

Krachtproef is het nieuwe organisatorische platform van opbouwwerkers, met een actieve website. Zij praten er over hun vak en wisselen kennis uit. Krachtproef organiseert ook regelmatig landelijke toogdagen.

BEROEPSGROEP – LAGE ORGANISATIEGRAAD – EENPITTERS – FLUIDE NETWERKVOORZIENINGEN – ZORCCOÖPERATIES

Een beroepsvereniging lijkt onmisbaar voor de kracht van een professie. Kijk naar huisartsen, notarissen, journalisten, makelaars, psychotherapeuten en medisch specialisten – allemaal kennen ze ijzersterke beroepsverenigingen. Bij afwezigheid van een dergelijke organisatievorm wordt het vak kwetsbaar. Het kan een speelbal worden van politieke ontwikkelingen en maatschappelijke turbulentie. Is dit wat het opbouwwerk is overkomen?

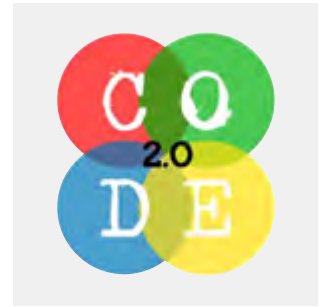
Opbouwwerkers tonen in de ruim vijfenzeventigjarige geschiedenis van hun vakgebied een minimale belangstelling om zich als beroepsgroep te organiseren. Misschien ligt de oorzaak hiervan al besloten in de naam die in 1973 gekozen wordt als een aantal opbouwwerkers het eerste initiatief tot een beroepsvereniging neemt: De eenzame fietser. Kennelijk is dat toen het zelfbeeld van de opbouwwerker, die – het moet gezegd – inderdaad vaak op eenmansposten zijn werk moet zien te doen. Nog in 1984 werkt zo'n 40 procent van de opbouwwerkers als eenpitter in een organisatie of in een team.

De eenzame fietser is opgericht om de professionaliteit van de opbouwwerker te vergroten, maar als belangenbehartiger van het beroep kan de organisatie geen potten breken. Slechts een handvol werkers sluit zich aan. In 1977 gaat de vereniging op in de overkoepelende Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers (now), waar ze de Sectie samenlevingsopbouw/opbouwwerk vormt. Meer dan dertig leden heeft deze sectie nooit geteld.

Vele pogingen

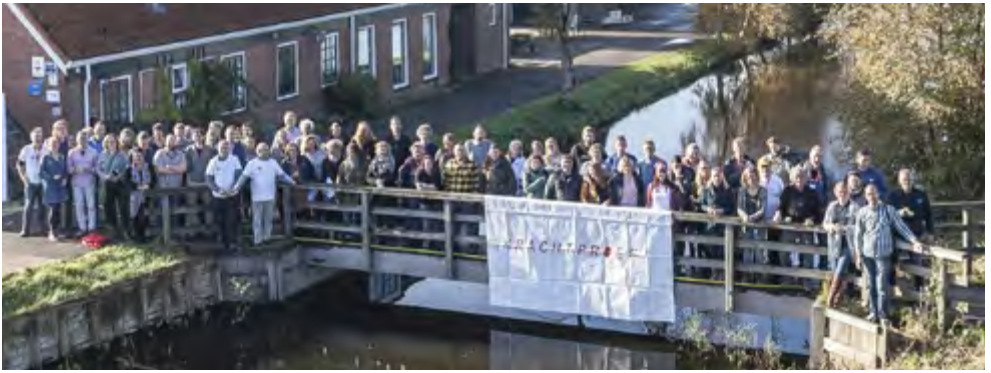
De oude gezagvolle generatie van Jo Boer, Gradus Hendriks, Louis van Tienen en Wim Zwanikken is verdwenen, maar daar komen – ook in de dynamische jaren zeventig en tachtig – geen andere boegbeelden voor in de plaats. De nieuwe generatie – vooral politiek geëngageerd – moet ook weinig van haar voorgangers

weten. Tekenend is dat Marge, het algemene opinietijdschrift over welzijnsvraagstukken uit die tijd, het opbouwwerk te onbeduidend vindt om er veel aandacht aan te besteden. Dat wil overigens niet zeggen dat er niets aan beroepsontwikkeling wordt gedaan. Die taak nemen het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Ontwikkeling, de Werkplaatsen Opbouwwerk, het Landelijk Platform/Centrum Opbouwwerk en het blad *mo/Samenlevingsopbouw* op zich. Gedeeltelijk tenminste, want zij

Er zijn voordat Krachtproef ontstaat verschillende – weinig succesvolle – pogingen ondernomen om voor opbouwwerkers een beroepsorganisatie van de grond te tillen. In 1973 onder de naam De eenzame fietser (met een knipoog naar het populaire lied van Boudewijn de Groot). In 1992 neemt het Landelijk Centrum Opbouwwerk het initiatief tot de Beroepsvereniging Opbouwwerk Nederland (BON). In 2010 wordt vervolgens CODE 2.0 gelanceerd, een poging om opbouwwerkers in een netwerkorganisatie bijeen te brengen.

zijn geen beroepsorganisatie in de letterlijke zin van het woord. Pas in 2001 onderneemt het Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO) opnieuw een poging om een beroepsvereniging op te richten: de Beroepsvereniging Opbouwwerkers Nederland, afgekort: BON. Opnieuw zonder succes; meer dan 100 leden schrijft de BON nooit in. Het frappante is dat opbouwwerkers wel degelijk geïnteresseerd zijn om over hun vak van gedachten te wisselen. Op de jaarlijkse Vakconferenties, die het LCO (vanaf 1980) en Movisie (vanaf 2007) ruim dertig jaar organiseren, komen stevast ettelijke honderden opbouwwerkers af. De eenzame fietsers zijn wel degelijk hongerig naar kennis en collegiaal debat. Maar ze delibereren het liefste over hun werkpraktijk, over de onderwerpen die hen bezighouden, over de methodieken die ze toepassen, maar niet over zoiets vaags en 'navelstaarderig' als beroepsontwikkeling. Ze willen hun behoefte aan ontmoeting en onderlinge uitwisseling niet in een klassieke beroepsverenigingsstructuur vastleggen. Dat is een maatpak dat hen kennelijk niet past. CODE 2.0 moet daar verandering in brengen. (CODE als afkorting van Community Development.) In 2010 probeert een groep opbouwwerkers het opnieuw. Ditmaal gaat het niet om een ouderwetse beroepsorganisatie met ledenvergaderingen, maar om een moderne digitale netwerkorganisatie – met behulp van een LinkedIn-groep. Meer dan 500 mensen sluiten zich aan, het lijkt te werken. Maar na een paar jaar gooit het kernteam toch de handdoek in de ring. De betrokkenen worden vaker dan hen lief is uitgenodigd om namens de groep te spreken in gremia waar beroepszaken aan de orde komen. Tel daar nog eens de organisatorische rompslomp als vrijwilligersorganisatie bij op. Halverwege 2013 trekken ze er noodgedwongen de stekker uit.

Deelnemers van het Krachtproef-festival in Heerenveen in 2018.

FOTO: AMARINS ZANDSTRA

Joop Hoffman en Hans Hoogvorst, twee zelfstandig opererende opbouwwerkers met een lange staat van dienst, nemen in 2012 het initiatief tot Krachtproef.

Krachtproef

Het estafettestokje wordt overgenomen door een nieuw initiatief dat in datzelfde jaar van de grond komt. Het tooit zich met de naam Krachtproef, en komt uit de koker van twee opbouwwerkers: Joop Hofman en Hans Hoogvorst. Zij zien de vakontwikkeling verdwijnen in de vergaarbak van Movisie en in de praktijk gekaapt worden door wethouders, docenten, adviesbureau, wijkmanagers, die steeds preciezer voorschrijven wat opbouwwerkers moeten doen. Uit die irritatie ontstaat Krachtproef. De voortrekkers besluiten om een evenement te organiseren om samen te reflecteren op het vak. Dat wordt een succes. Op een bijzondere locatie in Havelte, in de oude opbouwwerkprovincie Drenthe, gaan op 1 oktober 2013 110 opbouwwerkers (de organisatoren rekenen op maximaal de helft) drie dagen in debat met inleiders en met elkaar.

Opbouwwerkers slagen er lange tijd niet in om een krachtige beroepsorganisatie in het leven te roepen. Krachtproef echter ziet zichzelf niet als een beroepsorganisatie in de letterlijke betekenis, eerder als een beweging-van-onderop. Het is een fluïde netwerk dat jaarlijkse zomerevenementen en regelmatige PopUp-bijeenkomsten organiseert. De beweging kent ook een website waar informatie wordt uitgewisseld en discussie wordt gevoerd. Het kenschetst zichzelf als een 'kennisplatform voor opbouwwerkers en community builders'. Geen vaste structuren, geen directeuren, geen kantoor en postadres, geen geharnaste belangenbehartigers – dat allemaal niet. Maar wel – vaak ook jongere – professionals die zich door deze nieuwerwetse manier van kennisuitwisseling aangesproken voelen.

De vraag is: heeft een vastere organisatievorm op de langere termijn toch voordelen? Het kan zijn dat we over een paar jaar opnieuw verzuchten dat ook dit initiatief is verzand. Maar waarom is het niet mogelijk dat de opbouwwerkers nu op de juiste knoppen hebben gedrukt? ●

Sociale basis en opbouwwerk

Naar een solide relatie tussen bewoners, professionals en instituties

Symbolen die de gemeente Amsterdam gebruikt om onderdelen van de sociale basis te verbeelden.

TRANSITIE SOCIAAL DOMEIN – SOCIALE INFRASTRUCTUUR – SAMENSPEL – VOGELAARWIJKEN – BELEIDSHYPE

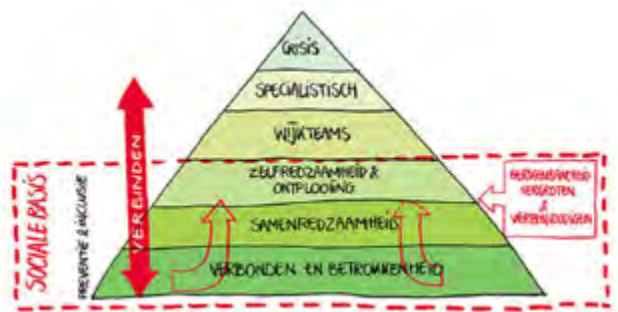
De 'transitie van het sociaal domein' zorgt voor hoofdbreken. Het belang van een stevige sociale infrastructuur in buurten wordt tegenwoordig erkend. De nieuwe beleidsambitie van 'versterking van de sociale basis' kan positief uitpakken voor de samenlevingsopbouw. Juist omdat van de actieve inzet van bewoners veel wordt verwacht. Of hebben we hier te maken met de zoveelste beleidshype?

De huidige aandacht in de wereld van beleid kent een lange voorgeschiedenis. In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog nemen de opeenvolgende welzijnsministeries op dit vlak het heft stevig in handen. Onder de noemers 'maatschappelijk opbouwwerk' en 'samenlevingsopbouw' wordt niet alleen het opbouwwerk ruim gesubsidieerd, maar wordt in heel het land een wijdvertakt netwerk aan sociale en culturele voorzieningen op poten gezet. De landelijke politiek voelt zich voor deze beleidsopgave ondubbelzinnig verantwoordelijk. Ook in de jaren zeventig en tachtig staat door de stadsvernieuwing en dorpsontwikkeling de sociale en culturele infrastructuur in buurten en wijken hoog op de beleidsagenda. Vanaf de jaren negentig zorgen de sociale vernieuwing en het grotestedenbeleid hiervoor. De overheid pakt de verkokering in het sociale veld aan en bevordert in wijken tot dan toe onbekende allianties tussen bedrijfsleven, corporaties en welzijnswerk. In het wijkenbeleid, dat medio jaren tachtig op gang komt, is tot circa 2010 veel belangstelling voor het veerkrachtiger maken van probleebuurtten.

Stilstand in het beleid

Tot aan het aantreden van het eerste kabinet-Rutte eind 2010 is er min of meer een politieke consensus om door landelijk beleid in de sociale infrastructuur te investeren. Maar sindsdien is er juist voor dergelijke investeringen beduidend minder geld beschikbaar. Het is simpelweg geen prioriteit meer.

Na de periode van de Vogelaarwijken komt het landelijk beleid op dit vlak nagenoeg tot stilstand. De gemeenten krijgen weliswaar de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van ook dit onderdeel van het sociaal beleid, maar tegelijkertijd zijn de voor dit doel geormerkte budgetten aanmerkelijk teruggeschoefd. Diensten en voorzieningen zijn geminimaliseerd en door aanbestedingen in welzijnsland worden wijkprofessionals ontslagen of worden zij telkens in andere wijken, buurten of dorpen te werk gesteld.

Sociale basis is in feite een tamelijk abstract begrip. Nogal wat gemeenten kiezen voor een soort pyramide om uit te leggen wat ermee bedoeld wordt. De logica is: hoe hoger, hoe professioneler en specialistischer (en hoe duurder). Maar over wat nu precies het grondvlak inhoudt daarover doen verschillende interpretaties de ronde, zoals de verschillende plaatjes laten zien. Of burgers ook zo trapsgewijs denken is een heel andere kwestie.

Verbaal worden vrijwillige inzet en bewonerskracht omarmd, maar in de praktijk is de financiële ondersteuning nogal ondermaats. Actieve bewoners en wijkorganisaties voelen zich te weinig gesteund door de lokale overheid en als de politieke wind lokaal een andere kant opwaait, kan het zomaar weer gedaan zijn met het steuntje in de rug.

Voortschrijdend inzicht

Sinds 2020 is er een hernieuwde aandacht voor de sociale basis. Voortschrijdend inzicht in politieke en ambtelijke kringen is hiervan de reden. Ingezien wordt dat voor het slagen van de transitie in het sociaal domein een krachtiger sociale infrastructuur in buurten nodig is. Maar dan is het wel belangrijk dat er in buurten en wijken een nieuwe verhouding tussen overheid, professionals en burgers ontstaat, zo meent men.

Veel maatschappelijke vraagstukken zijn te ingewikkeld voor de overheid om deze alleen te kunnen oplossen. Deze mening wordt tegenwoordig breed gedragen. Samenspel is een nieuw sleutel-

woord bij de beleidsvorming. De driehoeksverhouding tussen de bewoners in een buurt, de instellingen (met de daarin werkzame professionals) en het bestuurlijk-politieke echelon (inclusief het ambtelijk apparaat) moet ingrijpend veranderen. De overheid doet er verstandig aan om steeds meer de rol van de samenwerkende en faciliterende overheid te spelen.

Zuigkracht individuele problematiek

Het belangrijkste middel waarover gemeenten bij de uitvoering van het sociaal beleid op buurniveau beschikken, zijn de sociale wijkteams. Sinds 2015 wordt in vrijwel het gehele land met dergelijke teams gewerkt. Deze moeten niet alleen individuele ondersteuning bieden, maar mensen ook proberen te verbinden aan sociale netwerken van bewoners en aan activiteiten van welzijnsvoorzieningen. Het idee is dat zo dure zorg en kostbare activeringstrajecten kunnen worden vermeden. De vraag waar men in wijken sindsdien mee worstelt, is hoe je dit in de dagelijkse praktijk voor elkaar bokst.

In wijkteams staat het aanpakken van individuele problemen voorop. Dit slokt heel wat energie op. Waar nog bijkomt dat de 'caseload' loopt snel oploopt, omdat de aanwezigheid van wijkteams dicht bij mensen de drempel verlaagt. Het gevolg is dat vaker een beroep op professionals wordt gedaan. Het lukt wijkteams daardoor onvoldoende om echt 'outreaching' te werken en om buurtbewoners in contact te brengen met de in de wijk aanwezige voorzieningen.

Grotere rol voor opbouwwerkers

De transitie van het sociaal domein is bepaald geen gelopen koers. Er is een toenemende spanning waarneembaar tussen beleidsdoelen van overheden (bijvoorbeeld mantelzorgondersteuning, lichte zorg en activering van kwetsbare doelgroepen) en de feitelijk aanwezige vrijwillige inzet.

Er is slechts één professionele discipline die in deze spanningsvelden een staat van dienst heeft opgebouwd en dat is het opbouwwerk. In feite zijn opbouwwerkers al decennialang 'generalisten' die verbindend te werk gaan. Dat er sinds de jaren negentig fors bezuinigd is op het opbouwwerk lijkt zich nu te wreken. In de wijkteams ontbreekt vaak iemand die het hele spel overziet en die kan en durft te schakelen tussen de hulpvragende burger en de instellingen.

Bij de versterking van de sociale basis kunnen opbouwwerkers een belangrijke rol spelen. Zij kunnen voorkomen dat de wijkteams een soort hulpverleningsbrigade worden. Opbouwwerkers kunnen met de kennis die in meer dan een halve eeuw is opgedaan met samenlevingsopbouw een cruciale rol vervullen. Maar dan moeten ze hiertoe ook wel in de gelegenheid gesteld worden. Erkenning van de maatschappelijke betekenis van de werksoort lijkt daarbij een noodzakelijke voorwaarde.

Digitalisering & samenlevingsopbouw

Een prille relatie die nog moet opbloeien

In twintig jaar is onze communicatie als gevolg van de digitalisering totaal veranderd. Sociale media zijn steeds belangrijker geworden, ook in de samenlevingsopbouw.

INTERNET – SOCIALE TECHNOLOGIE – BUURTAPP'S – NIEUWE MEDIA – FACE-TO-FACE

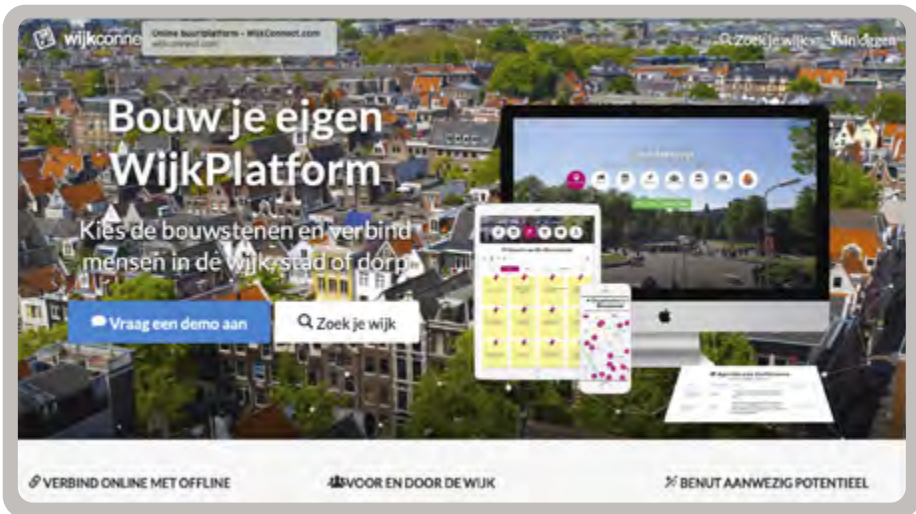
De komst van het internet en de sociale media zijn de grootste verandering sinds het 'eerste' samenlevingsopbouwtijdperk. Vertrouwde manieren van denken en doen zijn onder druk komen te staan. Aarzelend wordt van de nieuwe kansen gebruik gemaakt. Hoe digitaal is de samenlevingsopbouw anno 2021?

Net als in de rest van het sociaal domein raakt ook in de samenlevingsopbouw het werken met digitale media stukje bij beetje ingeburgerd. Initiatieven op het terrein van digitale samenlevingsopbouw borrelen tussen 2005 en 2015 vooral op onder inventieve bewoners en bij alerte lokale ambtenaren. In deze periode ontstaan heel wat digitale buurtplatformen.

Nieuwe burgerbetrokkenheid

Buurtbewoners ontdekken al doende wat men allemaal kan doen met sociale technologie. Men komt erachter dat websites in de wijk, al dan niet in de vorm van 'communities', de interesse en participatiebereidheid van buurtgenoten flink kunnen opschroeven. Met de komst van de social media worden platforms in het leven geroepen waarop de burger zijn stem kan laten klinken. Bloggen, vloggen, WhatsApp, Twitter, Facebook en LinkedIn zijn veelgebruikte toepassingen. Maatschappelijke thema's worden op deze onorthodoxe wijze door bewoners geagendeerd, soms in combinatie met fysieke activiteiten. Doorgaans wordt pas in de uitvoeringsfase een professional benaderd, vaak louter om de deur naar subsidies te openen.

Intussen krijgen ook lokale overheden de mogelijkheden van online burgerparticipatie op het netvlies. Van het aanvragen van wijkbudgetten en het verlenen van inspraak bij de plaatsing van windmolens tot het organiseren van Buurttoppen – het wordt in gemeenten uitgetoet. Een geslaagde poging is Verbeterdebuurt, waar inwoners met foto's en locatieaanduiding knelpunten in de openbare ruimte rechtstreeks aan de gemeente kunnen melden.

Screenshots van websites waar bewoners zich actief kunnen melden en manifesteren.

Vakontwikkeling

Ook opbouwwerkers en wijkprofessionals maken gebruik van de mogelijkheden die internet hen biedt, maar dan vooral als het gaat om hun vakmatige ontwikkeling. Kennisplatforms als Buurtwijs en LinkedIn-groepen zijn populair. Het voordeel voor de gebruikers is dat zij op deze manier betrekkelijk gemakkelijk de actualiteit van hun vak kunnen bijhouden en van gedachten kunnen wisselen met collega's overal in het land. Digitale technologie wordt ook ingezet als middel voor zelforganisatie en voor onderlinge collegiale uitwisseling. Een eerste poging is de op LinkedIn gestoelde Beroepsvereniging code 2.0, maar deze gaat in 2014 na enkele jaren ter ziele. De organisatorische last blijkt te zwaar. De sinds 2016 bestaande website van Krachtproef combineert een digitaal platform al enige tijd succesvol met fysieke ontmoeting van professionals. Wekelijks wordt een digitale nieuwsbrief verstuurd, wordt er met grote regelmaat over actuele

onderwerpen geblogd en worden inhoudelijke videobijeenkomsten gehouden. Ook vindt jaarlijks een meerdaags festival plaats, waarvoor met behulp van het eigen 'ledenbestand' reclame wordt gemaakt en deelnemers worden geworven.

Weerbarstige werkelijkheid

Toch is de wisselwerking tussen het opbouwwerk en de digitale wereld niet altijd even soepel. Bewoners en lokale overheden pakken sneller de kansen die digitalisering hen biedt. Wat remmend werkt, is de terughoudende opstelling van het management. Welzijnsbestuurders geven in hun strategische keuzes weinig blijk van een gevoel van urgentie. Wanneer zij digitalisering ondersteunen, is dat vaak beperkt tot de communicatieafdeling die voor vindbaarheid van de organisatie op sociale media mag zorgen. Digitalisering inzetten als middel om sociale doelen met bewoners te bereiken, blijft onontgonnen gebied. Het gevolg is dat mondigesmaat budget wordt vrijgemaakt en dat er beperkte experimenteerimte is. Vanuit de sector in zijn geheel wordt bij financiers weinig geld opgeëist voor vernieuwende digitale toepassingen in de werkpraktijk.

Vanaf om en nabij 2015 is er sprake van stilstand. De gevolgen van de economische crisis vertalen zich in een efficiëntieslag van ongekende omvang: de transformatie van het sociaal domein. De sector keert zich naar binnen en de aandacht gaat naar het optuigen van sociale wijkteams. Zorg overschaduwde gaandeweg samenlevingsopbouw.

Wat ook een rol speelt, is dat in het opbouwwerk een zekere weerstand bestaat tegen werken achter het beeldscherm. Deels is dit te begrijpen, omdat met de pc de buurtwerker voor een flink deel van zijn tijd is gekluisterd aan het bureau. Op straat of in het buurthuis een praatje maken met bewoners kan daardoor minder, om de eenvoudige reden dat het e-mailverkeer en andere internetbezigdheden aardig wat energie opslokken. In de sector is men er beducht voor dat betekenisvolle fysieke contacten in het gedrang komen. En precies van dat soort contacten leeft het opbouwwerk. Als 'mensen-mensen' prefereren opbouwwerkers traditiegetrouw face-to-facegesprekken. Daar komt zorg over vergroting van de digitale kloof bij. Dat is niet zo gek gedacht, want de sociaal meer kwetsbare groepen vertoeven over het algemeen aan de verkeerde kant van de digitale scheidslijn.

De coronapandemie leidt in de samenlevingsopbouw niet tot een versnelde toepassing van digitale media. Voor de nieuwe generatie professionals is het in elk geval onvoorstelbaar dat de potentie van het internet niet ten volle wordt benut. Burgers staan ervoor open, zo maakt de praktijk duidelijk. Professionals zoeken naar digitale manieren om daar zinvol bij aan te sluiten. Het zal nog wel even duren voor de digitalisering in het primaire proces van samenlevingsopbouw op grote schaal wordt toegepast. Maar het begin is er.

Over de mogelijkheden van digitale technologie in het sociaal domein heerste lange tijd stilte. Dit boek uit 2021 laat zien waarom goed nadenken hierover ook in het sociaal domein essentieel is. En legt tegelijk de vinger op de zere plek: nog lang niet overal is men daar serieus mee bezig.

Wederopstanding van de samenlevingsopbouw?

Een kritische blik op de toekomst

Bewoners van het Oostelijk Havengebied in Amsterdam stellen tijdens een BuurtTop in 2019 een toekomstagenda voor hun wijk op.

FOTO BERT BENSCHOP

SPECIALIST ORGANISATIEONTWIKKELING – VERBINDER – BUURTEN ALS WERKTERREIN – ENERGIE TRANSITIE

De samenlevingsopbouw in haar huidige vorm bestaat om en nabij de vijftienjarige leeftijd. Haar historische wortels echter gaan dieper en liggen in het buurthuis- en volkswaerkeringswerk dat aan het eind van de negentiende eeuw opbloeit. Welke kansen zijn er voor deze werksoort? Een kritische blik op de toekomst... met oog voor het verleden.

Als in de Wederopbouwperiode de samenlevingsopbouw – onder impuls van het kersverse Ministerie van Maatschappelijk Werk en van de inmiddels in alle provincies opgerichte opbouworganen – wortel schiet, ontkiemt in haar voetspoor zelfs een heuse professie: het opbouwwerk. Voortkomend uit het maatschappelijk werk groeit het opbouwwerk uit tot een aparte discipline. Naast individuele hulpverlening is er duidelijk behoefte aan een vorm van sociaal werk gericht op ‘gemeenschapsvorming’ – vakkundig uitgevoerd welteverstaan.

De samenlevingsopbouw speelt na de Tweede Wereldoorlog een prominente rol in de modernisering van Nederland. Ze staat aan de wieg van een wijdvertakt netwerk van – veelal wijkgebonden – welzijnsvoorzieningen.

Autonome professie

In de hoogtijaren, pakweg durend van 1965 tot 1985, groeit de beroepsgroep explosief. In die periode wordt een professionele structuur opgetuigd en stijgt de maatschappelijke status van het vak. De dominante vakopvatting is: de opbouwwerker is een specialist in organisatieontwikkeling die moet prikkelen tot zelfwerkzaamheid van burgers. Gezamenlijk worden de noodzakelijke hulpbronnen opgespoord en wordt bepaald hoe deze het beste kunnen worden ingezet ten bate van gemeenschapsvorming. De vakethiek is: opbouwwerkeren helpen burgers om zichzelf te helpen. Hoewel het in principe gaat het om alle burgers, ligt de prioriteit bij de ondersteuning van onderliggende groepen. Onafhankelijke professionaliteit is een axioma. Het stelt opbouwwerkeren in staat om hun werk goed en methodisch uit te voeren

en hen te vrijwaren van allerhande bemoeizucht. Ook maakt het hen mogelijk om deelbelangen van burgers en maatschappelijke partijen te overstijgen en voorkomt het een stigmatiserende bejegening van de doelgroepen waarmee wordt gewerkt. Want opbouwwerkers willen burgers positief benaderen en hun krachtbronnen aanboren.

Crisis

Samenlevingsopbouw is bijna per definitie balanceren op het slappe koord. Dat heeft met de aard van het werk te maken. Een opbouwwerker is een verbinder pur sang, die op vele borden tegelijk schaakt. Hij is van niemand en van iedereen. Het gevaar van bureaucratisering ligt altijd op de loer, met als resultaat het uit handen nemen van de verantwoordelijkheid van burgers. De dalende maatschappelijke waardering van het vak komt niet uit de lucht vallen. Al vanaf eind jaren tachtig is er sprake van een legitimiteitscrisis. Het verwijt is: de samenlevingsopbouw is te veel geïnstitutionaliseerd. Ze creëert haar eigen behoefte en maakt burgers afhankelijk. Ook het paradigma van de zorgzame samenleving botst met het idee van beroepsmatigheid. Immers, als vrijwilligers het kunnen, waar heb je dan nog professionals voor nodig?

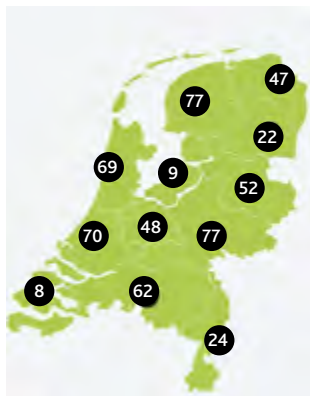
Maar toch weten de samenlevingsopbouw en het opbouwwerk in de daaropvolgende decennia wonderwel op de been te blijven. Helemaal verbazingwekkend is dit niet. Want beleidsmatige behendigheid en praktische wendbaarheid zijn spreekwoordelijke eigenschappen van de werksoort. Maar op een bepaald moment valt de crisis niet te negeren. Op een aantal ingewijden na hebben weinigen rond 2010 nog fiducia in de toekomst van de werksoort.

Wankle professie

Een zwakke plek is de overschatting van het eigen beroep. Opbouwwerkers hebben de neiging om zichzelf te zien als een elite, als een soort keurcorps onder de welzijnswerkers. Hoewel opbouwwerkers netwerkbouwers bij uitstek zijn, zoeken ze mondjesmaat het contact met de rest van de sector, met de andere sociale professionals. Een regelrechte valkuil is een te rechtstreekse relatie met de wereld van het beleid. In het beste geval wordt de opbouwwerker uitvoerder van kortdurende projecten, in het slechtste geval wordt hij weggeconcurrerd door andere (professionele) spelers. Voor de buitenwereld wordt het daardoor steeds moeilijker uit te leggen wat de unieke kwaliteiten van het vak zijn. Achilleshiel in dit verband is de geringe interesse in de eigen professionele ontwikkeling. Voor wie lering uit de geschiedenis wil trekken, is dat geen onbeduidende constatering.

Bewezen waarde

De samenlevingsopbouw bezit enkele ijzersterke eigenschappen. Om te beginnen is daar het soepel verbinden van beleid en sociale praktijk, vooral op lokaal niveau. Vaak ook gaat het om de ver-

Lokale energie-initiatieven of energiecoöperaties per provincie. Deze burgerinitiatieven richten zich op collectieve zonne-energie, windenergie, energiebesparing, duurzame warmte of mobiliteit. Sommige op een combinatie.

BRON: HIEROPGEWEKT.NL

Steeds vaker nemen bewoners het initiatief om waar het ook maar enigszins mogelijk is hun daken met zonnepanelen te beleggen.

FOTO: LSA/RON DE ROOIJ

wezenlijking van grote maatschappelijke opgaven, al dan niet op basis van een impliciete of meer expliciete politieke agenda. In de regel worden opbouwwerkers ingezet als wordt gekozen voor een losse beleidssturing en een bottom-upaanpak. Dat is echter niet altijd zo. Als er sprake is van hardnekkige problemen, gaat de voorkeur uit naar een meer robuuste en dwingende aanpak, zoals in probleemwijken.

Maar dikwijls ook is de opdracht open en toekomstgericht. Daarbij gaat het meestal om bevordering van burgerparticipatie en om verdieping van de democratie. Steevast wordt een integrale aanpak gepropageerd, waarbij het de bedoeling is om politieke, economische, culturele en sociale doelstellingen beter op elkaar af te stemmen. Een ander kenmerk is de nauwe connectie tussen samenlevingsopbouw en sociale infrastructuur. Een opvallende rol is er voor buurt- en dorpshuizen, die fungeren als ankerplaats voor de samenlevingsopbouw. Maar tegenwoordig zijn allerlei andere sociale ontmoetingsplekken minstens even belangrijk.

Er is inmiddels een heuse bibliotheek volgeschreven over de rol van bewonersorganisaties in de energietransitie. Deze uitgave van Platform31 is uit 2020.

Buurt- en dorpshuizen zijn van oudsher het voornaamste werkterrein. Verondersteld wordt dat in deze context de meest kwetsbare mensen het best kunnen worden bereikt. Ook wordt naar de buurt gekeken als een plek waar hardnekkige maatschappelijke problemen samenvallen en deze dus effectief kunnen worden bestreden. Tegelijkertijd wordt de buurt beschouwd als een locatie voor allerlei initiatieven van burgers, vaak met een hoog doe-gehalte en veelal gericht op verbetering van de leefbaarheid. In meer verregaande vorm wordt de buurt gezien als een plek voor nieuwe vormen van democratische zeggenschap en zelfbeheer. Meer en meer gaat het ook om versterking van de sociale basis, om verbeterde sociale en medische dienst- en zorgverlening waarbij burgers een actieve inbreng hebben.

Minder bekend is dat het werkveld van de samenlevingsopbouw van oudsher breder is en ook een buurtoverstijgend karakter heeft. Het gaat dan in vele gevallen om het krachtiger maken van zelf-

De energietransitie is een veel grotere opgave dan de stadsvernieuwing in de jaren zeventig. Toen bewezen opbouwwerkers dat zij bewoners kunnen ondersteunen om een belangrijke stem te krijgen in de veranderingen in hun wijk. Kunnen zij die rol opnieuw waarmaken bij de energietransitie?

ILLUSTRATIE: AARDGASVRIJEWIJKEN.NL

organisaties van burgers en om het vergroten van inspraakmogelijkheden. Er is ruime ervaring met ondersteuning van zeer uiteenlopende doelgroepen. Het algemene doel is sociale emancipatie – en in het verlengde daarvan: versterking van het maatschappelijk middenveld.

Heropleving

En kijk eens: de samenlevingsopbouw lijkt sinds kort aan een heropleving bezig. Paradoxaal genoeg neemt met de opbloei van burger- en bewonersinitiatieven de

erkenning van de noodzaak van professionele ondersteuning toe. Meer wind in de zeilen krijgt de samenlevingsopbouw ook door de steeds luider klinkende pleidooien voor revitalisering van de publieke sector, versterking van de sociale basis en terugkeer naar de (landelijke) wijkaanpak.

Het is nog te vroeg om van een echte wederopstanding te spreken. Om dat te bereiken, zal de samenlevingsopbouw haar eigen maatschappelijk rendement overtuigend voor het voetlicht moeten brengen en scherp moeten aangeven waarom hiervoor een zelfstandige professie nodig is: het opbouwwerk.

De meeste kans op een goede toekomst heeft de samenlevingsopbouw echter als zij in staat blijkt om succesvol een aantal belangrijke maatschappelijke opgaven op te pakken. De onderwerpen liggen voor het oprapen: de zorgzame wijk, een versterking van de sociale basis, de verdieping van de wijkdemocratie, de modernisering van de wijkaanpak.

Maar de hoofduitdaging is toch wel de energietransitie. De maatschappelijke omslag die hier gemaakt moet worden, raakt elk huishouden en elke woonwijk. In de komende dertig jaar zullen alle 17.000 wijken, buurten en dorpen van Nederland ermee te maken krijgen. Het is evident dat de doelstellingen van Parijs en Glasgow niet gehaald worden als burgers te weinig invloed krijgen. Bij de stadsvernieuwing uit de jaren zeventig en tachtig gaat het vooral om volkshuisvestingsbuurten, nu zijn alle wijken erbij betrokken. Sociale rechtvaardigheid is een belangrijk criterium. Het is essentieel om de lasten en lusten gelijk te verdelen over alle groepen in de samenleving. Alleen dan kan voldoende draagvlak ontstaan. En daar komt bij: een democratische aanpak leidt ook tot een beter resultaat.

De belangrijkste kwaliteiten van de samenlevingsopbouw – het combineren van algemene beleidsambities met een bottom-up-werkwijze en het organiseren van burgerparticipatie en democratische besluitvorming – zullen de komende jaren hard nodig zijn. Net als de expertise van opbouwwerkers om dit complexe proces professioneel te laten verlopen ●

Colofon

Canon samenlevingsopbouw is een uitgave van de Vereniging Canon Sociaal Werk, p.a. Feike de Boerlaan 31, 1019 KS Amsterdam. info@canonsociaalwerk.eu

ISBN 978-90-819819-7-2
NUR 130

De uitgever heeft waar mogelijk geprobeerd het copyright van de afbeeldingen te achterhalen en te eerbiedigen. De uitgever nodigt iedereen uit die meent dat het copyright is geschonden met hem contact op te nemen.

© 2021 Vereniging Canon sociaal werk

© Op de tekst rust copyright. Maar het is juist de bedoeling dat de teksten door zoveel mogelijk mensen worden gelezen en verspreid. Daarom gelden voor de teksten uit deze publicatie de richtlijnen van Creative Commons, die erop gericht zijn kennis en informatie zoveel mogelijk te delen. Zie: www.creativecommons.nl.

Digitale editie:
canonsamenlevingsopbouw.nl

Centrale website:
www.canonsociaalwerk.eu

Teksten en beeldredactie:
Henk Krijnen, Jos van der Lans

Research en tekstbijdragen:
Kim van den Berg, Cindy Boerema (2007), Evert Dagelet (2011), Froukje Drent (1971), Marja van Engelen-Klein (2005), Marja Gastelaars, Gui van Hooijdonk (1965), Erik van de Langkruis (2017), Herman de Liagre-Böhl (1975), Frederike Lunenberg (1925, 2004), Mirko Pasma (1989B), Lou Repetur, Marcel Spierts, Mirjam van Veen (1985), Chris Veldhuijsen (1982A), Hans Versteegh (1982B, 2020), Pieter van Vliet (1963), Mendel Wemer-man (1974), Anne van Veenen (1980), Paul Vlaar, Arend Westdijk (1974), Liesbeth Willems (1983). Geursiveerde namen zijn deelnemers van de Masterclass Canon samenlevingsopbouw in 2019.

Beelden schutbladen:
Voor: Archief De Mussen/
Den Haag
Achter: Vincent van Kleef/
SoulzSoul-photography

Centrale redactie Canon Sociaal Werk:
Sonja Appelman, Dries Claessens, Johan Gortworst, Suzanne Hautvast, Denoix Kerger, Jos van der Lans, Jan Steyaert, Wim Verzelen

Vormgeving:
Van Rosmalen & Schenk,
Amsterdam

Drukwerk:
Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam

Prijs losse exemplaren:
€ 15,00 (exclusief 9% btw en verzendkosten)

Bestelwijze:
E-mail: info@canonsociaalwerk.eu
Een los exemplaar kan rechtstreeks besteld worden door € 21,63 (inclusief 9% btw en verzendkosten) over te maken op IBAN NL25 TRIO 0254 4461 08, ten name van Vereniging Canon Sociaal Werk, Amsterdam onder vermelding van naam, adres en 'Canon samenlevingsopbouw'.

Afname meerdere exemplaren:
De volgende kortingen zijn mogelijk (excl. porto en btw). Mail daarvoor naar de redactie: info@canonsociaalwerk.eu

Aantal ex.	Prijs per ex. (€)
1	15,00
2-5	10,00
6-25	7,50
26-50	6,00
51-100	5,00
101 of meer	4,50

Overige Canon-boeken:

Anno 2022, bijna honderd jaar na de oprichting, bestaat De Mussen (tegenwoordig zonder -sch) nog altijd. De homogene sociale cultuur is verdwenen. Net als overal is de buurtsamenstelling een stuk diverser geworden. Dit heeft gevolgen voor de werkwijze. Het buurthuis pakt de uitdaging op en slaagt erin zich te vernieuwen. De band met de bewoners blijft intact. Momenteel trekt het buurthuis wekelijks ruim 2000 bezoekers, waarvan ruim 900 kinderen en jongeren. Er zijn enkele tientallen beroepskrachten in dienst.

CANON samenlevingsopbouw

- In de door armoede geteisterde provincie Drenthe neemt Commissaris van de Koningin Linthorst-Homan in 1925 het initiatief tot oprichting van de Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe. Het blijkt het startschot voor wat later in de eeuw samenlevingsopbouw zal gaan heten.
- Na de Tweede Wereldoorlog volgt de doorbraak wanneer de rijksoverheid 'maatschappelijk opbouwwerk' gaat stimuleren, als methode om gemeenschapszin en betrokkenheid van burgers te bevorderen.
- In de jaren zeventig wordt het opbouwwerk activistischer en politieker. Opbouwwerkers ontfermen zich over steeds meer doelgroepen en spelen een vooraanstaande rol in de stadsvernieuwing.
- Als in de jaren tachtig het geloof in de maakbaarheid van de samenleving een deuk krijgt, komt het vak opbouwwerk onder druk te staan. De functie opbouwwerk blijkt echter springlevend. Er komen steeds meer aanduidingen in omloop: wijkmakelaar, buurtregisseur, community builder, et cetera
- Na decennia van individualisering, consumentisme, neoliberalisme en marktwerking ontstaat er opnieuw een behoefte aan collectiviteit en gemeenschappelijkheid. Begint samenlevingsopbouw aan een tweede jeugd?

De Canon samenlevingsopbouw verhaalt over de geschiedenis van samenlevingsopbouw en daarmee van het opbouwwerk in Nederland. Aan de hand van 25 vensters wordt zicht geboden op de wijze waarop de rijksoverheid, lokale overheden en sociale instituties burgers tot het nemen van collectieve verantwoordelijkheid proberen te bewegen en wat de rol daarin is van opbouwwerkers en burgers. Elk venster vertelt een verhaal over een opmerkelijke gebeurtenis of trend in deze bijzondere geschiedenis, die rijk gekleurd blijkt door de tijdgeest. Nooit eerder is deze geschiedenis zo overzichtelijk gepresenteerd.

Deze Canon maakt deel uit van een digitaal wikipendium dat de geschiedenis van de brede sociale sector ontsluit (zie: www.canonsociaalwerk.eu). Daar is ook de uitgebreide versie te raadplegen van de Canon samenlevingsopbouw, compleet met beeldmateriaal, literatuurverwijzingen, historische documenten en links. Wie meer wil weten over deze geschiedenis, kan hier uitgebreid schatgraven: www.canonsamenlevingsopbouw.nl.